การเรียนรู้ประวัติศาสตร์
ผ่านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

สถาบันสังคมศึกษา สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

การเรียนรู้ประวัติศาสตร์

ผ่านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

สถาบันสังคมศึกษา สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ผ่านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

ISBN : 978-616-564-060-2

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๘ จำนวนพิมพ์ ๓๐,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๖๐ (ฉบับปรับปรุง) จำนวนพิมพ์ ๖๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๖๓ (ฉบับปรับปรุง) จำนวนพิมพ์ ๓๐,๐๐๐ เล่ม

ผู้จัดพิมพ์เผยแพร่ สถาบันสังคมศึกษา สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
กระทรวงศึกษาธิการ
ถนนราชดำเนินนอก เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด
๗๙ ถนนงามวงศ์วาน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร
กรุงเทพมหานคร ๑๐๙๐๐
โทร. ๐-๒๕๖๑-๔๕๖๗ โทรสาร ๐-๒๕๗๙-๕๑๐๑
นายโชคดี ออสุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

คณะผู้เขียนและบรรณาธิการ ขออภัยที่มิอาจแจ้งแหล่งที่มาของข้อมูลได้อย่างครบถ้วน และขอขอบคุณเจ้าของผลงานทั้งข้อความ ภาพ และอื่น ๆ ที่นำมาใช้ในเอกสารฉบับนี้ ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ทางการศึกษา แม้จะมิได้มีหนังสือขออนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

“...ประวัติศาสตร์ของแต่ละชาติทุกชาติเขาก็ทะนุถนอมและเขาก็เรียนของเขากัน แม้แต่คนต่างประเทศไปเรียนในประเทศเขา ก็ต้องเรียนประวัติศาสตร์ของเขาด้วย อันนี้ก็แปลกที่เราไม่มีประวัติศาสตร์ชาติไทย เหมือนอย่างว่าแผ่นดินนี้ได้มาอย่างง่าย ๆ ไม่ต้องคิดถึงพระเดชพระคุณของปู่ ย่า ตา ยายที่บุกบั่นฝ่าฟันมา แม้แต่ชีวิตจะสละให้เพื่อที่จะเป็นหลักประกันของคนไทย ความจริงแล้วการที่มีแผ่นดินเป็นของตนเอง เป็นการประกันค่อนข้างจะปลอดภัย...”

พระราชดำรัส สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
พระราชทานเนื่องในวโรกาสให้คณะบุคคลต่าง ๆ เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคล
เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๓

“...ที่ประเทศไทย บรรพบุรุษของเราสละชีวิตเพื่อปกป้องแผ่นดินมาเสียเลือดเนื้อ แต่เสียดายที่ตอนนี้ท่านนายกฯ เขาไม่ให้เรียนประวัติศาสตร์แล้วนะ ฉันก็ไม่เข้าใจ เพราะตอนที่ฉันอยู่ เรียนอยู่ที่สวิตเซอร์แลนด์ สวิตเซอร์แลนด์ก็แสนไม่มีประวัติศาสตร์อะไรเท่าไร แต่เราต้องเรียนประวัติศาสตร์สวิต แต่เมืองไทยนี่ โอ้โห บรรพบุรุษเลือดทาแผ่นดิน กว่าจะมาถึงที่ให้พวกเราอยู่นั่งอยู่กันสบาย มีประเทศชาติเนี่ย เรากลับไม่ให้เรียนประวัติศาสตร์ ไม่รู้ว่าใครมาจากไหน เอ๊ะ เป็นความคิดที่แปลกประหลาด อย่างที่อเมริกา ถามไปเขาก็สอนประวัติศาสตร์ สอนประวัติศาสตร์บ้านเมืองเขา ที่ไหนประเทศไหนเขาก็สอนกัน แต่ประเทศไทยไม่มี ไม่ทราบว่าแผ่นดินนี้มันรอดมาอยู่บัดนี้เพราะใคร หรือว่ายังไงกัน โอ้โห อันนี้น่าตกใจ แต่ชาวต่างประเทศยังไม่ค่อยทราบว่า นักเรียนไทยนี่ ไม่มีการสอนประวัติศาสตร์ชาติเลย...”

พระราชดำรัส สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
พระราชทานเนื่องในวโรกาสให้คณะบุคคลต่าง ๆ เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคล
เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๑

คำนำ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานมีนโยบายที่จะส่งเสริมคุณธรรมและสร้างจิตสำนึกความเป็นไทยให้เด็กและเยาวชนได้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นชาติ เรียนรู้วิถีชีวิตความเป็นไทยจากประวัติศาสตร์ชาติไทย ซึ่งการเรียนรู้ประวัติศาสตร์จะช่วยให้ผู้เรียนได้รับรู้และเข้าใจร่วมกันว่าชาติไทยมีรากเหง้าและมีพัฒนาการที่แสดงถึงการต่อสู้ฟันฝ่าร่วมกันมายาวนานของบรรพบุรุษจนสามารถดำรงความเป็นชาติไทยไว้ได้ในปัจจุบัน

การจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาประวัติศาสตร์ชาติไทย และพัฒนาทักษะต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนภาคภูมิใจในความเป็นมาของชาติไทย และตระหนักถึงความสำคัญของวิชาประวัติศาสตร์ ซึ่งการจัดการเรียนรู้อาจจัดได้ทั้งรูปแบบกิจกรรมในห้องเรียนและกิจกรรมนอกห้องเรียน กิจกรรมที่ช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริงและเป็นกิจกรรมที่ผู้เรียนให้ความสนใจ ให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมเป็นอย่างดี คือ การเรียนรู้ผ่านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานจึงได้จัดทำเอกสาร **“การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ผ่านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์”** โดยถอดบทเรียนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผ่านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์จากการอบรมแกนนำในการพัฒนาการจัดการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ผ่านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ อันจะส่งผลให้การเรียนรู้ผ่านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะแหล่งเรียนรู้ในชุมชน เป็นการเรียนรู้ที่มีความหมายแก่ผู้เรียนมากยิ่งขึ้น สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานขอขอบคุณคณะผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญด้านเนื้อหาและการจัดการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ และผู้เกี่ยวข้องในการจัดทำเอกสารฉบับนี้

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า เอกสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่ครูและผู้ที่สนใจการจัดการเรียนการสอนที่เน้นกระบวนการเรียนรู้แบบ Active Learning ที่แสดงถึงความรักและภาคภูมิใจในชาติ จากการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ผ่านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

สิงหาคม

เดือนแห่งการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ตามแนวพระราชดำริ

"...ประวัติศาสตร์ของแต่ละชาติทุกชาติเขาก็ทะนุถนอมและเขาก็เรียนของเขากัน
แม้แต่คนต่างประเทศไปเรียนในประเทศเขา ก็ต้องเรียนประวัติศาสตร์ของเขาด้วย
อันนี้ก็แปลกที่เราไม่มีประวัติศาสตร์ชาติไทย เหมือนอย่างว่าแผ่นดินนี้ได้มาอย่างง่าย ๆ
ไม่ต้องคิดถึงพระเดชพระคุณของปู่ ย่า ตา ยายที่บุกบั่นฝ่าฟันมา
แม้แต่ชีวิตจะสละให้เพื่อที่จะเป็นหลักประกันของคนไทย
ความจริงแล้วการที่มีแผ่นดินเป็นของตนเอง
เป็นการประกันค่อนข้างจะปลอดภัย..."

พระราชดำรัส สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
พระราชทานเนื่องในโอกาสให้คณะบุคคลต่าง ๆ เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคล
เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๓

ทุกโรงเรียนจัดกิจกรรมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ผ่านแหล่งเรียนรู้ในชุมชน

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	
ส่วนที่ ๑ ทักษะทางประวัติศาสตร์ และกิจกรรมเสริมสร้างการเรียนรู้ประวัติศาสตร์	๑
ส่วนที่ ๒ รู้จักกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์	๑๑
ส่วนที่ ๓ สิ่งที่ได้เรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์	๖๗
บทความพิเศษ วิวัฒน์รัตนโกสินทร์ การสร้างบ้านแปงเมือง และการขยายพระนครในยุคต้นกรุงเทพฯ	๙๗
คณะผู้จัดทำ	๑๒๕

ส่วนที่ ๑

ทักษะทางประวัติศาสตร์
และกิจกรรมเสริมสร้างการเรียนรู้ประวัติศาสตร์

ส่วนที่ ๑
ทักษะทางประวัติศาสตร์ และกิจกรรมเสริมสร้างการเรียนรู้ ประวัติศาสตร์

การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ คือ พื้นฐานเบื้องต้นในการรู้จักและเข้าใจคุณค่าความสำคัญของอดีต ด้วยการคิดวิเคราะห์ วิพากษ์ วิจารณ์ วินิจฉัย บนพื้นฐานของความเป็นเหตุเป็นผลจากหลักฐานข้อเท็จจริงที่หลากหลาย ส่งเสริมให้ผู้เรียนเป็นนักคิด มีเหตุมีผล

กระบวนการศึกษาทางประวัติศาสตร์ หรือวิธีการทางประวัติศาสตร์มุ่งเสริมสร้างจิตใจให้เป็นผู้ใฝ่เรียนรู้ รู้จักตั้งคำถามและค้นหาคำตอบ ทำให้ได้เรียนรู้บทเรียนจากอดีต ความเป็นมาของสังคมในพื้นที่และบริบทของเวลาต่าง ๆ

ประวัติศาสตร์เปรียบเสมือนกระจกที่ส่องให้เห็นสังคมมนุษย์ ณ ช่วงเวลาหนึ่งในพื้นที่ที่หนึ่ง ที่มีพัฒนาการสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน สอนให้เรารู้จักตนเอง รวมถึงความเป็นมาของชุมชน ท้องถิ่นและประเทศชาติ ปลูกจิตสำนึกในความเป็นชาติ รักและภาคภูมิใจในบรรพบุรุษที่ก่อตั้งชาติบ้านเมือง

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เรียนได้ตระหนักถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์และเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ เพื่อพัฒนาทักษะ สมรรถนะ คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน ทั้งนี้ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์อาจจัดได้ทั้งรูปแบบกิจกรรมในห้องเรียนและกิจกรรมนอกห้องเรียน ซึ่งการเรียนรู้เนื้อหาสาระ หลักการ และทฤษฎีในห้องเรียนจะเป็นรูปธรรม เข้าใจได้ง่ายและชัดเจนขึ้นเมื่อผู้เรียนได้สัมผัส รับรู้ เกิดประสบการณ์ตรงจากสิ่งที่เรียนรู้หรือกำลังศึกษาจากการจัดกิจกรรมนอกห้องเรียน เช่นการทำโครงงานประวัติศาสตร์ การทัศนศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ถือเป็นการเรียนรู้ที่มีชีวิตชีวา สร้างประสบการณ์ ผู้เรียนได้สร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง เกิดเป็นการสร้างการเรียนรู้ที่มีความหมายให้แก่ผู้เรียน

เมื่อผู้เรียนเกิดความตระหนักว่า วิชาประวัติศาสตร์ เป็นวิชาสำคัญต่อการพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์ และผลของการเรียนวิชาประวัติศาสตร์จะพัฒนากระบวนการคิดอย่างเป็นระบบแล้ว ผู้สอนควรเน้นย้ำในรายละเอียดของทักษะทางประวัติศาสตร์ และขั้นตอนในการจัดกิจกรรมประวัติศาสตร์ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น การเลือกบริโภคข้อมูลข่าวสาร การประเมินความน่าเชื่อถือของข้อมูล การตรวจสอบแหล่งที่มาของข้อมูล การแสดงความคิดเห็นอย่างมีตรรกะ สมเหตุสมผล เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จะทำให้ผู้เรียนไม่โน้มเอียง หรือเชื่อโดยไม่มีหลักฐาน และสามารถแสดงเหตุผลในการเลือกเชื่อหรือปฏิบัติสิ่งนั้น ๆ ได้

◆ ทักษะทางประวัติศาสตร์

ทักษะ หมายถึง ความชำนาญในการกระทำหรือการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นทักษะด้านร่างกาย สติปัญญา หรือสังคม ที่เกิดขึ้นจากการฝึกฝนหรือการกระทำซ้ำ ๆ

ทักษะทางประวัติศาสตร์ หมายถึง ความสามารถ ความชำนาญในการรวบรวมหลักฐานต่าง ๆ การประเมินค่าหลักฐาน การฝึกคิดวิเคราะห์ตามบริบททางประวัติศาสตร์ คือ การต้องรู้จักบุคคล เวลา สถานที่ และรู้จักเชื่อมโยงข้อมูลจากหลักฐานที่ได้รับกับองค์ความรู้ต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน

ทักษะทางประวัติศาสตร์ เป็นทักษะการคิดวิเคราะห์ในมิติประวัติศาสตร์ เน้นการตั้งคำถามตลอดเวลา ไม่ใช่เพียงการนำข้อมูล หลักฐานที่รวบรวมได้มาเรียงต่อกัน **ทักษะทางประวัติศาสตร์ 1S2C** จึงเป็นทักษะที่ผู้สอนต้องจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนมีความสามารถอย่างเชี่ยวชาญในการใช้ความคิดที่เป็นกระบวนการ เป็นเหตุเป็นผล มีวิจารณญาณ เปิดกว้างทางความคิดเห็น เพื่อสืบสอบเรื่องราวบนพื้นฐานข้อมูลหลักฐานข้อเท็จจริงที่ปรากฏ ประกอบด้วยทักษะที่เป็นลำดับขั้นตอน ได้แก่

๑. ขั้นการรู้จักเอกสารหลักฐานที่หลากหลาย (Sourcing) หลักฐานเป็นพื้นฐานสำคัญของการสืบค้นประวัติศาสตร์ กระบวนการรวบรวมข้อมูลหลักฐานจากแหล่งต่าง ๆ จึงเป็นกระบวนการเริ่มต้นที่สำคัญของการสืบค้นเรื่องราวที่เกิดขึ้นไปแล้ว ผู้สอนจึงควรจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดทักษะในการสืบค้นข้อมูล วางแผนรวบรวมข้อมูลหลักฐานจากแหล่งต่าง ๆ ทั้งหลักฐานชั้นต้น คือ หลักฐานที่เกิดร่วมสมัยกับเหตุการณ์นั้น ๆ หรือมีการบันทึกร่วมสมัยกัน และหลักฐานชั้นรอง คือ งานเขียนที่ใช้หลักฐานชั้นต้นมาศึกษาวิเคราะห์ แสดงความคิดเห็น เกิดขึ้นภายหลังเหตุการณ์

ตัวอย่างหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ผู้เรียนอาจพบได้ใกล้ตัว เช่น เอกสารทางราชการ บทความในหนังสือพิมพ์ การสัมภาษณ์ ภาพถ่าย ข้อมูลที่ได้จากการสืบค้นทางอินเทอร์เน็ต โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น

๒. ขั้นการประเมินค่าของหลักฐาน (Corroboration) คือ กระบวนการตรวจสอบประเมินค่าเนื้อหาและข้อมูลที่ปรากฏจากข้อมูลภายในหลักฐานเอง เช่น การตรวจสอบวัน เดือน ปี ที่ผลิตหรือสร้างเอกสาร การตรวจสอบชื่อบุคคล สถานที่ที่ปรากฏ การเทียบศักราชในเอกสาร การตรวจสอบความน่าเชื่อถือ อคติของผู้เขียน ข้อเท็จจริง การบิดเบือนข้อมูล ความหมายที่แท้จริง เป็นต้น

การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดทักษะในการประเมินค่าเนื้อหาและข้อมูลที่ปรากฏในหลักฐานนั้น ๆ โดยเฉพาะมิติความน่าเชื่อถืออคติของผู้เขียน ข้อเท็จจริง การบิดเบือนข้อมูล ความหมายที่แท้จริง ถือเป็นขั้นตอนสำคัญที่ผู้เรียนจะได้ฝึกทักษะการคิดวิเคราะห์ การคิดพิจารณาความน่าเชื่อถือ ตามตรรกะและความสมเหตุสมผล

๓. ขั้นการเปรียบเทียบข้อมูลจากหลักฐานที่หลากหลาย (Contextualizing) คือ กระบวนการสอบทาน เปรียบเทียบเนื้อหาและข้อมูลที่ได้จากหลักฐานนั้น ๆ กับหลักฐาน เอกสาร ข้อมูลแวดล้อมอื่น ๆ เพื่อให้ทราบข้อเท็จจริงหรือความจริงทางประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของเหตุการณ์ สาเหตุที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ ความเป็นไปของเหตุการณ์ ผลของเหตุการณ์ เป็นต้น โดยอาจจัดกระบวนการให้ผู้เรียนเปรียบเทียบเอกสารกับหลักฐานอื่น ๆ เช่น ระหว่างหลักฐานภาพถ่าย แผนที่โบราณ ข้อมูลที่ได้จากการสืบค้นทางอินเทอร์เน็ต ฯลฯ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้เรียนได้พัฒนาทักษะกระบวนการคิดวิเคราะห์ การเปรียบเทียบชุดข้อมูล และการสังเคราะห์ข้อมูลสรุปเรื่องราวที่ได้ศึกษาตามตรรกะความน่าเชื่อถือจากหลักฐานที่ปรากฏ

◆ กิจกรรมเสริมสร้างการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ โดยใช้โครงงานประวัติศาสตร์

โครงงาน หมายถึง กิจกรรมการจัดการเรียนรู้ที่ให้ผู้เรียนได้ฝึกฝนทักษะการศึกษาค้นคว้า และลงมือปฏิบัติด้วยตนเองตามความสามารถ ความถนัด และความสนใจ โดยมีผู้สอนเป็นผู้กระตุ้น แนะนำให้คำปรึกษาแก่ผู้เรียนในกระบวนการทำงานทุกขั้นตอน ตั้งแต่การเลือกและกำหนดหัวข้อเรื่องที่จะทำการศึกษาค้นคว้า การวางแผนการดำเนินงาน การกำหนดขั้นตอนการทำงาน การสำรวจรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบความถูกต้องและความสมบูรณ์ของข้อมูล และการออกแบบการนำเสนอผลงาน

กิจกรรมโครงงานประวัติศาสตร์ที่ดี ซึ่งมีกระบวนการพัฒนาทักษะทางประวัติศาสตร์ 1S2C มีแนวทางการจัดโครงงานประวัติศาสตร์ ดังนี้

ขั้นที่ ๑ การอธิบายทักษะทางประวัติศาสตร์และโครงงานประวัติศาสตร์

ผู้สอนต้องอธิบายทักษะทางประวัติศาสตร์ 1S2C ๓ ขั้นตอน ให้ผู้เรียนเข้าใจและได้ฝึกฝนทักษะให้เกิดความชำนาญเพิ่มมากขึ้นก่อน เช่น การให้ผู้เรียนได้รู้จักหลักฐานทุกประเภทเท่าที่สามารถกระทำได้ จากนั้นฝึกให้ผู้เรียนวิพากษ์ความน่าเชื่อถือของหลักฐาน วิเคราะห์ เปรียบเทียบและสังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่ผ่านการวิพากษ์กับเอกสารจากแหล่งอื่น ๆ

เมื่อผู้เรียนได้ฝึกฝนทักษะทางประวัติศาสตร์ 1S2C จนเป็นที่น่าพอใจแล้ว ผู้สอนจึงดำเนินกิจกรรมโครงงานประวัติศาสตร์ ต่อไป

ขั้นที่ ๒ การดำเนินงานโครงงานประวัติศาสตร์ที่มีทักษะทางประวัติศาสตร์ 1S2C

โครงงานเป็นกิจกรรมที่ต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นโครงงาน ซึ่งผู้เรียนต้องเป็นผู้ดำเนินการเองทั้งสิ้น โดยมีผู้สอนทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา แนะนำเสนอแนะอย่างใกล้ชิดตลอดเวลาในการดำเนินงานโครงงาน ขั้นตอนการดำเนินงานโครงงานประวัติศาสตร์ ประกอบด้วย

๑. การคิดประเด็นโครงงานและการเลือกหัวข้อโครงงาน

ขั้นตอนนี้เป็นการคิดหาและเลือกหัวข้อเรื่องที่จะทำโครงงาน โดยผู้เรียนต้องตั้งต้นด้วยคำถามที่ว่าจะศึกษาเรื่องใด เพราะเหตุใด ทำไมต้องศึกษาเรื่องดังกล่าว เรื่องดังกล่าวมีความสำคัญอย่างไรต่อผู้เรียน ต่อชุมชน หรือต่อประเทศ สิ่งที่จะนำมากำหนดเป็นหัวข้อเรื่องโครงงาน อาจได้มาจากปัญหา คำถาม หรือความอยากรู้อยากเห็นในเรื่องต่าง ๆ ของผู้เรียนเอง ซึ่งเป็นผลจากการที่ผู้เรียนได้อ่านหนังสือต่าง ๆ มีการแลกเปลี่ยนความเห็นในกลุ่มผู้เรียนเองตามแบบประชาธิปไตย หรือจากการที่ได้ไปดูงานทัศนศึกษานอกสถานที่ หรือสังเกตจากปรากฏการณ์ต่าง ๆ รอบตัว หัวข้อของโครงงานควรเป็นเรื่องที่เฉพาะเจาะจง และชัดเจน

โดยทั่วไปการสืบค้นเรื่องราวต่าง ๆ ควรเป็นเรื่องที่ใกล้ตัว ผู้เรียนมีความสนใจอาจเริ่มด้วยความอยากรู้เรื่องของตนเองและครอบครัว เช่น ศึกษาเรื่องประวัติความเป็นมาครอบครัวตนเอง อาชีพของบุคคลในครอบครัว เป็นต้น ซึ่งแหล่งสืบค้นข้อมูลหลักฐานก็จะอยู่ใกล้ตัวผู้เรียน เช่น รูปภาพ ข้อมูลจากการซักถามผู้ปกครอง เรื่องราวในชุมชนหรือท้องถิ่นก็สามารถถูกสืบค้นด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์เช่นกัน อาทิ เรื่องประเพณีวัฒนธรรม การละเล่นในชุมชน ความเป็นมาของชื่อหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ สถานที่สำคัญ แหล่งสืบค้นข้อมูลหลักฐานอาจเป็นสิ่งใกล้ตัว เช่น ลักษณะภูมิประเทศ การสอบถามภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือผู้รู้ในชุมชน รวมทั้งแหล่งความรู้ในท้องถิ่น ทั้งนี้ การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะมีความหมายและมีคุณค่ายิ่งขึ้น เมื่อผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับประวัติศาสตร์ชาติ

๒. การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง

การดำเนินงานตามขั้นตอนนี้ เป็นการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ รวมถึงการขอคำปรึกษาหรือข้อมูลรายละเอียดอื่น ๆ จากปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโสในท้องถิ่น พระสงฆ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เกี่ยวข้องทุกระดับ รวมทั้งการสำรวจวัสดุ อุปกรณ์ต่าง ๆ การดำเนินงานตามขั้นตอนนี้จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในรายละเอียดต่าง ๆ ของเนื้อหาที่เกี่ยวข้องเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งทำให้เห็นถึงขอบข่ายของภาระงานที่จะต้องดำเนินการ ผลที่จะเกิดจากการดำเนินงาน ช่วยทำให้ได้แนวคิดในการกำหนดขอบข่าย หรือเค้าโครงของเรื่องที่จะศึกษาชัดเจนว่าจะทำอะไร ทำไมต้องทำ ต้องการให้เกิดอะไร ทำอย่างไร ใช้ทรัพยากรอะไร ทำกับใคร เสนอผลงานอย่างไร

๓. การเขียนเค้าโครงของโครงงาน

เป็นการสร้างแผนผังความคิด เป็นการนำเอาภาพของงานและภาพความสำเร็จของโครงงานที่วิเคราะห์ไว้มาจัดทำรายละเอียด เพื่อแสดงแนวคิด แผนงานและขั้นตอนการทำโครงงาน มีการระดมสมอง ปรึกษาหารือ เพื่อให้ผู้ร่วมงานและผู้เกี่ยวข้องทุกคนได้มองเห็นภาระงานตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้น รวมทั้งได้ทราบถึงบทบาทและระยะเวลาในการดำเนินงาน เมื่อเกิดความชัดเจนแล้ว จึงนำมากำหนดเขียนเป็นเค้าโครงของโครงงาน

๔. การปฏิบัติโครงงาน

เป็นการดำเนินงานหลังจากที่โครงงานได้รับความเห็นชอบจากผู้สอน (ครูที่ปรึกษา) แล้ว เป็นขั้นตอนที่ผู้เรียนลงมือปฏิบัติงานจริงตามแผนงานที่กำหนดไว้ในเค้าโครงของโครงงาน มีการลงพื้นที่เก็บข้อมูล ระหว่างการปฏิบัติงานผู้เรียนต้องปฏิบัติงานด้วยความรอบคอบ คำนึงถึงความประหยัดและความปลอดภัยในการทำงาน ตลอดจนคำนึงถึงสภาพแวดล้อม ในระหว่างการปฏิบัติงาน ต้องมีการจดบันทึกข้อมูลต่าง ๆ ไว้อย่างละเอียดว่า ทำอะไร ได้ผลอย่างไร มีปัญหา อุปสรรค และมีแนวทางการแก้ไขอย่างไร การบันทึกข้อมูลดังกล่าวนี้ ต้องจัดทำอย่างเป็นระบบระเบียบ เพื่อจะได้ใช้เป็นข้อมูลสำหรับการปรับปรุงการดำเนินงาน ในโอกาสต่อไป การปฏิบัติกิจกรรมตามที่ระบุไว้ในขั้นตอนการดำเนินงานโครงงานถือว่า เป็นการเรียนรู้เนื้อหา ฝึกทักษะต่าง ๆ ตามที่ระบุไว้ในจุดประสงค์การเรียนรู้ การปฏิบัติโครงงาน ควรใช้เวลาดำเนินการในสถานศึกษามากกว่าที่จะทำเป็นการบ้าน เพราะผู้เรียนจะได้ร่วมกัน แก้ไขปัญหา

๕. การเขียนรายงาน

การสรุปรายงานผลการดำเนินงานโครงงานต้องสรุปแนวคิด วิธีดำเนินงาน ผลที่ได้รับ ตลอดจนข้อสรุป ข้อเสนอแนะต่าง ๆ เกี่ยวกับโครงงานทั้งหมด โดยใช้ภาษา ที่เข้าใจง่าย กระชับ ชัดเจน และครอบคลุมประเด็นสำคัญ ๆ ของโครงงานที่ปฏิบัติไปแล้ว ทั้งนี้ อาจสรุปในรูปแบบตารางก็ได้

๖. การแสดงผลงาน

นับเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการทำโครงงาน เป็นการนำเสนอผลการดำเนินงาน โครงงานทั้งหมดให้ผู้อื่นได้ทราบ อาจนำเสนอในรูปแบบเอกสาร รายงาน ชิ้นงาน แบบจำลอง การแสดงผลงานการจัดนิทรรศการ สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อมัลติมีเดีย ฯลฯ ตามประเภทของโครงงาน ที่ปฏิบัติ

การดำเนินงานตามขั้นตอนการทำโครงงานที่กล่าวมานี้ สามารถปรับให้เหมาะสม กับช่วงชั้น/ช่วงวัยของผู้เรียน ซึ่งการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ในรูปแบบการทำโครงงาน ประวัติศาสตร์ สามารถจัดได้กับผู้เรียนทุกระดับชั้น อาจลงมือกระทำเป็นรายบุคคล หรือรายกลุ่ม เป็นโครงงานเล็ก ๆ ที่ศึกษาเรื่องใกล้ตัว หรือโครงงานใหญ่ ๆ ที่ซับซ้อน ต้องมี ผู้เชี่ยวชาญให้คำแนะนำ และต้องใช้ความรู้ วิธีการ ทักษะกระบวนการหลายอย่างประกอบกัน ทั้งนี้ สำหรับผู้เรียนระดับชั้นต้น ๆ ควรมีผู้สอน ครู - อาจารย์ที่ปรึกษา เป็นผู้คอยให้คำแนะนำ ช่วยเหลืออย่างใกล้ชิด และการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนควรมีความง่าย ไม่สลับซับซ้อน ส่วนผู้เรียนในระดับชั้นสูง ๆ ที่สามารถอ่านออกเขียนได้ มีทักษะในการอ่านและประเมินหลักฐาน ทางประวัติศาสตร์ ควรเน้นเรื่องการพัฒนาทักษะความคิดวิเคราะห์ขั้นสูง ทักษะความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ ความรับผิดชอบ การตัดสินใจ และการลงมือปฏิบัติ

◆ กิจกรรมเสริมสร้างการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในท้องถิ่น คือ สถานที่สำคัญในท้องถิ่นที่มีประวัติศาสตร์ ความเป็นมา พัฒนาการของสถานที่ บุคคล ฯลฯ ให้เห็นเป็นการเฉพาะและสามารถสืบค้นได้ เช่น โรงเรียน วัด มัสยิด โบสถ์ อนุสาวรีย์ ตลาด ย่านการค้า แหล่งชุมชนโบราณ ป้ายจารึก พิพิธภัณฑ์ในท้องถิ่นการประกอบอาชีพ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี หรืออาจหมายถึง บุคคลสำคัญ ปราชญ์ หรือภูมิปัญญาในท้องถิ่น ฯลฯ

องค์ประกอบสำคัญของการจัดกิจกรรมลักษณะนี้ คือ

๑. การกำหนดเนื้อหาที่ชัดเจน สอดคล้องกับบทเรียนในแต่ละระดับชั้น การกำหนดสถานที่ต่าง ๆ ในพื้นที่แหล่งเรียนรู้สำหรับจัดกิจกรรมเรียนรู้นั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่ง มิฉะนั้นจะกลายเป็นการพาออกไปท่องเที่ยวโดยไม่เกิดประโยชน์ในการเรียนรู้ ดังนั้น การไปทัศนศึกษาแหล่งเรียนรู้ ผู้สอนจะต้องกำหนดเนื้อหาและประชุมวางแผนเตรียมกิจกรรมล่วงหน้า

๒. การกำหนดกิจกรรมให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติ กิจกรรมในพื้นที่แหล่งเรียนรู้ เช่น การวาดภาพ/ วาดแผนผัง ถ่ายรูป สัมภาษณ์ ทำโครงงาน เป็นต้น

๓. การประเมินทักษะต่าง ๆ ของผู้เรียน เช่น การทำงานเดี่ยวหรือกลุ่ม การสนทนา การเขียน การคิด ฯลฯ รวมถึง คุณธรรม จริยธรรม คุณลักษณะอันพึงประสงค์ต่าง ๆ

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ผ่านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ จำเป็นต้องมีการวางแผนการดำเนินงานที่ดี ดังนี้

๑. ขั้นเตรียมการก่อนออกเดินทาง
๒. ขั้นศึกษาแหล่งเรียนรู้ (การลงพื้นที่)
๓. ขั้นนำเสนอผลงาน (การสรุปงาน)

๑. ขั้นเตรียมการก่อนออกเดินทาง

ก่อนพาผู้เรียนไปเรียนรู้ประวัติศาสตร์ที่แหล่งเรียนรู้ คณะผู้สอนต้องมีการประชุมเพื่อตกลงในรายละเอียด เช่น สถานที่ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ ต้องพิจารณาถึงความสอดคล้องกับประเด็นของการศึกษาค้นคว้าเป็นหลัก นอกจากนี้ ยังต้องติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่ เช่น จำนวนวิทยากรประจำจุดที่สอดคล้องกับจำนวนผู้เรียน หากผู้เรียนมีจำนวนมาก ควรแบ่งกลุ่มผู้เรียนเป็นกลุ่มย่อยในจำนวนที่เหมาะสม โดยมีครูประจำกลุ่มดูแลพฤติกรรม ประเมินความสามารถและทักษะของผู้เรียน ผู้สอนควรไปสำรวจพื้นที่ก่อนพาผู้เรียนลงพื้นที่จริง เพราะจะทำให้ทราบว่าสถานที่แห่งนั้นมีพื้นที่เป็นอย่างไร เหมาะสมกับจำนวนผู้เรียนหรือไม่ ตลอดจนความปลอดภัยและการเตรียมการอื่น ๆ

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การจัดทำใบงานหรือใบความรู้ที่เน้นกระบวนการให้ผู้เรียนได้แสดงความสามารถในการศึกษาค้นคว้าและแสวงหาความรู้ด้วยการใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ หรือการจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้ฝึกทักษะทางประวัติศาสตร์ 1S2C ในการศึกษาหลักฐานที่หลากหลาย มีการวิพากษ์หลักฐานนั้น ๆ ก่อนออกไปสถานที่จริง

ผู้สอนจะต้องกำหนดเป้าหมายและวิธีการเรียนรู้ให้ชัดเจนว่า ผู้เรียนควรทำอะไร เก็บข้อมูลอย่างไร ไม่ใช่เพียงการบันทึกข้อมูลที่จดได้เท่านั้น หากมีความเป็นไปได้ให้ผู้เรียนได้ทดลองปฏิบัติการเขียนโครงงานหรือแผนผังความคิดก่อนออกเดินทาง เพื่อจะได้มีประเด็นข้อคำถามในการศึกษาล่วงหน้า

๒. ขั้นศึกษาแหล่งเรียนรู้

ผู้สอนต้องบอกให้ผู้เรียนทราบถึงกำหนดการ วิทยากร และสถานที่ที่จะไปศึกษา พร้อมทั้งให้ศึกษาใบงานล่วงหน้า อาจให้มีการแบ่งบทบาท ภาระงานในการบันทึก รวบรวมข้อมูลที่ได้จากการเรียนรู้ โดยอาจให้ผู้เรียนเตรียมอุปกรณ์ เครื่องมือสำหรับบันทึกภาพ บันทึกเสียง สมุดจดบันทึกไปด้วย นอกจากนี้ ผู้สอนต้องเตรียมตัวสำหรับทำการประเมินผู้เรียนในด้านกิริยามารยาท ความประพฤติ ทักษะ สมรรถนะ เช่น ทักษะการทำงานและการทำงานกลุ่ม

๓. ขั้นนำเสนอผลงาน

ผู้สอนและผู้เรียนร่วมกันสรุปกิจกรรมและความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาแหล่งเรียนรู้ ทบทวนเนื้อหาที่ได้รับ นำเสนอผลงานที่ได้รับมอบหมาย ผู้สอนประเมินคุณค่าของชิ้นงานตามที่กำหนดโดยมีเกณฑ์การประเมินชิ้นงานที่ชัดเจน

เมื่อเสร็จสิ้นการจัดกิจกรรมการศึกษาแหล่งเรียนรู้นอกห้องเรียนแล้ว ผู้สอนอาจให้ผู้เรียนทำโครงงานประวัติศาสตร์ร่วมด้วย เพราะโครงงานประวัติศาสตร์เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่มุ่งฝึกฝนทักษะและวิธีการทางประวัติศาสตร์ หรือวิธีการสืบค้นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสังคมมนุษย์จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ด้วยวิธีการอย่างเป็นระบบ เป็นกระบวนการเรียนรู้ตามวิธีการทางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจน และหากดำเนินโครงงานประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุด ผู้เรียนจะได้รับการฝึกฝนทักษะที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น ทักษะการคิดวิเคราะห์ การใช้คำถาม การอ่าน การสังเกต การสำรวจ และฝึกฝนคุณธรรมในการดำเนินชีวิต เช่น ความอดทน สัมมาคารวะ มารยาท มนุษยสัมพันธ์ ความซื่อสัตย์ ความไม่มีอคติต่อความแตกต่างทางวัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อของบุคคล/ ชุมชม/ สังคม เป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลเชิงสร้างสรรค์

วิธีการและทักษะทางประวัติศาสตร์

วิธีการ ทางประวัติศาสตร์	ทักษะ ทางประวัติศาสตร์ 1S2C
๑. ตั้งประเด็นคำถาม	
๒. รวบรวมหลักฐานข้อมูล	Sourcing
๓. วิพากษ์หลักฐาน/ประเมินค่า	Corroboration
๔. วิเคราะห์/ตีความ	Contextualizing
๕. สรุป/นำเสนอ	

ส่วนที่ ๒

รู้จักกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

ส่วนที่ ๒
รู้จักกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

จากการจัดอบรมปฏิบัติการพัฒนาการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ให้แก่วิทยากรแกนนำระดับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ณ กรุงเทพมหานคร และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้ถอดบทเรียนการศึกษาประวัติศาสตร์ผ่านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นแนวทางให้แก่สถานศึกษาได้นำไปใช้เป็นประโยชน์ในการพัฒนาการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ ดังนี้

- **กรณีศึกษาที่ ๑**
  แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ : เกาะรัตนโกสินทร์ ๑
  (อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์ วัดราชนัดดารามวรวิหาร วัดเทพธิดารามวรวิหาร)
- **กรณีศึกษาที่ ๒**
  แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ : เกาะรัตนโกสินทร์ ๒
  (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร)
- **กรณีศึกษาที่ ๓**
  แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ : จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  (พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชและพระเจดีย์ภูเขาทอง ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา วัดสุวรรณดาราราม ราชวรวิหาร)

กรณีศึกษาที่ ๑
แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ : เกาะรัตนโกสินทร์ ๑

เนื้อหา สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยและบรรพบุรุษไทย

ประเด็น
๑. ที่มา ประวัติ และพัฒนาการของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย
๒. วีรกรรมอันน่าชื่นชมและภาคภูมิใจของบรรพบุรุษไทยที่คนไทยควรรู้จัก

๑. ขั้นเตรียมการ

จุดมุ่งหมาย

๑. เพื่อวางแผนการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์
๒. เพื่ออธิบายจุดมุ่งหมายของการศึกษาข้อมูลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์
๓. เพื่ออธิบายภาพรวมของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ของเกาะรัตนโกสินทร์
๔. เพื่ออธิบายใบงานที่ ๑ ใบงานที่ ๒ ใบงานที่ ๓

เวลา ๓ - ๔ ชั่วโมง

สถานที่ ห้องประชุม/ ห้องเรียน

เอกสารประกอบ

๑. เอกสารประกอบการบรรยายของวิทยากร
๒. แบบบันทึกความรู้ ได้แก่
ใบงานที่ ๑ อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์
ใบงานที่ ๒ วัดราชนัดดารามวรวิหาร
ใบงานที่ ๓ วัดเทพธิดารามวรวิหาร

กระบวนการ/ กิจกรรม

๑. ผู้เชี่ยวชาญบรรยายเนื้อหา เรื่อง สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยและบรรพบุรุษไทย

๒. วิทยากรชี้แจงขั้นตอนกระบวนการที่จะไปศึกษานอกสถานที่

๒.๑ **การแบ่งกลุ่ม**ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ กลุ่มละประมาณ ๑๐ - ๒๐ คน

๒.๒ **แจ้งภาระงาน**ที่ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ต้องปฏิบัติ

๒.๓ **แจ้งข้อตกลงและกติกา**ที่ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เช่น เวลาและจุดนัดหมาย ชื่อและหมายเลขโทรศัพท์วิทยากรประจำกลุ่ม เป็นต้น

๒.๔ **นัดหมาย**เวลาในการออกเดินทางไปศึกษาแหล่งเรียนรู้นอกสถานที่

๒.๕ **แจ้งรายละเอียดพาหนะในการเดินทาง**ไปยังแหล่งเรียนรู้ เช่น รถยนต์คันที่ ๑ กลุ่มที่ ๑ - ๒ เป็นต้น

๓. วิทยากรประจำกลุ่มแนะนำตนเองกับสมาชิกกลุ่ม ทบทวนภาระงาน เวลานัดหมาย และแจกใบงานที่ ๑ - ๓ ให้แก่สมาชิกทุกคน

๔. สมาชิกกลุ่มประชุมกันและแนะนำตนเอง เลือกประธาน เลขานุการกลุ่ม แบ่งหน้าที่ให้แก่สมาชิกแต่ละคนรับผิดชอบร่วมกัน เช่น การจดบันทึก การถ่ายภาพ การสัมภาษณ์ข้อมูลเพิ่มเติม การสรุปผลการศึกษาข้อมูลตามใบงานของกลุ่ม การนำเสนอผลงานในที่ประชุม

๒. ขั้นศึกษาแหล่งเรียนรู้

จุดมุ่งหมาย

๑. เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของกรุงเทพมหานคร ความคล้ายคลึง ความแตกต่างกับกรุงศรีอยุธยา ประวัติความสำคัญของชุมชนย่านต่าง ๆ รอบพระนคร วัดวาอาราม และเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เคยเกิดขึ้นบริเวณถนนราชดำเนิน

๒. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ความสำคัญและสิ่งสำคัญของวัด รู้จักสิ่งก่อสร้างภายในวัด จิตรกรรมฝาผนัง ความเป็นมาที่เชื่อมโยงกับวิวัฒนาการของกรุงเทพมหานครและบุคคลสำคัญของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์

กระบวนการ/ กิจกรรม

๑. การบรรยายของวิทยากร ได้แก่ อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านประวัติศาสตร์ และผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้นั้น ๆ

๒. วิทยากรประจำกลุ่ม ได้แก่ ผู้ที่ทำหน้าที่จัดการให้การศึกษาแหล่งเรียนรู้สามารถดำเนินการไปได้ตามขั้นตอนและจุดหมายที่กำหนดไว้ โดยให้การดูแลช่วยเหลือและสนับสนุนวิทยากรผู้บรรยายและผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ พร้อมทั้งบันทึกการทำงานของวิทยากรและพฤติกรรมการเรียนรู้ของผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ปัญหาหรืออุปสรรคในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้นอกสถานที่

เวลา ๕ - ๖ ชั่วโมง

สถานที่ อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์ วัดราชนัดดารามวรวิหาร และวัดเทพธิดารามวรวิหาร

การเดินทาง

รถยนต์โดยสารไม่ประจำทาง หรือโดยวิธีอื่น

เอกสารประกอบ

ใบงานที่ ๑ อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์
ใบงานที่ ๒ วัดราชนัดดารามวรวิหาร
ใบงานที่ ๓ วัดเทพธิดารามวรวิหาร

๓. ขั้นนำเสนอผลงาน

จุดมุ่งหมาย

เพื่อสรุปความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาข้อมูลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ตามใบงานที่กำหนด และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลที่ไปศึกษาซึ่งกันและกันของผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

กระบวนการ/ กิจกรรม

๑. ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ส่งแบบบันทึกใบงานที่ ๑ - ๓ กับวิทยากรประจำกลุ่ม

๒. วิทยากรประจำกลุ่มคัดเลือกผลงานที่มีความสมบูรณ์ถูกต้องมากที่สุด เหมาะสมที่จะเป็นตัวอย่างได้

๓. ตัวแทนกลุ่มนำเสนอผลงานที่ได้รับคัดเลือกเป็นตัวอย่างนำเสนอในที่ประชุม โดยให้มีวิธีการนำเสนอองค์ความรู้ที่หลากหลาย เช่น รายงานความเรียงตามประเด็นที่ศึกษา แผนผังความคิด แผนภูมิต่าง ๆ มีภาพประกอบ เป็นต้น

๔. เติมเต็มผลงานโดยคณะวิทยากร และ/ หรือวิทยากรประจำกลุ่ม

เวลา ๑ - ๒ ชั่วโมง

สถานที่ ห้องประชุม/ ห้องเรียน

เอกสารประกอบ

ผลงานของผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ตามใบงานที่ ๑ อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์ ใบงานที่ ๒ วัดราชนัดดารามวรวิหาร และใบงานที่ ๓ วัดเทพธิดารามวรวิหาร

กรณีศึกษาที่ ๒
แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ : เกาะรัตนโกสินทร์ ๒

เนื้อหา สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยและบรรพบุรุษไทย

ประเด็น
๑. ที่มา ประวัติ และพัฒนาการของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย
๒. วีรกรรมอันน่าชื่นชมและภาคภูมิใจของบรรพบุรุษไทยที่คนไทยควรรู้จัก

๑. ขั้นเตรียมการ

จุดมุ่งหมาย

๑. เพื่อวางแผนการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์
๒. เพื่ออธิบายจุดมุ่งหมายของการศึกษาข้อมูลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์
๓. เพื่ออธิบายภาพรวมของแหล่งเรียนรู้ในลักษณะพิพิธภัณฑ์
๔. เพื่ออธิบายใบงานที่ ๔ ใบงานที่ ๕ ใบงานที่ ๖

เวลา ๒ - ๓ ชั่วโมง

สถานที่ ห้องประชุม/ ห้องเรียน

เอกสารประกอบ

๑. เอกสารประกอบการบรรยายของวิทยากร
๒. แบบบันทึกความรู้ ได้แก่
ใบงานที่ ๔ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
ใบงานที่ ๕ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ๑
ใบงานที่ ๖ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ๒

กระบวนการ/ กิจกรรม

๑. ผู้เชี่ยวชาญบรรยายเนื้อหา เรื่อง สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยและบรรพบุรุษไทย

๒. วิทยากรชี้แจงขั้นตอนกระบวนการก่อนที่จะไปศึกษานอกสถานที่

๒.๑ **การแบ่งกลุ่ม**ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ กลุ่มละประมาณ ๑๐ - ๒๐ คน

๒.๒ **แจ้งภาระงาน**ที่ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ต้องปฏิบัติ

๒.๓ **แจ้งข้อตกลงและกติกา**ที่ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เช่น เวลาและจุดนัดหมาย ชื่อและหมายเลขโทรศัพท์วิทยากรประจำกลุ่ม เป็นต้น

๒.๔ **นัดหมาย**เวลาในการออกเดินทางไปศึกษาแหล่งเรียนรู้นอกสถานที่

๒.๕ **แจ้งรายละเอียดพาหนะในการเดินทาง**ไปยังแหล่งเรียนรู้ เช่น รถยนต์คันที่ ๑ กลุ่มที่ ๑ - ๒ เป็นต้น

๓. วิทยากรประจำกลุ่มแนะนำตนเองกับสมาชิกกลุ่ม ทบทวนภาระงาน เวลานัดหมาย และแจกใบงานที่ ๔ - ๖ ให้แก่สมาชิกทุกคน

๔. สมาชิกกลุ่ม ประชุมกันและแนะนำตนเอง เลือกประธาน เลขานุการกลุ่ม แบ่งหน้าที่ให้แก่สมาชิกแต่ละคนรับผิดชอบร่วมกัน เช่น การจดบันทึก การถ่ายภาพ การสัมภาษณ์ข้อมูลเพิ่มเติม การสรุปผลการศึกษาข้อมูลตามใบงานของกลุ่ม การนำเสนอผลงานในที่ประชุม

๒. ขั้นศึกษาแหล่งเรียนรู้

จุดมุ่งหมาย

๑. เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ไทย ศิลาจารึก ศิลปวัตถุชิ้นเอก

๒. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ความสำคัญและสิ่งสำคัญของวัด รู้จักสิ่งก่อสร้างภายในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร จิตรกรรมฝาผนัง ภูมิปัญญาไทยในวัด เช่น การนวดแผนไทย การแพทย์แผนไทย การศึกษา และบุคคลสำคัญของไทย เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส

กระบวนการ/ กิจกรรม

๑. การบรรยายของวิทยากร ได้แก่ อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านประวัติศาสตร์ และเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

๒. วิทยากรประจำกลุ่ม ได้แก่ ผู้ที่ทำหน้าที่จัดการให้การศึกษาแหล่งเรียนรู้สามารถดำเนินการไปได้ตามขั้นตอนและจุดหมายที่กำหนดไว้ โดยให้การดูแลช่วยเหลือและสนับสนุนวิทยากร ผู้บรรยายและผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ พร้อมทั้งบันทึกการทำงานของวิทยากรและพฤติกรรมการเรียนรู้ของผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ปัญหาหรืออุปสรรคในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้นอกสถานที่

เวลา ๓ - ๕ ชั่วโมง

สถานที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

การเดินทาง

รถยนต์โดยสารไม่ประจำทาง หรือโดยวิธีอื่น

เอกสารประกอบ

ใบงานที่ ๔ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
ใบงานที่ ๕ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ๑
ใบงานที่ ๖ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ๒

๓. ขั้นนำเสนอผลงาน

จุดมุ่งหมาย

เพื่อสรุปความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาข้อมูลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ตามใบงานที่กำหนด และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลที่ไปศึกษาซึ่งกันและกันของผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

กระบวนการ/ กิจกรรม

๑. ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ส่งแบบบันทึกใบงานที่ ๔ - ๖ กับวิทยากรประจำกลุ่ม

๒. วิทยากรประจำกลุ่มคัดเลือกผลงานที่มีความสมบูรณ์ถูกต้องมากที่สุด เหมาะสมที่จะเป็นตัวอย่างได้

๓. ตัวแทนกลุ่มนำเสนอผลงานที่ได้รับการคัดเลือกเป็นตัวอย่างนำเสนอในที่ประชุม โดยให้มีวิธีการนำเสนอองค์ความรู้ที่หลากหลาย เช่น รายงานความเรียงตามประเด็นที่ศึกษา แผนผังความคิด แผนภูมิต่าง ๆ มีภาพประกอบ เป็นต้น

๔. เติมเต็มผลงานโดยคณะวิทยากร และ/ หรือวิทยากรประจำกลุ่ม

เวลา ๑ - ๒ ชั่วโมง

สถานที่ ห้องประชุม/ ห้องเรียน

เอกสารประกอบ

ผลงานของผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ตามใบงานที่ ๔ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ใบงานที่ ๕ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ๑ และใบงานที่ ๖ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ๒

กรณีศึกษาที่ ๓
แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ : จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เนื้อหา สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยและบรรพบุรุษไทย

ประเด็น ๑. ที่มา ประวัติ และพัฒนาการของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย

๒. วีรกรรมอันน่าชื่นชมและภาคภูมิใจของบรรพบุรุษไทยที่คนไทยควรรู้จัก

๑. ขั้นเตรียมการ

จุดมุ่งหมาย

๑. เพื่อวางแผนการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

๒. เพื่ออธิบายจุดมุ่งหมายของการศึกษาข้อมูลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

๓. เพื่ออธิบายภาพรวมของแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๔. เพื่ออธิบายใบงานที่ ๗ ใบงานที่ ๘ ใบงานที่ ๙ ใบงานที่ ๑๐

เวลา ๓ - ๔ ชั่วโมง

สถานที่ ห้องประชุม/ ห้องเรียน

เอกสารประกอบ

๑. เอกสารประกอบการบรรยายของวิทยากร

๒. แบบบันทึกความรู้ ได้แก่

ใบงานที่ ๗ พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชและพระเจดีย์ภูเขาทอง

ใบงานที่ ๘ ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา

ใบงานที่ ๙ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

ใบงานที่ ๑๐ วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร

กระบวนการ/ กิจกรรม

๑. ผู้เชี่ยวชาญบรรยายเนื้อหา เรื่อง สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยและบรรพบุรุษไทย

๒. วิทยากรชี้แจงขั้นตอนกระบวนการก่อนที่จะไปศึกษานอกสถานที่

๒.๑ **การแบ่งกลุ่ม**ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ กลุ่มละประมาณ ๑๐ - ๒๐ คน

๒.๒ **แจ้งภาระงาน**ที่ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ต้องปฏิบัติ

๒.๓ **แจ้งข้อตกลงและกติกา**ที่ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เช่น เวลาและจุดนัดหมาย ชื่อและหมายเลขโทรศัพท์วิทยากรประจำกลุ่ม เป็นต้น

๒.๔ **นัดหมาย**เวลาในการออกเดินทางไปศึกษาแหล่งเรียนรู้นอกสถานที่

๒.๕ **แจ้งรายละเอียดพาหนะในการเดินทาง**ไปยังแหล่งเรียนรู้ เช่น รถยนต์คันที่ ๑ กลุ่มที่ ๑ - ๒ เป็นต้น

๓. วิทยากรประจำกลุ่มแนะนำตนเองกับสมาชิกกลุ่ม ทบทวนภาระงาน เวลานัดหมาย และแจกใบงานที่ ๗ - ๑๐ ให้แก่สมาชิกทุกคน

๔. สมาชิกกลุ่มประชุมกันและแนะนำตนเอง เลือกประธาน เลขานุการกลุ่ม แบ่งหน้าที่ให้แก่สมาชิกแต่ละคนรับผิดชอบร่วมกัน เช่น การจดบันทึก การถ่ายภาพ การสัมภาษณ์ข้อมูลเพิ่มเติม การสรุปผลการศึกษาข้อมูลตามใบงานของกลุ่ม การนำเสนอผลงานในที่ประชุม

๒. ขั้นศึกษาแหล่งเรียนรู้

จุดมุ่งหมาย

๑. เพื่อเกิดความตระหนักเรื่องการรักชาติ ความกล้าหาญ ความเป็นผู้นำ จากวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในเหตุการณ์การสู้รบกับพม่า

๒. เพื่อเกิดความภูมิใจในรากเหง้าของคนไทย ประวัติศาสตร์ไทย และศิลปวัตถุอันมีค่าที่มีมาแต่อดีต เช่น เครื่องทองชั้นสูงในราชสำนักอยุธยา และภูมิปัญญาไทย เป็นต้น

๓. เพื่อเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย ๔ เรื่อง คือ การสานปลาตะเพียน การทำโรตีสายไหม การทำเครื่องจักสาน และการทำหัวโขนจากภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบัน

กระบวนการ/ กิจกรรม

๑. การบรรยายของวิทยากร ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านประวัติศาสตร์ เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา บรรยายเรื่องสถาบันพระมหากษัริย์ไทยและบรรพบุรุษไทย และภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดพระนครศรีอยุธยา บรรยายเรื่องภูมิปัญญาไทย

๒. การสาธิตการสานปลาตะเพียน การทำโรตีสายไหม การทำเครื่องจักสาน และการทำหัวโขนโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๓. การลงมือปฏิบัติของผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ การสานปลาตะเพียน การทำโรตีสายไหม การทำเครื่องจักสาน การสานพัด และการทำหัวโขน วิทยากรประจำกลุ่ม ทำหน้าที่ให้การศึกษาแหล่งเรียนรู้ สามารถดำเนินการไปได้ตามขั้นตอนและจุดหมายที่กำหนดไว้ โดยดูแลช่วยเหลือและสนับสนุนวิทยากรผู้บรรยายและผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ พร้อมทั้งบันทึกการทำงานของวิทยากรและพฤติกรรมการเรียนรู้ของผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ปัญหาหรืออุปสรรค์ในการจัดกิจกรรมเรียนรู้นอกสถานที่

เวลา ๔ - ๕ ชั่วโมง

สถานที่ พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชและพระเจดีย์ภูเขาทอง ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร

การเดินทาง

รถรางของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เอกสารประกอบ

ใบงานที่ ๗ พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชและพระเจดีย์ภูเขาทอง

ใบงานที่ ๘ ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา

ใบงานที่ ๙ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

ใบงานที่ ๑๐ วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร

วัสดุ อุปกรณ์

วัสดุ อุปกรณ์ที่ต้องใช้ในการสาธิตและการฝึกปฏิบัติการสานปลาตะเพียน การทำโรตีสายไหม การทำเครื่องจักสาน และการทำหัวโขน

๓. ขั้นนำเสนอผลงาน

จุดมุ่งหมาย

เพื่อสรุปความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาข้อมูลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ตามใบงานที่กำหนด และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลที่ได้ไปศึกษาซึ่งกันและกันของผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

กระบวนการ/ กิจกรรม

๑. ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ส่งแบบบันทึกใบงานที่ ๗ - ๑๐ กับวิทยากรประจำกลุ่ม

๒. วิทยากรประจำกลุ่ม คัดเลือกผลงานที่มีความสมบูรณ์ถูกต้องมากที่สุด เหมาะสมที่จะเป็นตัวอย่างได้

๓. ตัวแทนกลุ่มนำเสนอผลงานที่ได้รับคัดเลือกเป็นตัวอย่างนำเสนอในที่ประชุม โดยให้มีวิธีการนำเสนอองค์ความรู้ที่หลากหลาย เช่น รายงานความเรียงตามประเด็นที่ศึกษา แผนผังความคิด แผนภูมิต่าง ๆ มีภาพประกอบ เป็นต้น

๔. เติมเต็มผลงานโดยคณะวิทยากร และ/ หรือวิทยากรประจำกลุ่ม

เวลา ๒ - ๓ ชั่วโมง

สถานที่ ห้องประชุม/ ห้องเรียน

เอกสารประกอบ

ผลงานของผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ตามใบงานที่ ๗ พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชและพระเจดีย์ภูเขาทอง ใบงานที่ ๘ ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา ใบงานที่ ๙ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา และใบงานที่ ๑๐ วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร

เอกสารประกอบการจัดกิจกรรม
การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ผ่านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

◆ **กรณีศึกษาที่ ๑ เกาะรัตนโกสินทร์ ๑**

ใบงานที่ ๑ อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์
ใบงานที่ ๒ วัดราชนัดดารามวรวิหาร
ใบงานที่ ๓ วัดเทพธิดารามวรวิหาร

◆ **กรณีศึกษาที่ ๒ เกาะรัตนโกสินทร์ ๒**

ใบงานที่ ๔ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
ใบงานที่ ๕ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ๑
ใบงานที่ ๖ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ๒

◆ **กรณีศึกษาที่ ๓ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**

ใบงานที่ ๗ พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชและพระเจดีย์ภูเขาทอง
ใบงานที่ ๘ ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา
ใบงานที่ ๙ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา
ใบงานที่ ๑๐ วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร

ใบงานที่ ๑ อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์

๑. ถนนราชดำเนิน มีประวัติความเป็นมาอย่างไร

.....

.....

.....

.....

๒. จงเขียนแผนผังคร่าว ๆ ของสถานที่ที่ตั้งอยู่บริเวณรอบอาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์

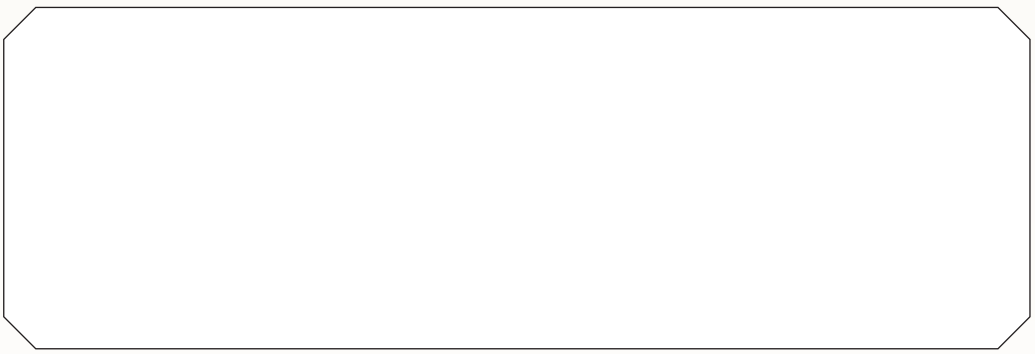

๓. ย่านชุมชนที่สำคัญของกรุงเทพมหานคร คือย่านอะไร แต่ละชุมชนมีผลผลิตที่สำคัญอย่างไร

.....

.....

.....

.....

๔. สิ่งใดที่ท่านคิดว่าเป็นความเหมือนและความต่างระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงเทพมหานคร

.....

.....

.....

.....

ใบงานที่ ๒ วัดราชนัดดารามวรวิหาร

๑. ที่ตั้งของวัดราชนัดดารามวรวิหาร เกี่ยวข้องอย่างไรกับการสร้างกรุงเทพมหานคร

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. วัดราชนัดดารามวรวิหาร กับพระราชวงศ์จักรี มีความสัมพันธ์อย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๓. อาคารสำคัญในวัดราชนัดดารามวรวิหาร ที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่น แตกต่างจากที่อื่น ๆ อย่างไร โปรดอธิบาย

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ใบงานที่ ๓ วัดเทพธิดารามวรวิหาร

๑. เหตุใดวัดนี้จึงชื่อว่า “วัดเทพธิดารามวรวิหาร” โปรดอธิบายพอสังเขป

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับสุนทรภู่ที่ท่านได้รับจากการเข้าชมครั้งนี้ คืออะไร

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๓. เครื่องประดับพระอารามที่พบในบริเวณวัด สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของสยามและต่างชาติอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ใบงานที่ ๔ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

๑. ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีอาคารที่สำคัญกี่อาคาร แต่ละอาคารจัดแสดงอะไร และท่านประทับใจอาคารไหน เพราะเหตุใด

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. ประวัติความเป็นมาของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๓. โบราณวัตถุ/ ศิลปวัตถุ ชิ้นไหนที่ท่านชอบและประทับใจมากที่สุด เพราะเหตุใด

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ใบงานที่ ๕ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ๑ (อาคารสถาปัตยกรรม)

๑. การจัดวางอาคารต่าง ๆ ในบริเวณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร (วัดโพธิ์) ลักษณะเป็นอย่างไร จงวาดแผนผังพอสังเขป

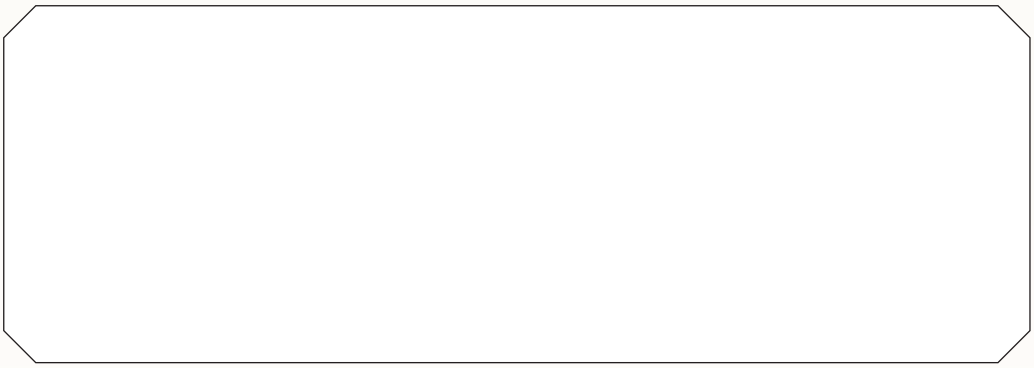

๒. ประวัติพระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร มีความเป็นมาอย่างไร

.....

.....

.....

.....

๓. “ยักษ์วัดโพธิ์” มีจริงหรือไม่ อยู่ที่ไหน เหตุใดจึงเรียกว่า “ยักษ์วัดโพธิ์”

.....

.....

.....

.....

๔. พระเจดีย์ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร มีลักษณะอย่างไร และเพราะอะไร

.....

.....

.....

.....

ใบงานที่ ๖ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ๒ (ภูมิปัญญา)

๑. จารึกวัดโพธิ์ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับอะไร จงยกตัวอย่างจารึกที่อ่านได้

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. การนวดแผนไทยที่วัดโพธิ์ มีความเป็นมาอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๓. ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทยที่วัดโพธิ์ มีเรื่องใดบ้างที่ได้รับการยกย่องให้เป็นภูมิปัญญาไทย โปรดยกตัวอย่างและให้เหตุผลประกอบ

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ใบงานที่ ๗
พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และพระเจดีย์ภูเขาทอง

๑. “พระเจดีย์ภูเขาทอง” มีประวัติความเป็นมาอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. จากการเยี่ยมชมพระเจดีย์ภูเขาทอง ท่านมีความภาคภูมิใจวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ไทยเรื่องใดบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ใบงานที่ ๘
ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา

๑. การจัดแสดงภายในศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา มีเนื้อหาเป็นอย่างไร และมีการนำเสนอข้อมูลแบบใด

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. จากสิ่งที่จัดแสดงภายในศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา ส่วนจัดแสดงใดแสดงถึงความรุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยาที่ท่านประทับใจที่สุด เพราะเหตุใด

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ใบงานที่ ๙
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

๑. “วัดมหาธาตุ” สร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ใด

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. จงเลือกโบราณวัตถุ ๑ ชิ้น ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา ประกอบเหตุผลเพื่ออธิบายถึงความรุ่งเรืองในอดีตของกรุงศรีอยุธยา

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๓. จากสิ่งที่จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชน สังคม วิถีชีวิตของผู้คนในกรุงศรีอยุธยาน่าจะมีลักษณะอย่างไร เพราะเหตุใด

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ใบงานที่ ๑๐
วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร

๑. ภูมิปัญญาไทยที่ได้เรียนรู้ มีความสำคัญอย่างไรต่อวิถีชีวิตของคนไทย

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร มีความสำคัญอย่างไรต่อคนอยุธยา/ คนไทย

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

แหล่งเรียนรู้บริเวณถนนราชดำเนิน กรุงเทพมหานคร

- วัดราชนัดดารามวรวิหาร
- วัดเทพธิดารามวรวิหาร
- ถนนราชดำเนิน
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

◆ วัดราชนัดดารามวรวิหาร

วัดราชนัดดารามวรวิหาร สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๙ ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) บนสวนผลไม้เก่าเนื้อที่ประมาณ ๒๕ ไร่ พระราชทานเพื่อเป็นเกียรติแก่พระราชนัดดา คือ พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างโลหะปราสาทแทนการสร้างเจดีย์ นับเป็นโลหะปราสาทแห่งแรกของไทย โดยสร้างเป็นอาคาร ๗ ชั้น มียอดปราสาท ๓๗ ยอด หมายถึง โพธิปักขิยธรรมในพระพุทธศาสนา ๓๗ ประการ ยอดปราสาทชั้นที่ ๗ เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ กลางปราสาทเป็นช่องกลวง มีบันไดเวียน ๖๗ ขั้น ใช้เดินขึ้นไปเพื่อชมทิวทัศน์ข้างบนได้

สถาปัตยกรรมในวัดเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทย พระอุโบสถมีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันลงรักปิดทอง ประดับกระจกงดงาม ภายในประดิษฐานพระประธาน พระนามว่า “พระเสฏฐตมมุนี” พระวิหารเป็นศิลปะแบบไทยเช่นกัน ภายในมีพระประธานเป็นพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร พระนามว่า “พระพุทธชุติธรรมนราสพ”

แต่เดิมโลหะปราสาทไม่ได้ตั้งเด่นเป็นสง่าเห็นได้ชัดเจนจากมุมถนนราชดำเนินเหมือนในปัจจุบัน เนื่องจากในสมัย จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้มีการก่อสร้างโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมไทยบริเวณหัวมุมถนนราชดำเนินตัดกับถนนมหาไชย ซึ่งเป็นโรงภาพยนตร์แห่งแรกของไทย ต่อมา พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้มีการรื้อถอนศาลาเฉลิมไทยออก และก่อสร้างลานพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ขึ้น เพื่อใช้เป็นที่สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงออกรับแขกบ้านแขกเมืองของประเทศ พื้นที่โดยรอบเป็นลานกว้าง มีพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓)

◆ วัดเทพธิดารามวรวิหาร

วัดเทพธิดารามวรวิหาร เป็นวัดพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี (พระองค์เจ้าชายลดาวัลย์ ต้นราชสกุล “ลดาวัลย์” พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าจอมมารดาเอมน้อย) เป็นแม่กองในการสร้างวัดเทพธิดารามวรวิหาร เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๙ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงวิลาสพระราชธิดาองค์ใหญ่ที่พระราชบิดาทรงพระเมตตาและโปรดปรานเป็นพิเศษเพราะทรงมีพระปรีชาสามารถรับราชการสนองพระมหากรุณาธิคุณอย่างใกล้ชิด จนได้รับการสถาปนาขึ้นทรงกรม มีพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ดำเนินการสร้างวัดแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า “วัดเทพธิดาราม” ซึ่งคำว่า “เทพธิดา” หมายถึง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ผู้มีพระสิริโฉมงดงาม และพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นองค์ประธานในพระราชพิธีผูกพัทธสีมา เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๘๒

สิ่งสำคัญในวัด เช่น พระปรางค์จตุรทิศก่ออิฐถือปูน มีความสูง ๑๕ เมตร ตั้งอยู่บนลานทักษิณสูง ประจำอยู่ทิศทั้งสี่ของมุมพระอุโบสถ ฐานของพระปรางค์แต่ละองค์มีรูปท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ คือ ท้าวเวสสุวรรณ ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์

พระประธานภายในพระอุโบสถสลักด้วยศิลาขาวบริสุทธิ์ หน้าตักกว้าง ๑๔ นิ้ว สูง ๒๐ นิ้ว ปางมารวิชัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้อัญเชิญมาจากพระบรมมหาราชวัง แล้วให้ประดิษฐานไว้เหนือเวชยันต์บุษบกอันประณีตงดงาม ต่อมา พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ ๙) ทรงเฉลิมพระนามพระพุทธรูปองค์นี้ว่า “พระพุทธเทววิลาศ” ด้านหน้าของพระพุทธเทววิลาศทั้งด้านซ้ายและด้านขวา มีพระพุทธรูปทรงเครื่อง อิริยาบถยืนปางห้ามสมุทร ๒ องค์ กล่าวกันว่าเป็นพระพุทธรูปประจำพระองค์พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงวิลาสกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ

ภายในพระวิหาร มีรูปหมู่ภิกษุณี หล่อด้วยดีบุก หน้าตักกว้าง ๑๑ นิ้ว สูง ๒๑ นิ้ว รวมจำนวน ๕๒ องค์ ประดิษฐานบนแท่นหน้าพระพุทธปฏิมาประธาน ภิกษุณีทั้งหมดอยู่ในอิริยาบถต่าง ๆ หลากหลายท่าทาง

เครื่องประดับพระอาราม คือ ตุ๊กตาศิลาสลักแบบจีนเป็นรูปคนและสัตว์ มีลักษณะท่าทางและอิริยาบถต่าง ๆ กัน แบบจีนบ้างแบบไทยบ้าง ตั้งประดับอยู่บริเวณรอบพระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ

นอกจากนี้ ที่วัดนี้เคยเป็นที่พำนักของสุนทรภู่ กวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๓ - ๒๓๘๕ เมื่อคราวที่บวชเป็นพระภิกษุ ปัจจุบันยังมีกุฏิหลังหนึ่งเรียกว่า “บ้านกวี” ซึ่งจัดเป็นพิพิธภัณฑ์

◆ ถนนราชดำเนิน

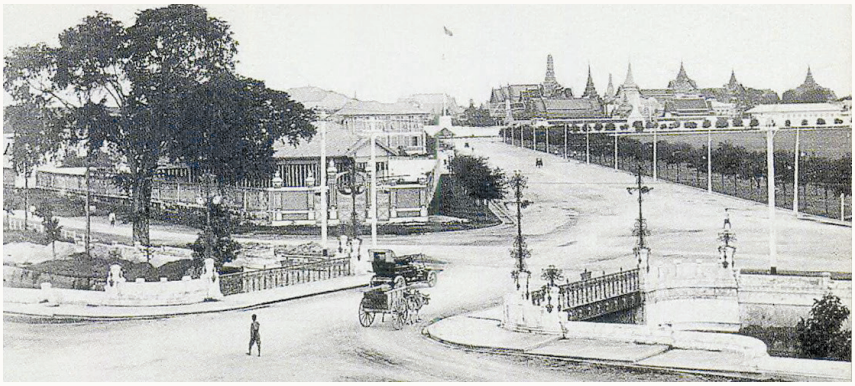

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) โปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนราชดำเนินขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๒ เนื่องจากมีพระราชดำริว่าท้องที่ตั้งแต่ตำบลบ้านพานถมถึงตำบลป้อมหักกำลังดัสกรเป็นเรือกสวนที่ยังเปลี่ยวอยู่ และพื้นที่ระหว่างถนนพฤฒิบาศ (ปัจจุบัน คือ ถนนนครสวรรค์) กับถนนสามเสน ไม่มีถนนหลวงให้ประชาชนใช้อย่างสะดวก และเพื่อให้เป็นที่เสด็จพระราชดำเนินระหว่างพระบรมมหาราชวังกับพระราชวังดุสิต และเพื่อความสง่างามของบ้านเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนราชดำเนินขึ้น โดยมีพระราชประสงค์ให้สร้างถนนราชดำเนินให้กว้างที่สุด และให้สองฟากถนนเป็นที่ตั้งวังและสถานที่ราชการใหญ่ ๆ มิให้สร้างตึกแถวหรือร้านเล็ก ๆ ซึ่งจะทำให้กลายเป็นย่านการค้า

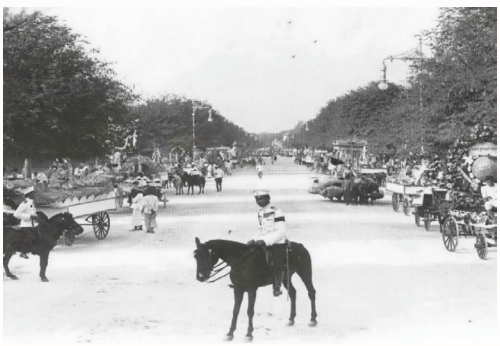

ทั้งนี้ ได้เริ่มตัดถนนตั้งแต่ปลายถนนพระสุเมรุ ข้ามคลองรอบกรุงที่ตำบลบ้านพานถม ตรงไปยังป้อมหักกำลังดัสกร ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม แล้วบรรจบกับถนนเบญจมาศ (ปัจจุบัน คือ ส่วนหนึ่งของถนนราชดำเนินนอก)

ชั้นแรกมีพระราชดำริว่าเมื่อสร้างถนนที่ตำบลบ้านพานถมต้องรื้อป้อมหักกำลังดัสกร จึงน่าจะใช้ชื่อป้อมเป็นชื่อถนน แต่จะเรียกว่าถนนหักกำลังดัสกร **“...ก็ดูแปลไม่ได้ความกันกับถนน แต่พักเอาไว้ตรองทีหนึ่ง ควรจะต้องตั้งชื่อให้ทันก่อนตัดถนน...”** ภายหลังพระองค์พระราชทานนามว่า *“ถนนราชดำเนิน”* ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับถนนควีนส์วอล์ก (Queen’s walk) ในกรีนปาร์ก (Green Park) ที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการและอธิบดีกรมสุขาภิบาล เป็นพนักงานจัดสร้างถนนราชดำเนิน

ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายถนนราชดำเนินไปตัดทางในตำบลบ้านหล่อ เพื่อให้ได้ถนนตรงแนวถนนเบญจมาศด้วย และโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนเทวียุรยาตร (ปัจจุบัน คือ ถนนประชาธิปไตย) ผ่านตำบลบ้านพานถมขึ้นแทนถนนราชดำเนินนอก เริ่มตั้งแต่ถนนพฤฒิบาศ ผ่านตำบลบ้านหล่อไปออกตำบลป้อมหักกำลังดัสกร แล้วข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ไปบรรจบกับถนนเบญจมาศถือเป็นถนนสายแรกที่ใช้วิธีการให้ค่าที่ดินในการเวนคืนเพื่อตัดถนน

พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินเปิดถนนราชดำเนินนอก สะพานมัฆวานรังสรรค์ และถนนเบญจมาศ เนื่องในอภิลักขิตสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ครบ ๔๘ พรรษา

ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนราชดำเนินกลาง ตั้งแต่สะพานเสี้ยว ตรงไปข้างคลองบางลำพูต่อกับถนนราชดำเนินนอก

ต่อมาได้สร้างถนนราชดำเนินในมาจรดถนนหน้าพระลาน โดยสร้างขยายแนวถนนจักรวรรดิ วังหน้าเดิม เริ่มจากมุมถนนหน้าพระลานและถนนสนามไชย มาบรรจบกับริมสนามหลวงด้านตะวันออก บรรจบถนนราชดำเนินกลางที่สะพานผ่านพิภพลีลา แล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๔๖

ถนนราชดำเนินเป็นถนนที่สวยงาม เป็นศรีสง่าที่เชิดหน้าชูตาของบ้านเมืองตั้งแต่แรกสร้างจนถึงปัจจุบัน และถือเป็นถนนสายสำคัญด้านประวัติศาสตร์การเมืองไทย เป็นเสมือนสัญลักษณ์ของประชาธิปไตย เนื่องด้วยถูกใช้เป็นสถานที่ชุมนุมทางการเมืองในช่วงวิกฤตการณ์ทางการเมืองของประเทศหลายต่อหลายครั้ง

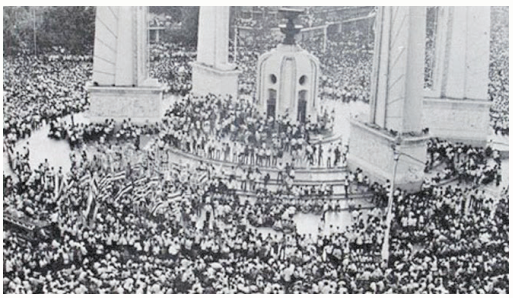

◆ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทยนั้นเริ่มขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) โดยพระองค์ทรงจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ส่วนพระองค์ขึ้น ที่พระที่นั่งราชฤดี ซึ่งตั้งอยู่บริเวณด้านข้างของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ต่อมาเมื่อพระองค์ทรงสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์ขึ้นภายในพระบรมมหาราชวัง จึงโปรดฯ ให้ย้ายโบราณวัตถุและของแปลก ๆ มาไว้ยังพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ์ ในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์ส่วนพระองค์ หรือ “รอยัล มิวเซียม” (Royal Museum) มิได้เปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้าชม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครขึ้นที่หอคองคอเดีย (ศาลาสหทัยสมาคม ในปัจจุบัน) เรียกว่า “มิวเซียม” หรือ “พิพิธภัณฑสถานหอคองคอเดีย” มีพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๗ ซึ่งนับเป็นวันก่อตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแห่งแรกของประเทศไทย

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ตั้งอยู่ภายในพระบรมมหาราชวังเป็นเวลา ๑๓ ปี จนกระทั่ง กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ เสด็จทิวงคต ผู้ดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นเหตุให้พระราชวังบวรสถานมงคล หรือ วังหน้า ว่างลง พระองค์จึงโปรดฯ ให้ย้ายพิพิธภัณฑ์มาจัดแสดงโดยใช้พื้นที่ของพระราชวังบวรสถานมงคลบางส่วน ได้แก่ พระที่นั่งศิวโมกขพิมาน พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ และพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๐ นอกจากนี้ พระองค์โปรดฯ ให้มีการปรับปรุงพื้นที่เขตวังหน้าและให้ตัดพื้นที่บางส่วนไปใช้ในราชการทหารด้วย

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) เจ้านายฝ่ายกรมพระราชวังบวรฯ เหลือน้อย พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายฝ่ายกรมพระราชวังบวรฯ ไปประทับในพระบรมมหาราชวัง และพระราชทานพระมหามณเฑียร ณ ขณะนั้น ให้เป็นโรงทหาร จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๗) พ.ศ. ๒๔๖๙ ทรงโปรดฯ ให้ย้ายโรงทหารไปอยู่ที่วังจันทรเกษม (กระทรวงศึกษาธิการ ในปัจจุบัน) พระราชมณเฑียรของกรมพระราชวังบวรฯ ทั้งหมดจัดตั้งเป็น พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร และในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้เปลี่ยนชื่อเป็น พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ได้มีการสร้างอาคารเพิ่มขึ้นอีก ๒ หลัง คือ อาคารมหาสุรสิงหนาท ปัจจุบัน จัดแสดงความเป็นมา ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และในยุคประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยอาณาจักรทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี ตลอดจนอิทธิพลอารยธรรมอินเดีย สมัยก่อนพุทธศักราช ๑๘๐๐ อาคารประพาสพิพิธภัณฑ์ ปัจจุบัน จัดแสดงศิลปวัตถุจากอาณาจักรล้านนา อาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ ตลอดจนจัดแสดงงานประณีตศิลป์ของกรุงรัตนโกสินทร์

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร แบ่งการจัดแสดงออกเป็น ๓ หัวเรื่องใหญ่ ๆ คือ

๑. ประวัติศาสตร์ชาติไทย จัดแสดงในพระที่นั่งศิวโมกขพิมาน

๒. ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย จัดแสดงตามยุคสมัย คือ

๒.๑ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จัดแสดงในพื้นที่อาคารส่วนหลังของพระที่นั่งศิวโมกขพิมาน

๒.๒ สมัยประวัติศาสตร์ จัดแสดงในอาคารใหม่ ๒ หลัง ที่สร้างขนาบสองข้างของหมู่วิมานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ โดยแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ คือ สมัยก่อนพุทธศักราช ๑๘๐๐ ได้แก่ สมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย และสมัยลพบุรี จัดแสดงในอาคารมหาสุรสิงหนาท

ส่วนที่ ๒ คือ สมัยหลังพุทธศักราช ๑๘๐๐ เป็นต้นมา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ จัดแสดงในอาคารประพาสพิพิธภัณฑ์

๓. ประณีตศิลป์และชาติพันธุ์วิทยา จัดแสดงในหมู่พระวิมาน คือ พระที่นั่งวสันตพิมาน พระที่นั่งวายุสถานอมเรศ และพระที่นั่งพรหมเมศธาดา

ศิลปะโบราณวัตถุที่จัดแสดง ได้แก่ เครื่องทอง เครื่องถม เครื่องมุก เครื่องดนตรี เครื่องไม้จำหลัก ผ้าโบราณ เครื่องถ้วย เครื่องสูง ราชยานคานหาม อาวุธโบราณ เครื่องใช้ในพิธีพระพุทธศาสนา และอัฐบริขารของสงฆ์ เครื่องการละเล่นต่าง ๆ เช่น หัวโขน หุ่นกระบอก หุ่นเล็ก และหนังใหญ่ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีราชรถที่ใช้ในกระบวนแห่พระบรมศพ คือ พระมหาพิชัยราชรถ เวชยันตราชรถ ราชรถน้อย และเครื่องประกอบการพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ใช้ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ จัดแสดงในอาคารโรงราชรถ

นอกจากศิลปะโบราณวัตถุแล้ว พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ยังมีโบราณสถาน คือ พระที่นั่งและพระตำหนักบางองค์ที่เป็นตัวอย่างของงานสถาปัตยกรรมไทยที่งดงาม เช่น

◇ **พระที่นั่งพุทไธสวรรย์** สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) สำหรับประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ ภายในมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่อง พุทธประวัติและภาพเทพชุมนุม

พระพุทธสิหิงค์ ตามตำนานกล่าวว่า เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้อัญเชิญมาจากลังกา แล้วนำขึ้นไปถวายพระเจ้ากรุงสุโขทัย จากนั้นได้ถูกอัญเชิญไปประดิษฐานหลายเมือง เช่น กรุงศรีอยุธยา กำแพงเพชร เชียงราย เชียงใหม่

◇ **พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์** เป็นพระที่นั่งที่สร้างขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อใช้เป็นที่ประทับ

◇ **พระที่นั่งศิวโมกขพิมาน** เดิมเป็นท้องพระโรงของวังหน้า สำหรับสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จออกขุนนางและบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ ปัจจุบันจัดแสดงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทย

สมัยสุโขทัย จัดแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับการก่อตั้งอาณาจักร สถาปัตยกรรม การชลประทาน การผลิตเครื่องสังคโลก และจารึกหลักที่ ๑ หรือศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

สมัยกรุงศรีอยุธยา จัดแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับเศรษฐกิจการเมือง การปกครอง และเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ ตู้จัดแสดงเหตุการณ์สงครามเสียพระศรีสุริโยทัย พ.ศ. ๒๐๙๑

สมัยรัตนโกสินทร์ จัดแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี เครื่องราชบรรณาการ เทคโนโลยีในการพัฒนาประเทศ การเข้าร่วมสงครามโลกและกองทัพทหารไทยอาสาที่เข้าไปร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๖๑

◇ **ตำหนักแดง** เดิมพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) โปรดฯ ให้สร้างเพื่อใช้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระพี่นางเธอ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ ต่อมาได้มีการย้ายพระตำหนักแดงมาตั้งไว้หลังพระที่นั่งศิวโมกขพิมาน ดังที่เห็นในปัจจุบัน จัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ของชนชั้นสูง ศิลปวัตถุที่เป็นเครื่องประดับบ้าน เช่น ตู้เท้าสิงห์ โต๊ะและเก้าอี้เท้าสิงห์ โถเบญจรงค์ หีบใส่ผ้าของชนชั้นสูง ศิลปวัตถุของผู้ครอบครองตำหนัก ได้แก่ พระแท่นบรรทม ฉลองพระบาทของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๒ เป็นต้น

◇ **พระราชมณเฑียร พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย** สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพในสมัยรัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็นท้องพระโรงใช้เป็นที่เสด็จออกขุนนาง ปัจจุบันใช้เป็นห้องจัดแสดงนิทรรศการพิเศษหมุนเวียนตลอดปี

◇ **ห้องมุขกระสัน** ภายในพื้นที่ห้องมหรรฆภัณฑ์ เก็บรักษาและจัดแสดงเครื่องทองที่ได้จากการขุดค้นพบในพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาและเครื่องทองในสมัยรัตนโกสินทร์

◇ **พระที่นั่งภิมุขมณเฑียร** จัดแสดงเครื่องราชยานคานหาม สัปคับ เสลี่ยงกง เสลี่ยงหิ้ว และสีวิกา

◇ **พระที่นั่งทักษิณาภิมุข** เคยถูกใช้เป็นที่ประทับในสมัยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ปัจจุบันจัดแสดงเครื่องการละเล่น หุ่น หัวโขน หนังใหญ่ เครื่องแต่งกายละคร เครื่องกีฬาไทย หมากรุกงา ปี๊กระเบื้อง ตัวหวยกอขอ

◇ **พระที่นั่งวสันตพิมาน** ชั้นล่าง จัดแสดงเครื่องถ้วยล้านนา ลพบุรี เบญจรงค์ลายน้ำทอง เครื่องถ้วยญี่ปุ่น และเครื่องถ้วยยุโรป ชั้นบน จัดแสดงงาช้าง งาช้างจำหลัก และเครื่องใช้ที่ทำจากงาช้าง

◇ **พระที่นั่งปัจฉิมาภิมุข** จัดแสดงของใช้ประดับมุก ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์พินิต ประทานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

◇ **พระที่นั่งปฤษฎางคภิมุข** จัดแสดงหุ่นจำลองม้า ช้างทอง เครื่องคชาธาร อาวุธภัณฑ์สมัยโบราณและกลองศึก

รวมไปถึงพระที่นั่งขนาดย่อมและศาลาทรงไทยต่าง ๆ เช่น **ศาลาสรง ศาลาสำราญมุขมาตย์ พระที่นั่งมังคลาภิเษก พระที่นั่งปาฏิหาริย์ทัศนัย**

เหตุนี้ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร จึงมีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมไทยที่โดดเด่นที่สุดแห่งหนึ่งของเกาะรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน

แหล่งเรียนรู้
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

- พระเจดีย์ภูเขาทอง
- ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา
- วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร

พระเจดีย์ภูเขาทอง

พระเจดีย์ภูเขาทอง เป็นมหาเจดีย์สำคัญ ตั้งอยู่นอกเกาะกรุงศรีอยุธยาด้านตะวันตกเฉียงเหนือไปประมาณ ๒ กิโลเมตร มีความสูง ๙๐ เมตร อยู่กลางทุ่งนา สามารถมองเห็นได้แต่ไกล

พระราชพงศาวดารสมัยอยุธยา กล่าวว่า วัดภูเขาทอง สร้างขึ้นในสมัยพระราเมศวร หรือสมัยอยุธยาตอนต้น ประมาณ พ.ศ. ๑๙๓๐ และระบุว่า ในคราวสงครามที่พระเจ้าบุเรงนองแห่งเมืองหงสาวดีมีชัยเหนืออยุธยา เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๑๑๒ นั้น พระเจ้าบุเรงนองยกทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ จึงได้สร้างพระเจดีย์ใหญ่แบบมอญขึ้นไว้เป็นอนุสรณ์ที่วัดนี้ เรียกเจดีย์นี้ว่า ภูเขาทอง เรียกวัดที่อยู่ติดกับเจดีย์นี้ว่า วัดภูเขาทอง

พระเจดีย์ภูเขาทองที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันสันนิษฐานว่าได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ให้เป็นมหาเจดีย์ระหว่างสมัยพระมหาธรรมราชาถึงสมัยพระเพทราชา (ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๑๒ - ๒๒๔๖) และต่อมาสมัยพระเจ้าบรมโกศ (สมัยอยุธยาตอนปลาย) ได้ทำการปฏิสังขรณ์องค์เจดีย์ เปลี่ยนจากเจดีย์มอญเป็นเจดีย์ย่อไม้สิบสอง ส่วนฐานเป็นศิลปะมอญเช่นเดิม คือ มีฐานทักษิณ ๔ ชั้น สี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยชั้นพื้นยาวด้านละ ๖๙ เมตร ชั้นที่ ๒ ยาวด้านละ ๖๓ เมตร ชั้นที่ ๓ ยาวด้านละ ๔๙.๔ เมตร และชั้นที่ ๔ ยาวด้านละ ๓๒.๔ เมตร

ทั้ง ๔ ด้านมีบันไดขึ้นไปจนถึงฐานทักษิณชั้นบนสุด บนชั้นนี้มีฐานสี่เหลี่ยมขององค์เจดีย์ที่มีอุโมงค์โค้งเข้าไปข้างใน มีพระพุทธรูปประดิษฐาน ๑ องค์ สูงขึ้นไปเป็นฐานแปดเหลี่ยมองค์ระฆังบัลลังก์ ส่วนเหนือขึ้นไป ที่เป็นปล้องไฉน ปลียอดลูกแก้วของเดิมได้พังไปตั้งแต่ตอนต้นรัตนโกสินทร์ แต่ได้มีการซ่อมแซมขึ้นใหม่ในสมัยรัฐบาล จอมพล ป.พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ โดยได้ทำลูกแก้วด้วยทองคำ หนัก ๒,๕๐๐ กรัม อันหมายถึง การบูรณะในวาระฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ

หลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ วัดนี้เป็นวัดร้างเรื่อยมา แต่พระมหาเจดีย์ก็ยังเป็นสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาที่ผู้คนเดินทางมากราบไหว้ ดังที่ปรากฏในนิราศภูเขาทองของสุนทรภู่ กวีเอกสมัยรัตนโกสินทร์

ปัจจุบัน ทางราชการสร้างพระราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงม้าศึกไว้ที่ถนนทางเข้าวัด

◆ ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา

ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา (Ayutthaya Historical Study Centre) จัดตั้งขึ้นโดยความร่วมมือระหว่างนักวิชาการไทยและญี่ปุ่น ในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ด้วยกลุ่มนักวิชาการกลุ่มนี้ตระหนักว่า อยุธยานอกจากจะเป็นเมืองหลวงของสยามที่มีอายุยืนยาวถึง ๔๑๗ ปี ยังถือเป็นรากฐานวัฒนธรรมของไทยสมัยใหม่ เคยเป็นศูนย์กลางของสังคมการค้าที่สำคัญในอุษาคเนย์ในช่วงระยะเวลาหนึ่งด้วย สมาคมไทย - ญี่ปุ่น และจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจึงปรับปรุงบริเวณที่เคยเป็นหมู่บ้านญี่ปุ่นเพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์หมู่บ้านญี่ปุ่น และจัดตั้งศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา โดยรัฐบาลญี่ปุ่นได้ให้เงินช่วยเหลือแบบให้เปล่า ๙๙๙ ล้านเยน (ประมาณ ๑๗๐ ล้านบาทในเวลานั้น) เนื่องในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ ๙) ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖๐ พรรษา ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ และเพื่อเป็นที่ระลึกในโอกาสมิตรภาพไทย - ญี่ปุ่น ครบรอบ ๖๐๐ ปี

ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา มีวัตถุประสงค์ไว้ ๓ ประการ คือ

๑. ให้เป็นสถาบันวิจัยระดับชาติด้านอยุธยาศึกษา เน้นประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา

๒. เป็นพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ เรื่องประวัติศาสตร์อยุธยา โดยการจัดแสดงสิ่งจำลองต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์อยุธยา

๓. เป็นศูนย์ข้อมูลและห้องสมุดประวัติศาสตร์อยุธยาศึกษา

อาคารของศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ

ส่วนแรก เป็นส่วนหลัก ตั้งอยู่ในเกาะเมืองอยุธยา ติดกับ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ส่วนที่สอง ตั้งอยู่บริเวณที่เคยเป็นหมู่บ้านชาวญี่ปุ่นในสมัยอยุธยา ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ใกล้กับวัดพนัญเชิง

นิทรรศการหลักประกอบด้วย ๕ แนวเรื่องเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยา ได้แก่

๑. ในฐานะเมืองราชธานี

๒. ในฐานะเป็นเมืองท่า

๓. ในฐานะเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและการปกครอง

๔. ชีวิตชาวบ้านในสมัยก่อน

๕. ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับต่างประเทศ

ในบรรดาการจัดแสดงนั้น มีแบบจำลองบางชิ้นที่ควรกล่าวถึง เช่น

๑. ภาพเขียนสีน้ำมัน แผนผังเมืองอยุธยาจากสายตาของพ่อค้าชาวดัตช์ คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ หรือ ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๒

๒. แบบจำลองของพระราชวังโบราณ สมัยอยุธยา วัดไชยวัฒนาราม และเพนียดคล้องช้าง

๓. เรือจำลอง ทั้งสำเภาของอยุธยาซึ่งเป็นสำเภาจีน (สร้างตามรูปเขียนของญี่ปุ่น) เรือคาร์แรทของสเปน โปรตุเกส และเรือแกลลิออนของฮอลันดา

๔. แผนที่แสดงเส้นทางการค้าทางทะเลกับบรรดาประเทศต่าง ๆ ในสมัยอยุธยา

๕. แบบจำลองภายในวิหารพระศรีสรรเพชญ์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งเป็นวัดสำคัญของอยุธยาและเป็นสถานที่ประกอบพิธีการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

๖. แบบจำลองของหมู่บ้าน แบบจำลองภายในตัวบ้าน และกิจกรรมสำคัญที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย

◆ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา สร้างขึ้นเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ ๙) และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตรโบราณวัตถุที่พบจากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๐ นับเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแห่งแรกของไทยที่มีรูปแบบการจัดแสดงแบบใหม่ คือ นำโบราณวัตถุมาจัดแสดงจำนวนไม่มากจนเกินไปและใช้แสงสีมาทำให้การนำเสนอดูน่าสนใจในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ ๙) มีพระราชปรารภกับรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการและอธิบดีกรมศิลปากรในสมัยนั้นว่า

“...โบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่พบในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะนี้ สมควรจะได้มีพิพิธภัณฑสถานเก็บรักษาและตั้งแสดงให้ประชาชนในจังหวัดพระนครศรีอยุธยานี้ หาควรนำไปเก็บรักษาและตั้งแสดง ณ ที่อื่นไม่...”

ด้วยเหตุนี้ กรมศิลปากรจึงได้สร้างพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยาขึ้น เพื่อเก็บรักษาและจัดแสดงโบราณวัตถุที่พบจากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะและโบราณวัตถุอื่น ๆ ที่พบในจังหวัดนี้ พิพิธภัณฑ์แห่งนี้สร้างขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ จากเงินที่ประชาชนขอเช่าพระพิมพ์จากกรมศิลปากรที่ขุดได้จากกรุวัดราชบูรณะ เป็นเงินทั้งสิ้น ๓,๔๑๖,๙๒๘ บาท และเหตุที่วัดราชบูรณะสร้างขึ้นในสมัยเจ้าสามพระยา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ผู้ทรงสร้างพระปรางค์วัดราชบูรณะเป็นนามพิพิธภัณฑ์ และได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๔

อาคารพิพิธภัณฑ์ ประกอบด้วย ๓ อาคาร ได้แก่

๑. หมู่อาคารเรือนไทย

สร้างคร่อมอยู่บนแนวคลองเดิม จัดแสดงเพื่อรักษารูปแบบเรือนไทยแบบภาคกลาง และจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ภายในเรือนอาศัยของคนไทยภาคกลางในอดีต

๒. อาคารศิลปะในประเทศไทย

จัดแสดงศิลปวัตถุสมัยต่าง ๆ ที่พบในพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เช่น สมัยทวารวดี (พระพุทธรูปหินประทับยืนบนเศียรพนัสบดี พระพุทธรูปสำริดประทับยืนปางประทานพร) สมัยศรีวิชัย (เศียรพระสำริด) สมัยลพบุรี (พระพุทธรูปสำริดปางประทานพร ปางนาคปรก พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร) สมัยสุโขทัย (เครื่องกระเบื้องเคลือบต่าง ๆ โดยเฉพาะตุ๊กตาสมัยเชียงแสน) สมัยอยุธยา (ฐานพระพุทธรูปทำจากดินเผา รูปพระแม่ธรณีและเศียรพระพุทธสาวกทำจากดินเผา) สมัยรัตนโกสินทร์ (แผ่นหินอ่อนจำหลักเรื่องรามเกียรติ์จากวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชมหาวิหาร)

๓. อาคารตึกเจ้าสามพระยา

เป็นอาคารหลักที่สำคัญที่สุด เพราะเก็บศิลปวัตถุอยุธยาชิ้นสำคัญ ดังนี้

ชั้นล่าง

เศียรพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่จากวัดธรรมิกราช เป็นศิลปะแบบอู่ทอง ซึ่งนอกจากแสดงให้เห็นการบรรลุถึงความงดงามตามลักษณะพุทธศิลป์ ยังแสดงให้เห็นถึงความรู้ความสามารถ เรื่องโลหะและการหล่อโลหะของช่างสมัยอยุธยา

แนวตู้กระจกทางด้านขวามือของห้องโถงชั้นล่าง มีการจัดแสดงพระพุทธรูปหลายสกุลช่าง และหลายแบบที่พบในองค์พระมงคลบพิตรและที่ได้มาจากวัดราชบูรณะ เศษปูนปั้นศิลปะแบบอยุธยาที่ประดับเจดีย์วัดมหาธาตุ เช่น ครุฑ และสุครีพถอนต้นรัง

พระพุทธรูปทวารวดีขนาดใหญ่ที่เคลื่อนย้ายมาจากวัดหน้าพระเมรุ เช่นเดียวกับพระประธานในวิหารเขียนของวัดหน้าพระเมรุ เครื่องปั้นดินเผาชิ้นขนาดเล็กที่จัดแสดงอยู่ เช่น คนอุ้มเด็กและไก่ ชาวต่างชาติ กับสุนัข เป็นต้น

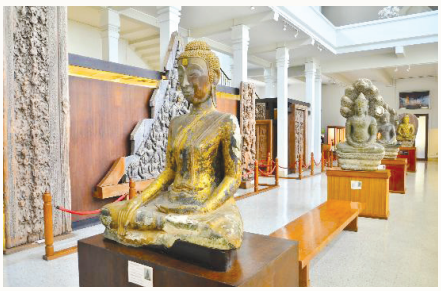

ส่วนแนวด้านซ้ายมือของโถงชั้นล่าง จัดแสดงเครื่องไม้จำหลักต่าง ๆ เช่น ทวารบาล ประตูไม้จากวัดพระศรีสรรเพชญ์ บานประตูไม้ลายพรรณพฤกษาจากวัดวิหารทอง และหน้าบันไม้จำหลักรูปนารายณ์ทรงสุบรรณแวดล้อมด้วยอสูร เป็นต้น

เชิงบันไดสุดห้องโถง จัดแสดงหัวเรือรูปครุฑไม้แกะสลัก เป็นตัวอย่างของหัวเรือรูปสัตว์ต่าง ๆ ที่ใช้กันในสมัยอยุธยา

ชั้นบน

จัดแสดงข้าวของต่าง ๆ ตั้งแต่เครื่องเคลือบหลายสกุล จากหลายประเทศ เศียรพระและพระพุทธรูป แบบจำลองอาคาร เครื่องปั้นดินเผา ภาพพระบฏเขียนสี ธรรมาสน์ไม้แกะสลัก และตู้พระธรรมที่งดงามจำนวนหลายใบ และที่สำคัญที่สุด คือ ห้องที่อยู่ปลายโถงทั้งสองห้อง ได้แก่

◇ **ห้องมหาธาตุ** จัดแสดงเครื่องทองและพระบรมสารีริกธาตุที่พบอยู่กับกรุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มีแผนภาพอธิบายให้เข้าใจถึงลักษณะการประดิษฐานพระธาตุที่ถือกันว่าสำคัญที่สุดของอาณาจักรอยุธยา อีกทั้งยังได้จัดแสดงผอบทั้งเจ็ดชั้นที่บรรจุพระธาตุ โดยได้จัดแสดงให้เห็นองค์พระธาตุอีกด้วย

◇ **ห้องราชบูรณะ** จัดแสดงศิลปวัตถุที่ค้นพบภายในกรุของวัดราชบูรณะ ซึ่งเป็นทองคำและอัญมณีทั้งหมด เช่น พระแสงขรรค์ชัยศรี แผ่นทองดุนลายนูนประกอบเป็นองค์จำลองของพระปรางค์ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ขนาดย่อ กรองพระศอ สังวาลทับทรวง สร้อยพาหุรัด ทองพระกร ซึ่งเป็นทองประดับอัญมณี จุลมงกุฎใช้ครอบมุ่นมวยผมของบุรุษ ส่วนของสตรีเป็นเส้นทองขนาดเล็กมาก ถักเป็นตาข่ายโปร่งครอบศีรษะของสตรี หมวดเครื่องราชูปโภคย่อส่วนเป็นรูปภาชนะต่าง ๆ เช่น ผอบ กระปุก ถาด พาน หีบ ภาชนะ รูปหงส์ทั้งตัว ตลับขนาดเล็กเป็นแมลงทับและช้างทรงเครื่องนั่งหมอบชูงวง พวงอุบะหรือช่อดอกไม้ เครื่องทองเหล่านี้นอกจากความงดงามในเชิงศิลปะแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นความมั่งคั่งของราชสำนักอยุธยาอีกด้วย

◆ วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร

วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร ตั้งอยู่ในเขตเกาะเมืองพระนครทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ใกล้กับป้อมเพชร เป็นวัดที่พระราชบิดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นามเดิม “ทองดี” สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ที่ตั้งของวัดสุวรรณดารารามในสมัยอยุธยา กล่าวได้ว่าตั้งอยู่ในเขตย่านการค้าและชุมชนชาวจีน ย่านฝั่งตรงข้ามเป็นชุมชนการค้าของชาวจีนแถบปากคลองข้าวสาร ปากคลองสวนพลู และวัดพนัญเชิง ส่วนคุ้งโค้งน้ำบริเวณนี้ของแม่น้ำป่าสัก คือ ท่าจอดเรือสำเภา เป็นทำเลทำการค้าระหว่างอาณาจักร

เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า วัดวาอารามและบ้านเมืองภายในกำแพงเมืองถูกเผา ทำให้วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร ถูกทำลายเหลือเพียงซาก ต่อมาเมื่อมีการสถาปนาราชวงศ์จักรีที่กรุงเทพมหานครแล้ว ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร ในฐานะเป็นวัดสำคัญของราชวงศ์เรื่อยมาสืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ เป็นอารามหลวงชั้นเอกชนิดราชวรวิหาร

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (วังหน้า) ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม โดยรวบรวมช่างจากกรุงเก่ามาออกแบบสร้างและพระราชทานนามว่า “วัดสุวรรณดาราราม” เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระราชบิดาและพระราชมารดา ต่อมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเสวยราชสมบัติ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ ได้ทรงโปรดฯ ให้สร้างศาลาการเปรียญเป็นศาลาดินก่ออิฐถือปูนเพิ่มเติมขึ้นอีกหลังหนึ่ง แต่ยังไม่แล้วเสร็จ พ.ศ. ๒๓๙๓ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างศาลาการเปรียญต่อจากรัชกาลที่ ๒ จนเสร็จสมบูรณ์และซ่อมภาพเขียนในพระอุโบสถที่ชำรุดให้บริบูรณ์

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ได้ทรงสร้างพระเจดีย์ใหญ่และพระวิหารขึ้นอีกหนึ่งหลัง ทรงโปรดฯ ให้ช่างจำลองพระแก้วมรกตทำด้วยศิลาไปประดิษฐานไว้ในพระวิหาร และทรงสร้างกำแพงแก้วก่ออิฐถือปูนล้อมอยู่โดยรอบเป็นสัดส่วน สร้างกำแพงชั้นนอก มีทางเข้าออกทำไว้เป็นระยะ ๆ ด้านหลัง ๒ ประตู ด้านหน้า ๑ ประตู ด้านเหนือกับใต้ด้านละ ๑ ประตู ประดับลวดลายตรงกลางซุ้มประตูด้านบนเป็นมหามงกุฎ ซึ่งเป็นตราเครื่องหมายประจำรัชกาล และสร้างโรงครัว ๑ หลัง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ รวมทั้งกุฏิสงฆ์ด้วย ถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนหลังคาพระอุโบสถและพระวิหารเป็นกระเบื้องเคลือบ ซ่อมภาพในพระอุโบสถ ครั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๗) โปรดเกล้าฯ ให้พระยาอนุศาสน์จิตรกรเขียนภาพพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้ที่ผนังวิหาร

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ ของทางวัด เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ และเสด็จพระราชดำเนินทรงยกช่อฟ้าพระอุโบสถ เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑ พร้อมกันนี้ได้พระราชทานพระราชทรัพย์

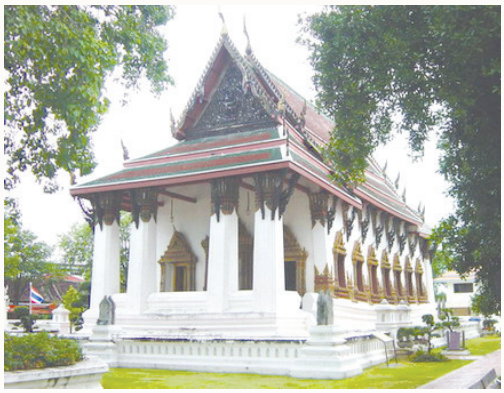

ในปัจจุบัน อาคารสำคัญของวัด คือ พระอุโบสถ และพระวิหาร ตั้งอยู่คู่กัน ด้านหลังพระวิหารมีเจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ นอกจากนี้มีสิ่งต่าง ๆ ที่น่าชม ดังนี้

พระอุโบสถ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนตามลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบ สมัยอยุธยาตอนปลาย คือ มีฐานอ่อนโค้งคล้ายเรือสำเภา หน้าต่างประตูลงรักปิดทอง ปัจจุบันทองที่หน้าต่างลอกหมดแล้วคงเหลือแต่ที่ประตู หน้าบันสลักไม้เป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ รอบ ๆ อุโบสถมีเสมาคู่ ภายในอุโบสถมีพระประธานปางมารวิชัย เพดานประดับดาว ผนังมีภาพจิตรกรรมภาพเทพชุมนุมใหญ่ เช่นเดียวกับที่ผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ผนังส่วนบนทางด้านล่างเขียนเรื่องทศชาติชาดกและสุวรรณสามชาดกไว้รอบ สภาพค่อนข้างสมบูรณ์

พระวิหารที่สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ฐานวิหารมีลักษณะเป็นเส้นตรง ไม่ใช่ฐานอ่อนโค้งแบบอุโบสถ มีจิตรกรรมฝาผนังเขียนโดยพระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๗) เป็นภาพพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภาพเหล่านี้ถูกเผยแพร่เสมือนหนึ่งภาพประวัติศาสตร์การกู้เอกราชของกรุงศรีอยุธยาจากพม่า เช่น ภาพสมเด็จพระนเรศวรมหาราชสมัยเป็นองค์ประกันอยู่เมืองหงสาวดีและเล่นชนไก่กับมังสามเกียด ภาพการปีนค่ายพม่า ภาพการกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา และ

ภาพการทำพิธีปฐมกรรมพระยาละแวก กษัตริย์กัมพูชา ซึ่งคลาดเคลื่อนจากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น (ตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตีเมืองละแวกได้ พระยาละแวกได้เสด็จหนีไปเมืองลาว หาได้ถูกกระทำปฐมกรรมหรือถูกตัดพระเศียร เพื่อนำโลหิตมาล้างพระบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไม่)

จิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารวัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร แสดงให้เห็นถึงการนำรูปแบบศิลปกรรมตะวันตกผสมผสานกับศิลปวัฒนธรรมไทย เปลี่ยนแปลงขนบการวาดภาพ กล่าวคือ เนื้อหาภาพวาดในวิหารแตกต่างจากที่พบตามพุทธสถานต่าง ๆ ซึ่งมักจะเป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนา เปลี่ยนมาเป็นเรื่องราวพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจที่สำคัญของวีรกษัตริย์ไทย คือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

เจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ตั้งอยู่บนลานประทักษิณล้อมรอบด้วยเจดีย์รายแบบย่อมุม ๑๐ องค์ ภายในวัดยังมีหอระฆังตั้งอยู่ด้านหน้าอุโบสถฝั่งทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ สถาปัตยกรรมแบบตะวันตก เป็นหอเล็ก ๆ ทรงสี่เหลี่ยมสองชั้น ก่ออิฐถือปูน ชั้นล่างเจาะช่องประตูเป็นรูปกลีบบัว สันนิษฐานว่าสร้างสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ทั้งมีแท่นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นแท่นปูนปั้นตกแต่งด้วยกระเบื้องหินอ่อนทรงแปดเหลี่ยมฐานบัวคว่ำและบัวหงาย เป็นที่ประดิษฐานพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้มาจากประเทศอินเดีย โดยพระองค์ทรงนำมาปลูกไว้บริเวณด้านหน้าของอุโบสถ

ส่วนที่ ๓

สิ่งที่ได้เรียนรู้
จากแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

สิ่งที่ได้เรียนรู้ จากแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ เกาะรัตนโกสินทร์

- อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์
- วัดราชนัดดารามวรวิหาร
- วัดเทพธิดารามวรวิหาร
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
- วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

◆ อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์

การศึกษาแหล่งเรียนรู้ ณ อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์ ทำให้ได้เรียนรู้ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของสถานที่ต่าง ๆ บริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ ดังนี้

๑. ถนนราชดำเนิน

สิ่งที่ได้เรียนรู้ คือ ถนนราชดำเนินเป็นถนนที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) เพื่อเชื่อมระหว่างพระบรมมหาราชวังกับพระราชวังดุสิต แบ่งเป็น ๓ สาย คือ ถนนราชดำเนินใน ถนนราชดำเนินกลาง และถนนราชดำเนินนอก พระองค์มีพระราชประสงค์ให้สองฟากฝั่งถนนเป็นวังขนาดเล็กและสถานที่ราชการเท่านั้น มิให้ทำเป็นย่านการค้า ตึกแถวหรือร้านค้าเล็ก ๆ จึงให้ปลูกต้นมะฮอกกานีริมถนนไว้ทั้งสองฝั่ง ต่อมาได้ตัดทิ้งและสร้างเป็นอาคารรูปทรงสมัยใหม่ เรียกว่า อาคารยุคหลังสงครามโลก

๒. ย่านชุมชนและผลิตผลที่สำคัญ

สิ่งที่ได้เรียนรู้ คือ บริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ มีชุมชนที่สำคัญอยู่นอกเขตพระราชฐาน หลายชุมชน ประกอบด้วย

ชุมชนดั้งเดิม เป็นที่ที่ข้าราชบริพาร ประชาชนที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา เข้ามาตั้งบ้านเรือนถิ่นฐานรวมหมู่กันอยู่เป็นกลุ่ม ๆ เป็นชุมชนรอบพระราชฐาน แต่ละชุมชน มีภูมิปัญญา ความรู้ ความสามารถ ความชำนาญ และการฝีมือ ทั้งในด้านงานช่าง ศิลปะ หัตถกรรม การทำอาหารและผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ชุมชนเหล่านี้จึงเป็นแหล่งผลิตงานฝีมือส่งให้แก่ราชสำนัก เช่น บ้านน้ำอบ - ทำอบไทย บ้านดินสอ - ทำดินสอพอง บ้านลาน - ทำผลิตภัณฑ์จักสานจากใบลาน บ้านธูป - ทำธูป บ้านช่างทอง - ทำเครื่องประดับและเครื่องใช้จากทองคำ บ้านบาตร - ทำบาตร บ้านกรงนก - ทำกรงนก บ้านพานถม - ทำเครื่องถม บ้านครัว - ทำผ้าไหม

ชุมชนต่างชาติ ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) เช่น มอญ ลาว ทวาย พม่า อินเดีย ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงโปรดฯ ให้มาตั้งถิ่นฐานอยู่รอบนอกพระราชฐาน และประกอบอาชีพทำมาหากินตามที่ตนเองมีความถนัดของแต่ละชุมชน

ชุมชนชาวยุโรป ที่เข้ามาติดต่อค้าขาย เผยแผ่ศาสนาและเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย เช่น อังกฤษ โปรตุเกส ฮอลันดา สเปน ฝรั่งเศส อเมริกา ฯลฯ ได้รับอนุญาตให้ตั้งชุมชนในสยามประเทศ ชาวยุโรปที่เข้ามา เช่น พระสังฆราชปัลเลอกัวซ์ หมอบรัดเลย์ หมอสมิธ เซอร์จอห์น เบาว์ริง บุคคลเหล่านี้คือผู้มีบทบาทสำคัญในการนำวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาสู่สังคมไทย

๓. ความเหมือน - ความแตกต่าง

จากการศึกษานิทรรศการกรุงรัตนโกสินทร์ที่อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์ได้เรียนรู้ความเหมือนและความแตกต่างของกรุงเทพมหานครกับกรุงศรีอยุธยา ดังนี้

ความเหมือน

◇ ศิลปะ สถาปัตยกรรม วัฒนธรรม สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความคล้ายคลึงกับกรุงศรีอยุธยา

◇ การสร้างวัด เพื่อให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของประชาชน

◇ มีชัยภูมิที่เหมาะสม อยู่ริมแม่น้ำ

◇ เมืองหลวงมีลักษณะเป็นเกาะ แม่น้ำล้อมรอบ

◇ ความจงรักภักดีของผู้คนที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

◇ มีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ

ความแตกต่าง

◇ กรุงศรีอยุธยาใช้แม่น้ำ ๓ สายเป็นปราการ แต่กรุงเทพมหานครสร้างป้อมปราการขึ้นรอบ ๆ พระนคร

◇ กรุงศรีอยุธยามีพระมหากษัตริย์รวม ๕ ราชวงศ์ เป็นราชอาณาจักรยาวนานถึง ๔๑๗ ปี กรุงเทพมหานครมีเพียง ๑ ราชวงศ์ อายุเกินกว่า ๒๐๐ ปี

◇ กรุงเทพมหานครตั้งอยู่ใกล้ทะเลมากกว่ากรุงศรีอยุธยา ทำให้สามารถติดต่อค้าขายกับต่างประเทศทางทะเลได้สะดวกยิ่งขึ้น

◇ วิถีการดำเนินชีวิตชาวอยุธยามีความเรียบง่าย อยู่ครอบครัวใหญ่ ในวงศ์เครือญาติพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน กรุงเทพมหานครมีลักษณะครอบครัวเดี่ยว ความห่างเหินระหว่างเครือญาติมีมากขึ้น

◇ ความสะดวกสบาย ความเจริญ กรุงเทพมหานครมีความเจริญมากในด้านเทคโนโลยีการคมนาคมที่รวดเร็ว สะดวกสบาย และมีพาหนะในการเดินทางที่หลากหลาย

◇ ระบบการปกครอง สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กรุงเทพมหานครเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

◇ ระบบวัน เวลา กรุงศรีอยุธยาใช้การนับเดือนแบบจันทรคติ กรุงเทพมหานครนับแบบสุริยคติ กรุงศรีอยุธยานับเวลาเป็นยาม เช่น ยามหนึ่ง ยามสอง กรุงเทพมหานครนับเวลาเป็นนาที/ ชั่วโมง

◇ วัฒนธรรม กรุงศรีอยุธยา ยังมีวัฒนธรรมแบบไทยดั้งเดิมอยู่มาก แต่กรุงเทพมหานครเริ่มเปิดรับวัฒนธรรมของต่างชาติ ทั้งยุโรป อเมริกา ญี่ปุ่น เกาหลี เข้ามามากมาย

◇ พื้นที่ประเทศไทยสมัยกรุงศรีอยุธยามีความกว้างใหญ่ไพศาล มีประเทศราชมาก เพราะมีการทำสงครามเพื่อขยายอาณาเขต แต่สมัยกรุงเทพมหานครพื้นที่ลดลงมาก ด้วยเหตุผลการรุกรานของประเทศทางตะวันตก (สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น) และการทำสนธิสัญญากำหนดเขตแดนกับต่างชาติ

๔. แนวทางการจัดการเรียนรู้

การนำผู้เรียนมาเรียนรู้ ณ อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์ มีแนวการดำเนินงานดังนี้

◆ วางแผน โดยการจัดทำโครงการ ของบประมาณ ขออนุญาตผู้ปกครอง

◆ ติดต่อประสานงานกับนิทรรศน์รัตนโกสินทร์ เพื่อกำหนดและจองวัน เวลา และวิทยากรในการเข้าชม

◆ จัดทำสมุดบันทึกการเรียนรู้ ใบงาน แผนที่การศึกษาสำหรับผู้เรียน

◆ นำผู้เรียนเข้าชมตามวัน เวลา และเส้นทางที่กำหนด โดยให้ผู้เรียนจดบันทึกความรู้ที่ได้รับลงในสมุดบันทึกการเรียนรู้และใบงาน

◆ แบ่งกลุ่มให้ผู้เรียนตอบคำถามสะท้อนการเรียนรู้ และสรุปความรู้ตามหัวข้อที่กำหนดให้

◆ จัดทำเป็นเอกสารความรู้เผยแพร่แก่ผู้อื่นต่อไป

ทั้งนี้ อาจใช้กระบวนการ PDCA ในการนำผู้เรียนมาเรียนรู้ ณ อาคารนิทรรศน์รัตนโกสินทร์ โดยดำเนินการ ดังนี้

P - Plan ประชุมวางแผน ติดต่อประสานงาน เตรียมกิจกรรมการเรียนรู้แก่ผู้เรียน

D - Do แจ้งจุดประสงค์การเรียนรู้แก่ผู้เรียน อธิบายความรู้พื้นฐาน นำผู้เรียนไปแหล่งเรียนรู้ และบันทึกสิ่งที่ได้เรียนรู้

C - Check ตรวจสอบความเข้าใจในเนื้อหาสาระ สมุดบันทึกการเรียนรู้ ใบงาน ใบกิจกรรม รวมถึงสอบถามความพึงพอใจของผู้เรียน

A - Act สรุปผลการดำเนินการ ประชุมคณะทำงาน เพื่อวางแผน/ แก้ไขการทำงานครั้งต่อไป

◆ วัดราชนัดดารามวรวิหาร

จากการไปศึกษาวัดราชนัดดารามวรวิหาร ได้เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ดังนี้

วัดราชนัดดารามวรวิหาร เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในเขตพระนคร สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติแก่พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี พระราชนัดดาราม โดยโปรดให้สร้างโลหะปราสาทแทนการสร้างเจดีย์ที่เป็นพระเพณีนิยม จึงเป็นโลหะปราสาทแห่งแรกของประเทศไทย

เอกลักษณ์สำคัญของวัดราชนัดดารามวรวิหาร คือ ศิลปะที่ปรากฏภายในวัด เป็นศิลปะผสมผสานระหว่างไทยกับจีน อาคารและสถาปัตยกรรมที่สำคัญภายในวัด เช่น

โลหะประสาท มีทั้งหมด ๗ ชั้น ยอดโลหะ ๓๗ ยอด ที่ครอบยอดปราสาททำด้วยทองเหลือง ส่วนหลังคาทำด้วยทองแดง ยอดที่สูงที่สุดบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

พระอุโบสถ สร้างในแนวขวางตะวัน หันหน้าไปทางทิศเหนือ ภายในอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นจักรราศี และภาพจิตรกรรมจำลอง ๓ ภพภูมิ คือ สวรรค์ โลกมนุษย์ และนรก ซึ่งแตกต่างจากวัดอื่น ๆ ที่ส่วนใหญ่จะเป็นภาพพุทธประวัติทศชาติ ประตูทางเข้าด้านบนเป็นภาพการเสด็จลงมาจากสวรรค์ของพระพุทธเจ้า หลังจากทรงโปรดพระมารดาในวันเทโวโรหณะ ประตูด้านหน้าเป็นภาพทวารบาล เป็นศิลปะผสมผสานไทยกับจีน

◆ วัดเทพธิดารามวรวิหาร

จากการไปศึกษาที่วัดเทพธิดารามวรวิหาร ได้เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) สร้างวัดนี้เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงวิลาศ พระปิยราชธิดา ซึ่งเป็นพระราชธิดาที่ทรงโปรดยิ่ง และพระราชทานนามว่า วัดเทพธิดารามวรวิหาร

ความโดดเด่นที่แปลกกว่าวัดอื่น คือ อุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ ไม่มีช่อฟ้าใบระกา เป็นศิลปะไทยผสมจีนและยุโรป พระประธานในพระอุโบสถทำด้วยศิลาขาว แท่นที่ประทับจำลองมาจากบุษบกมาลา มีตุ๊กตาศิลาแกะสลักแบบจีนเป็นเครื่องประดับวัด

ความรู้ใหม่ที่ได้จากการชมวัดเทพธิดารามวรวิหาร

สุนทรภู่เกิดที่วังหลัง พื้นที่คลองบางกอกน้อย ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) บรรพบุรุษของท่านเป็นข้าราชบริพารตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แม่ของสุนทรภู่เป็นพระนมของพระเจ้าลูกเธอในกรมพระราชวังหลัง

สุนทรภู่ใช้ชีวิตช่วงวัยหนุ่มในรั้ววังหลัง เมื่อเติบโตขึ้นก็เข้ามารับราชการในวังหลวง แล้วบวชที่วัดเทพธิดารามวรวิหารถึง ๑๘ ปี เมื่อสึกออกมาไปรับราชการที่วังหน้า ปัจจุบันทางวัดได้จัดกุฏิของสุนทรภู่เป็นพิพิธภัณฑ์

แนวทางการจัดการเรียนรู้

การสอนแบบโครงงานทางประวัติศาสตร์ โดยกำหนดประเด็น ดังนี้

๑. ประเด็นการศึกษา (หัวข้อ/ ชื่อโครงงาน)

๒. ที่มาและความสำคัญ

๓. สมมุติฐานการศึกษา

๔. วัตถุประสงค์การศึกษา

๕. วิธีการสืบค้น

๖. หลักฐาน ร่องรอยในการศึกษา

๗. การประเมินคุณค่า ความน่าเชื่อถือของหลักฐานต่าง ๆ

๘. ผลการวิเคราะห์ข้อมูล การสรุปผล

๙. แหล่งอ้างอิง

นอกจากนี้ อาจให้ผู้เรียนทำโครงงานตามความสนใจของตนเอง โดยอาจให้ทำงานเป็นกลุ่ม เลือกประเด็นทางประวัติศาสตร์ที่สนใจหรือต้องการรู้มาทำโครงงาน เช่น ประวัติความเป็นมาของวัด ศิลปกรรมภายในวัด พุทธศิลป์ ความเชื่อความศรัทธาของประชาชน

การทัศนศึกษาแหล่งเรียนรู้

- ติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของแหล่งเรียนรู้แต่ละแห่ง
- ติดต่อวิทยากร ผู้ให้ความรู้
- วางแผนและเตรียมความพร้อมในการศึกษาแหล่งเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน
- นำผู้เรียนไปศึกษาเรียนรู้ ณ แหล่งเรียนรู้วัดราชนัดดารามวรวิหาร และวัดเทพธิดารามวรวิหาร
- ศึกษาตามแผนที่กำหนดไว้
- สรุปข้อมูล เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ สะท้อนองค์ความรู้และความรู้สึกจากการเรียนรู้

กิจกรรมจับคู่ หาความจริง ดังนี้

- ครูชี้แจงแล้วมอบใบกิจกรรม
  (เกี่ยวกับวัดราชนัดดารามวรวิหาร และวัดเทพธิดารามวรวิหาร)
- ให้นักเรียนจับคู่ และให้แต่ละคู่ไปสืบค้นข้อมูล
- นำข้อมูล เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ มาร่วมกันวิเคราะห์ สนทนาหาข้อสรุป
- นำเสนอต่อกลุ่มใหญ่
- อภิปราย ตรวจสอบข้อมูล
- ครูเพิ่มเติม
- สรุปเป็นองค์ความรู้

การสอนแบบสืบค้นจากแหล่งข้อมูลจริง โดยใช้กระบวนการ PDCA คือ

P - Plan คือ การวางแผนงานจากวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ได้กำหนดขึ้น

D - Do คือ การปฏิบัติตามขั้นตอนในแผนงานที่ได้เขียนไว้อย่างเป็นระบบและมีความต่อเนื่อง

C - Check คือ การตรวจสอบผลการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนของแผนงานว่ามีปัญหาอะไรเกิดขึ้น จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขแผนงานในขั้นตอนใด

A - Act คือ การปรับปรุงแก้ไขส่วนที่มีปัญหา หรือถ้าไม่มีปัญหาใด ๆ ก็ให้ยอมรับแนวทางการปฏิบัติตามแผนงานที่ได้ผลสำเร็จ เพื่อนำไปใช้ในการดำเนินงานครั้งต่อไป

เมื่อได้วางแผนงาน (P) นำไปปฏิบัติ (D) ระหว่างการปฏิบัติก็ดำเนินการตรวจสอบ (C) พบปัญหาก็ทำการแก้ไขหรือปรับปรุง (A) วนไปได้เรื่อย ๆ

การจัดการเรียนรู้ผ่านแหล่งเรียนรู้ ด้วยเทคนิค KWLH

การใช้เทคนิค KWLH เป็นแนวคิดการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมกับประสบการณ์ใหม่

K คือ What I Already Knew
W คือ What I Want to Know
L คือ What I Have Learned
H คือ How We Can Learn More

๑. ระดมสมองและรวบรวมข้อมูลจากประสบการณ์เดิมของผู้เรียนเกี่ยวกับหัวข้อของบทเรียน (K = What I Already Knew)

๒. กระตุ้น ชี้ชวน อภิปรายในสิ่งที่ผู้เรียนอยากจะเรียนรู้เพิ่มเติม และวางแผนกิจกรรมการเรียนรู้ (W = What I Want to Know)

๓. วางเป้าหมาย
- กำหนดแหล่งที่มาของข้อมูล/ แหล่งข้อมูล
- วางแผนวิธีเก็บรวบรวมข้อมูล
- ระยะเวลาในการเก็บข้อมูล

๓. ประมวลข้อมูล สรุปผลตรวจสอบ เนื้อหา (W = What I Want to Know)

๔. สะท้อนการเรียนรู้ ระบุสิ่งที่ผู้เรียนได้เรียนรู้ (L = What I Have Learned) และสอบถามตนเองว่าต้องการจะเรียนรู้เรื่องใดเพิ่มเติม (H = How We Can Learn More)

นอกจากนี้ สามารถจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในรูปแบบอื่น ๆ โดยใช้วัดราชนัดดารามวรวิหาร และวัดเทพธิดารามวรวิหาร เป็นแหล่งเรียนรู้ได้ เช่น กิจกรรมนักสำรวจ การลำดับเหตุการณ์ (Time Series) การทำแผนผังความคิด (Mind Mapping)

◆ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ตั้งอยู่บริเวณพระราชวังบวรสถานมงคล สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๗) โปรดให้จัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร และในปี ๒๔๗๗ ประกาศตั้งเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ประกอบไปด้วยอาคารหลายอาคาร เช่น

พระที่นั่งศิวโมกขพิมาน : แสดงประวัติศาสตร์ชาติไทย

พระที่นั่งทักษิณาภิมุข : แสดงการแสดงและการละเล่น เช่น หัวโขน หนังใหญ่ เครื่องแต่งกายละคร เครื่องกีฬา หมากรุก

พระที่นั่งวสันตพิมาน : แสดงเครื่องถ้วย เครื่องเบญจรงค์

พระที่นั่งปฤษฎางคภิมุข : แสดงเครื่องอาวุธและเครื่องสัปคับ

พระที่นั่งอุตราภิมุข : แสดงฉลองพระองค์และภูษาภัณฑ์

พระที่นั่งอิศราวินิจฉัยและหมู่พระวิมาน : แสดงเครื่องทอง เครื่องดนตรี อาวุธ หุ่นกระบอก

พระที่นั่งปัจฉิมาภิมุข : แสดงเครื่องมุก เครื่องประดับ

พระที่นั่งภิมุขมณเฑียร : แสดงเครื่องราชยาน คานหาม เครื่องช้าง

พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ : แสดงจิตรกรรมฝาผนังและภาพเทพชุมนุม เป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธสิหิงค์

พระตำหนักแดง : แสดงสิ่งของ เครื่องใช้ชั้นสูง

อาคารมหาสุรสิงหนาท : แสดงประวัติศาสตร์ศิลปะไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๘

อาคารประพาสพิพิธภัณฑ์ : แสดงประวัติศาสตร์ศิลปะไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘

โรงราชรถ : แสดงราชรถต่าง ๆ

นอกจากนี้ ยังมีอาคารอื่น ๆ ที่จัดแสดงโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ สิ่งที่มีค่า ที่เป็นสมบัติของชาติ เช่น พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ พระที่นั่งมังคลาภิเษก พระที่นั่งปฏิหาริย์ทัศไนย หออนุสรณ์เจ้าพระยายมราช ศาลาสำราญมุขมาตย์ ศาลาลงสรง เก๋งนุกิจราชบริหาร อาคารโบราณสถานวังหน้า

แนวทางการจัดการเรียนรู้

การจัดการเรียนรู้โดยใช้โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในพิพิธภัณฑ์ สามารถจัดการเรียนรู้ได้หลายวิธี เช่น การนำผู้เรียนไปศึกษาที่แหล่งเรียนรู้ ซึ่งได้แก่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา การแสดงบทบาทสมมุติ การสืบค้นจากเอกสาร การทำโครงงานตามความสนใจ

ทั้งนี้ การสอนให้ผู้เรียนเกิดความรักหวงแหนในมรดกของแผ่นดินไทยจากการศึกษาพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร อาจให้ผู้เรียนได้ศึกษาจากโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ดังนี้

เครื่องถ้วย เครื่องเบญจรงค์ เพราะมีลวดลายแบบไทยสวยงาม วิจิตรตระการตา แสดงถึงฝีมือช่างชั้นสูง บ่งบอกถึงภูมิปัญญาของคนในสมัยนั้น การเรียนการสอนโดยการสร้างความตระหนักถึงความสำคัญ หวงแหนในสมบัติของชาติ แล้วให้ผู้เรียนทำโครงงานทางประวัติศาสตร์เพื่อสืบค้นข้อมูลให้มากขึ้น

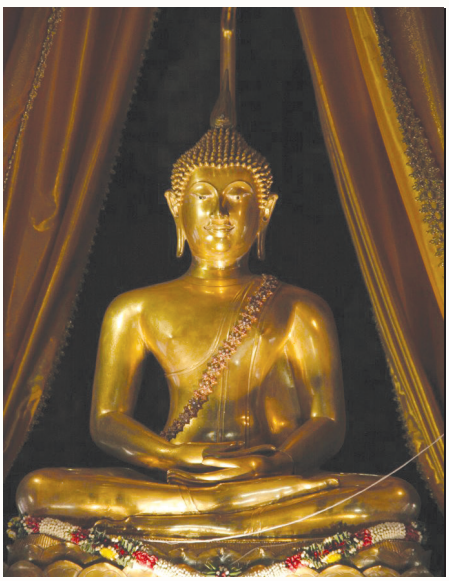

พระพุทธสิหิงค์เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพของคนไทยทั้งประเทศ อาจจัดการเรียนรู้ด้วยการตั้งคำถาม ให้ผู้เรียนค้นหาคำตอบเกี่ยวกับพระพุทธรูปต่าง ๆ เพราะเป็นรูปเคารพแทนองค์พระพุทธเจ้า เพื่อให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวพุทธมานาน

โดยแบ่งกลุ่มให้ผู้เรียนศึกษาพุทธลักษณะของพระพุทธรูปแต่ละองค์ แล้วแต่ละกลุ่ม สรุปพุทธลักษณะที่สำคัญของพระพุทธรูป พร้อมอภิปรายแลกเปลี่ยนแนวทางในการปกป้อง ดูแลพระพุทธรูปไม่ให้ถูกทำลาย ลักขโมย หรือทำให้เสื่อมเสีย รวมถึงการขยายแนวคิดการปกป้อง ดูแล สู่ผู้เรียนชั้นอื่น ๆ

พระแสงปืนต้น ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ใช้ยิงข้ามแม่น้ำสะโตง เป็นสื่อที่ช่วยให้ผู้เรียนเห็นความกล้าหาญ เสียสละของพระมหากษัตริย์ และอาจนำผู้เรียนไปศึกษาที่แหล่งเรียนรู้อื่น ๆ เพิ่มเติม เช่น พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในจังหวัดต่าง ๆ อาจให้เผยแพร่องค์ความรู้ด้วยการจัดทำหนังสือเล่มเล็ก แผ่นโปสเตอร์ ฯลฯ

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง เพราะเป็นหลักฐานสำคัญที่บ่งบอกถึงประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย ในด้านการปกครอง สภาพความเป็นอยู่ของราษฎร ตัวอักษรที่เป็นรากเหง้าของภาษาไทยในปัจจุบัน แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรสุโขทัย วิธีการสอนทำได้โดยให้ผู้เรียนศึกษาเนื้อหา ข้อความของหลักศิลาจารึกแต่ละหลัก แต่ละด้าน แล้วเปรียบเทียบกับสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน

อาวุธโบราณ เพราะเป็นสมบัติของชาติที่มีค่า บรรพบุรุษของเราได้ใช้เพื่อการปกป้องกอบกู้ชาติบ้านเมืองให้รอดพ้นจากภัยสงคราม จึงควรแก่การศึกษา โดยการสร้างความตระหนักการคิดเชื่อมโยง เปรียบเทียบกับอาวุธในสมัยปัจจุบัน และจัดนิทรรศการเกี่ยวกับอาวุธโบราณ

เงินตรา ธนบัตร เพราะจะทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการของเงินไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จัดการเรียนรู้โดยให้ผู้เรียนค้นคว้าจากเอกสารและแหล่งข้อมูลอื่น ๆ

พระมหาพิชัยราชรถและราชรถอื่น ๆ ที่ใช้ในพระราชพิธีต่าง ๆ สำหรับพระมหากษัตริย์และราชวงศ์ แสดงถึงความสามารถของช่างไทย ทั้งในด้านการขับเคลื่อนที่ต้องใช้ภูมิปัญญาทางด้านกลศาสตร์ ด้านศิลปะที่วิจิตรสวยงาม ประณีต แสดงให้เห็นเอกลักษณ์ของไทยที่เป็นสมบัติของชาติไทย จัดการเรียนรู้โดยให้ผู้เรียนค้นคว้าลักษณะ รูปร่าง การนำมาใช้ประโยชน์ และเปรียบเทียบกับยานพาหนะที่ใช้ในชีวิตประจำวันในยุคปัจจุบัน

สัปคับงาช้าง (เก้าอี้บนหลังช้าง) ทำด้วยงาช้าง แกะลายกนกและลายเครือเถาที่ละเอียดอ่อน งดงาม แสดงถึงความประณีตบรรจง ความมุ่งมั่นของช่าง เป็นศิลปะของไทยในสมัยโบราณ จัดการเรียนรู้โดยให้ผู้เรียนวาดภาพลวดลายไทยเพื่อให้เกิดความซาบซึ้งถึง รักและหวงแหนในศิลปะของไทย

เครื่องทองสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเครื่องทองที่ได้มาจากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ เช่น พระแสงขรรค์ชัยศรี เครื่องราชูปโภค เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) เพื่อถวายพระราชกุศลแด่พระเชษฐาทั้งสองพระองค์ คือ เจ้าอ้าย และเจ้ายี่ที่สิ้นพระชนม์จากการต่อสู้กันเอง แสดงให้เห็นความเชื่อการบำเพ็ญกุศลงานพระศพสมัยกรุงศรีอยุธยา เครื่องทองต่าง ๆ มีความสวยงาม วิจิตรบรรจง เป็นสมบัติของชาติ และเป็นความภาคภูมิใจของคนไทย

ตู้เก็บพระธรรม เพราะเป็นโบราณวัตถุที่สวยงาม เป็นมรดกของชาติที่มีค่าหาดูยาก ใช้สำหรับเก็บพระธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ในการจัดการเรียนการสอนควรให้ผู้เรียนศึกษาความเป็นมา ขั้นตอนการสร้างการจัดทำตู้ ประโยชน์การใช้สอย และให้ผู้เรียนคิดหาแนวทางในการเก็บรักษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า นอกเหนือจากการเก็บไว้ในตู้พระธรรม

หุ่นม้าพระที่นั่งที่ผูกเครื่องทรงทองคำ ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจตั้งคำถามให้ผู้เรียนได้สืบค้นประวัติความเป็นมาของม้าพระที่นั่งว่าใช้ในพิธีการงานใดบ้าง

◆ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

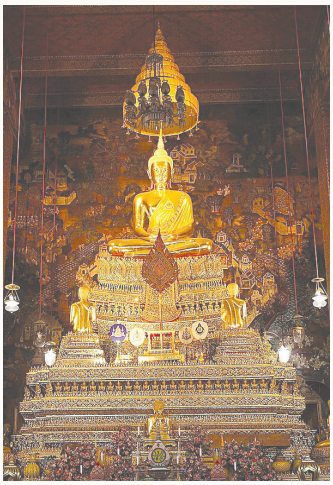

การเรียนรู้ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้ศึกษาเรียนรู้ ดังนี้

๑. อาคารสถาปัตยกรรม

แผนผังอาคาร การจัดวางอาคารต่าง ๆ ในบริเวณวัด ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ **เขตวัดโพธิ์เดิม** ซึ่งเป็นที่ตั้งของวิหารพระพุทธไสยาสน์ศาลาการเปรียญ พระมณฑป และเจดีย์ ๔ รัชกาล และ**เขตพระอุโบสถ** เป็นเขตนอกวัดสร้างตามคติไตรภูมิ โดยใช้พระอุโบสถเป็นศูนย์กลางเสมือนเป็นเขาพระสุเมรุ และรายล้อมด้วยวิหารต่าง ๆ ประดับด้วยตุ๊กตาหินรูปปั้นต่าง ๆ ซึ่งเปรียบเสมือนทวีปหลักทั้ง ๔ ส่วนพระเจดีย์เปรียบเสมือนภูเขาที่รายล้อมเขาพระสุเมรุ

พระประธานในโบสถ์ พระพุทธเทวปฏิมากร พระประธานในโบสถ์ เป็นพระปางสมาธิ บรรจุพระบรมอัฐิและพระราชสรีรางคารพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) ไว้ที่พระพุทธอาสน์ เดิมเป็น พระประธานอยู่ที่วัดคูหาสวรรค์ เมื่อครั้งการบูรณะวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร รัชกาลที่ ๑ ได้อัญเชิญมาเป็นพระประธาน

กลุ่มพระมหาเจดีย์ ๔ รัชกาล ความรู้เกี่ยวกับกลุ่มพระมหาเจดีย์ คือ เป็นเจดีย์หมู่ประกอบด้วย พระเจดีย์องค์ใหญ่ ล้อมรอบด้วยหมู่เจดีย์องค์เล็ก ๔ องค์ เป็นสถาปัตยกรรมแบบย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่ตรงมุมวิหารคดทั้ง ๔ ด้าน ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบมีลวดลายไทยผสมจีน มีลายกนกโบตั้นสวยงามมาก

พระวิหารพระพุทธไสยาสน์ เป็นวิหารที่ประดิษฐานพระนอน

ยักษ์วัดโพธิ์ มี ๓ ลักษณะ คือ ยักษ์ไทย อยู่ด้านในรอบ ๆ มณฑป ยักษ์จีนและยักษ์ฝรั่งอยู่ประตูทางเข้า - ออก

๒. ภูมิปัญญา

จากการเรียนรู้ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ได้เรียนรู้ภูมิปัญญาของไทย ดังนี้

๑) จารึกวัดโพธิ์ ถือว่าเป็นภูมิปัญญาไทยที่มีความสำคัญ เนื้อหาเป็นการบอกเล่าวิชาความรู้ที่หลากหลาย ได้แก่ สุภาษิตพระร่วง การนวดแผนไทย บทร้อยกรอง เช่น โคลง กลอน กาพย์ ตำรายาต่าง ๆ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ

๒) การนวดแผนไทย เกิดขึ้นจากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) โปรดให้แพทย์ประจำสำนักจัดทำตำราแพทย์โบราณ โดยจารึกบนหินชนวน ใส่กรอบประดับไว้ที่ระเบียงรอบพระมหาเจดีย์และตามเสาศาลารายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) โปรดให้จัดทำตำราหัตถศาสตร์และตำรานวดฉบับหลวง

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ สมาคมแพทย์แผนโบราณได้ขออนุมัติตั้งโรงเรียนสมาคมแพทย์แผนโบราณวัดโพธิ์ขึ้น เพื่อสอนการแพทย์แผนโบราณและการนวดแผนโบราณมาจนถึงปัจจุบัน

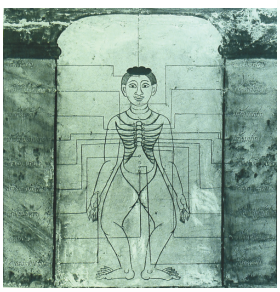

๓) การแพทย์แผนไทย ได้เรียนรู้ ดังนี้ ตำรายา สรรพคุณยา ตำราว่าด้วยโรคต่าง ๆ และการรักษาโรค การกายบริหารเพื่อการบำบัด (ฤๅษีดัดตน) ตามหลักวิชาของโยคะอินเดีย อุปกรณ์และเครื่องมือการทำยา สมุนไพรรักษาโรค การนวดแผนไทย การนวดน้ำมัน การกดจุด

๓. แนวทางการจัดการเรียนรู้

เพื่อปลูกฝังให้ผู้เรียนเกิดความหวงแหนอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทย สามารถดำเนินการได้หลากหลายวิธี เช่น

การศึกษาแหล่งเรียนรู้เฉพาะเรื่อง ภูมิปัญญาไทย โดยดำเนินการ ดังนี้

- วางแผน โดยการจัดทำโครงการ ของบประมาณ ขออนุญาตผู้ปกครอง
- ติดต่อประสานงานกับภูมิปัญญาแต่ละเรื่อง (ถ้ามี) หรือเจ้าหน้าที่ เพื่อเป็นวิทยากรให้ความรู้
- นำผู้เรียนไปศึกษาและสัมภาษณ์ภูมิปัญญา โดยให้ผู้เรียนจดบันทึกความรู้ที่ได้รับ
- ลงในสมุดบันทึกความรู้
- สรุปการเรียนรู้โดยใช้คำถามสะท้อนการเรียนรู้ (Reflect - Connect - Apply)
- จัดเป็นเอกสารความรู้ จัดนิทรรศการและเผยแพร่

การทำงานกลุ่ม จัดการเรียนการสอนโดย

๑. แบ่งกลุ่มให้ผู้เรียนศึกษา กลุ่มละ ๑ เรื่อง จากจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยศึกษาค้นคว้า สัมภาษณ์ พูดคุยกับวิทยากร ผู้รู้ หรือผู้เชี่ยวชาญ

๒. แต่ละกลุ่มจัดทำเอกสารความรู้ แนะนำ เรื่องที่รับผิดชอบ

๓. นำมาแลกเปลี่ยน โดยใช้กิจกรรม Shopping การเรียนรู้

- แต่ละกลุ่มนำเอกสารที่กลุ่มทำติดที่ป้ายนิเทศหรือผนังห้อง
- กำหนดเวลาและวิธีการศึกษา ประมาณกลุ่มละ ๕ นาที เวียนไปจนครบทุกกลุ่ม
- แต่ละกลุ่มนำสิ่งที่เรียนรู้มาแลกเปลี่ยนและสรุปการเรียนรู้

การตั้งชมรมในโรงเรียน ใช้เวลาในชั่วโมงชมรม ลดเวลาเรียน เพิ่มเวลารู้โดยการสนับสนุนของสถานศึกษา

- รับสมาชิก ชมรม เชิญภูมิปัญญา/ ผู้รู้มาเป็นวิทยากร
- สมาชิกเรียนรู้และทำผลิตภัณฑ์
- นำผลิตภัณฑ์ไปแสดงและจัดจำหน่าย

สิ่งที่ได้เรียนรู้ จากแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

- พระเจดีย์ภูเขาทอง
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา
- วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร

◆ พระเจดีย์ภูเขาทอง

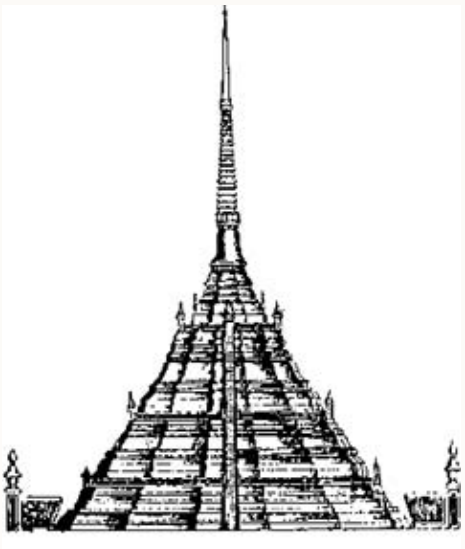

สิ่งที่ได้เรียนรู้มีดังนี้ เรียกว่า พระเจดีย์ภูเขาทอง ตั้งอยู่บริเวณทุ่งโล่งที่มีความเชื่อว่าเป็นบริเวณที่ตั้งกองทัพพม่า และเป็นบริเวณที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชแห่งพม่า เจดีย์มีความเอียงเล็กน้อย องค์เจดีย์เป็นสถาปัตยกรรมผสมผสานระหว่างไทย พม่า และมอญ กล่าวคือ ฐาน เป็นแบบพม่าและมอญ องค์เจดีย์ เป็นแบบไทย ย่อมุมไม้สิบสอง ตัวเจดีย์ เป็นสีขาว ส่วนยอดเป็นสีทอง

ถือเป็นสัญลักษณ์แสดงชัยชนะและแสดงถึงแสนยานุภาพของกษัตริย์ สันนิษฐานว่าเริ่มสร้างในสมัยสมเด็จพระราเมศวร โดยพระเจ้าบุเรงนอง เมื่อมีชัยชนะต่อกรุงศรีอยุธยา แต่สร้างไม่แล้วเสร็จ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรชนะสงครามยุทธหัตถี จึงได้สร้างต่อจากฐานองค์เดิมเป็นศิลปะแบบไทย เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ ต่อมาได้บูรณะใหม่โดยกรมศิลปากร

ผู้ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ที่พระเจดีย์ภูเขาทอง จะเกิดความรู้สึกซาบซึ้งภาคภูมิใจในวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ไทย (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช) ดังนี้

◇ ความเป็นอัจฉริยะของพระมหากษัตริย์ไทย ที่ใช้เป็นกุศโลบายแสดงความยิ่งใหญ่ของชาติ เพื่อสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ทหาร ประชาชนในประเทศชาติในสมัยนั้น

◇ ความฉลาดหลักแหลม ความกล้าหาญ ความเป็นผู้นำ และความเสียสละของพระมหากษัตริย์ไทย

◇ ความสามัคคีปรองดองของเหล่าทหารหาญทั้งหลายและประชาชนคนไทยที่ต่อสู้จนได้รับชัยชนะปกป้องแผ่นดินไทยไว้ให้ลูกหลาน

◇ จากความเสียสละ ความรักแผ่นดิน ความกล้าหาญของพระมหากษัตริย์ ทำให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ไทยไม่เห็นแก่ความสุขส่วนพระองค์ แต่ทรงคำนึงถึงความสุข ผาสุก สงบสุขของประชาชน และเสียสละเพื่อให้ประเทศชาติรอดพ้นภัยพิบัติไปได้ ก่อให้เกิดความรู้สึกรักความเป็นไทย หวงแหนแผ่นดินไทยมากขึ้น รักและเทิดทูนพระมหากษัตริย์อีกด้วย

การนำเสนอวีรกรรมพระราชกรณียกิจ พระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ไทย เพื่อให้ผู้เรียนรู้เข้าใจ ตระหนัก รักและเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ มีแนวทางดังนี้

การจัดกิจกรรมยามเช้าของโรงเรียน ที่เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจ พระมหากรุณาธิคุณของสถาบันพระมหากษัตริย์

การทัศนศึกษาแหล่งเรียนรู้ ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ เช่น พระเจดีย์ภูเขาทอง พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภาพจิตรกรรมที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ โดยจัดกระบวนการให้ผู้เรียนสรุป สะท้อนความคิดเห็นที่มีต่อพระมหากษัตริย์ (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช)

การนำภาพยนตร์ คลิปหนังสั้น สื่อวีดิทัศน์ ที่เกี่ยวข้องมาให้ผู้เรียนได้ดู เพื่อวิเคราะห์ อภิปราย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยที่มีต่อสังคมไทย

การทำโครงงานที่เน้นการศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ขั้นตอนดังนี้

๑. เลือกเรื่องที่จะศึกษา
๒. วางแผนการดำเนินงาน
๓. สร้างเครื่องมือเก็บข้อมูล
๔. สำรวจ รวบรวมข้อมูล
๕. ตรวจสอบ วิเคราะห์ข้อมูล
๖. สรุปด้วยแผนผังความคิด และนำเสนอ

การสืบค้นจากหนังสือหรืออินเทอร์เน็ต เกี่ยวกับพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ โดยครูวางแผนทำใบงาน มอบหมายงานและการเรียนรู้ ผู้เรียนสรุปสิ่งที่ได้เรียนรู้ด้วยแผนผังความคิด นำเสนอรายงาน

การแสดงบทบาทสมมุติ แสดงละคร หรือใช้สถานการณ์จำลอง เกี่ยวกับพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์

เรียนรู้ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ เพื่อสืบค้นความเป็นมาของชาติไทย วัฒนธรรม ประเพณี ความเป็นอยู่ โดยใช้รูปแบบจัดการเรียนการสอน แบบบันได ๕ ขั้น คือ

ขั้นที่ ๑ ศึกษาจากวีดิทัศน์หรือหนังสั้น เกี่ยวกับสิ่งของ เครื่องใช้โบราณวัตถุ และกระตุ้นด้วยคำถามให้ผู้เรียนสนใจสิ่งที่ได้ดูจากวีดิทัศน์หรือหนังสั้น

ขั้นที่ ๒ เลือกเรื่องที่ต้องการรู้ เพื่อค้นหาคำตอบด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยละเอียด

ขั้นที่ ๓ สำรวจ เก็บข้อมูล สัมภาษณ์ สอบถาม ค้นคว้า สืบค้นในสิ่งที่สนใจ สรุปข้อมูลและองค์ความรู้

ขั้นที่ ๔ นำเสนอสิ่งที่ค้นพบ

ขั้นที่ ๕ ประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น แผ่นพับ หนังสือเล่มเล็ก

◆ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

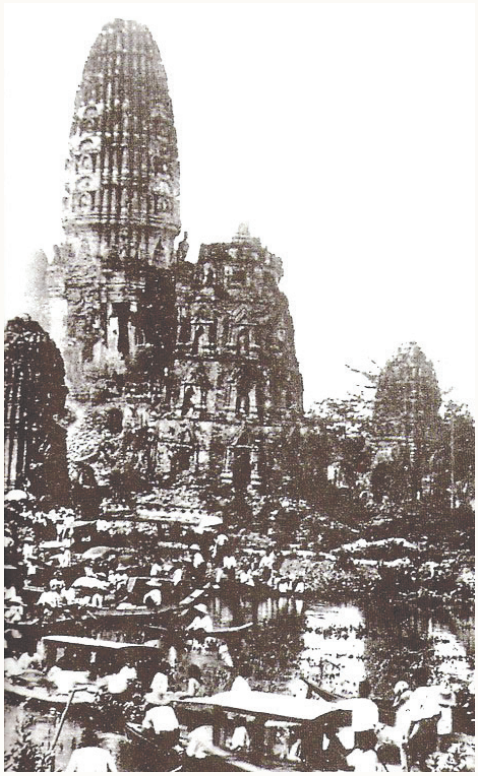

สิ่งที่ได้เรียนรู้ คือ เรื่องโบราณวัตถุ ความเป็นมาของโบราณสถาน พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ พระเครื่องสมัยอยุธยา เครื่องทอง รายละเอียดดังนี้

วัดมหาธาตุ เป็นวัดประจำพระองค์ของสมเด็จพระธรรมราชาที่ ๑ ตั้งอยู่ใจกลางพระนคร แสดงถึงความรุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยา มีพระปรางค์ทองคำรูปทรงแปดเหลี่ยม สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เทวรูป หรือศิวลึงค์ ที่เป็นสิ่งแทนองค์พระมหากษัตริย์ตามคติความเชื่อของศาสนาฮินดู และเป็นที่เก็บสมบัติที่มีค่า เช่น ทองคำ อัญมณี เครื่องประดับ ของใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ พระราชินี และเชื้อพระวงศ์

ในสมัยสมเด็จพระธรรมราชาที่ ๑ วัดมหาธาตุเป็นที่พำนักของสมเด็จพระสังฆราชฝ่ายคามวาสี เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา และใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

โบราณวัตถุ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา แสดงถึงความรุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยา เครื่องราชูปโภค เครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องประดับของพระมหากษัตริย์ ทำด้วยทองคำ เช่น ช้อนทองคำ กระโถนทองคำ ขันทองคำ สร้อยสังวาลย์ แหวน กำไล มงกุฎ มาลาทองคำ เป็นเครื่องใช้ที่มีมูลค่าสูง มีความสวยงาม วิจิตรตระการตาแสดงถึงการให้ความเคารพเทิดทูนพระมหากษัตริย์ และแสดงถึงภูมิปัญญาฝีมือเชิงช่างอันทรงคุณค่าสมัยกรุงศรีอยุธยา

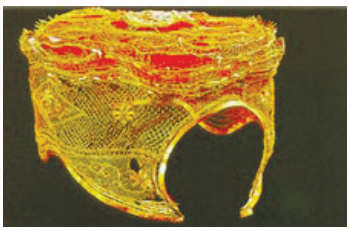

สิ่งก่อสร้าง ของใช้ โบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น พระบรมสารีริกธาตุ พร้อมเครื่องบูชา พระปรางค์แปดเหลี่ยม พระพุทธรูปทองคำ พระกริ่งทองคำ เศียรพระพุทธรูป พระธรรมิกราช เทวดา พระโพธิสัตว์ พุทธสาวก แสดงถึงวัฒนธรรม ความศรัทธา ความเชื่อ ความเจริญด้านศาสนา ศิลปะสมัยต่าง ๆ

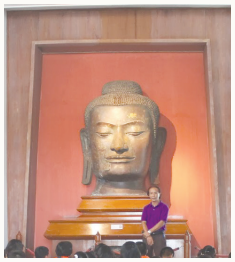

เครื่องปั้นดินเผา แสดงถึงความเป็นอยู่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ของใช้ โบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวบ้าน เช่น ปลาทองคำ แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ สะท้อนถึงวิถีชีวิตของชาวบ้าน วัฒนธรรม ประเพณีที่ประเทศราชถวายเครื่องราชบรรณาการ เช่น ต้นไม้ทองคำ ช้างทรงทองคำ ที่ประเทศราชส่งมา อันแสดงถึงความจงรักภักดีต่อกรุงศรีอยุธยา ที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ เป็นที่ยอมรับของประเทศราช

พาหนะ เช่น

ครุฑโขนเรือ ใช้เป็นหัวเรือพระที่นั่ง แสดงให้เห็นความสามารถของภูมิปัญญาไทย ที่รู้จักเลือกใช้วัสดุมาแกะสลักได้อย่างสวยงาม อย่างมุมานะ อดทน

เรือสำเภา ที่ใช้ในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ

การสอนวิชาประวัติศาสตร์ให้ผู้เรียนรู้และตระหนักถึงความรุ่งเรืองในอดีต รากเหง้าของความเป็นไทย ผ่านแหล่งเรียนรู้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

ผู้ที่ไปศึกษาแหล่งเรียนรู้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา สามารถนำเสนอวิธีการสอนให้ผู้เรียนรู้และตระหนักเกี่ยวกับความรุ่งเรืองในอดีต รากเหง้าของความเป็นไทย ดังนี้

จัดการเรียนการสอนแบบบันได ๕ ขั้น

ขั้นที่ ๑ แบ่งกลุ่มให้ผู้เรียนเลือกโบราณวัตถุ ๑ ชิ้น แล้วตั้งคำถามเกี่ยวกับโบราณวัตถุชิ้นนั้น ๑๐ ข้อ

ขั้นที่ ๒ วิเคราะห์คำถามว่า ถามถึงเรื่อง/ ประเด็นใดบ้าง เช่น ชื่อ ลักษณะสำคัญ ประโยชน์

ขั้นที่ ๓ สำรวจ เก็บ สรุปข้อมูล โดยการสอบถาม สัมภาษณ์ ค้นคว้า สืบค้น สรุปรวบรวมข้อมูล

ขั้นที่ ๔ จัดทำรูปเล่มรายงาน ป้ายนิเทศ

ขั้นที่ ๕ ประชาสัมพันธ์ นำเสนอ

ศึกษาค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลต่างๆ เช่น เอกสาร อินทอร์เน็ต โดยอาจมีการบรรยายเนื้อหา เพื่อปูพื้นฐานความรู้ให้ผู้เรียนก่อน แล้วจึงแบ่งกลุ่มไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมและกลับมาสรุปเนื้อหาร่วมกัน

เพิ่มเติมการสอนแบบโครงงาน โดยให้ผู้เรียนเลือกเรื่องที่ต้องการทำโครงงาน ศึกษา เก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล จัดทำรายงาน นำเสนอผลงาน

เรียนรู้จากวิทยากร ภูมิปัญญา โดยให้ผู้เรียนฟัง สอบถาม สัมภาษณ์ บันทึกภาพและบันทึกการเรียนรู้

การเรียนรู้ผ่านแหล่งเรียนรู้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา โดยนำผู้เรียนไปทัศนศึกษา ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา มีแนวการจัดการเรียนรู้ ดังนี้

การจัดฐานการเรียนรู้

◆ ผู้สอนจัดฐานการเรียนรู้ ๓ - ๔ ฐาน

◆ ให้ผู้เรียนเวียนเข้าศึกษาตามเวลาที่กำหนด

◆ บันทึกการเรียนรู้ให้ครบทุกฐาน

◆ ร่วมอภิปรายและสรุปความรู้

การสอนโดยการใช้คำถาม

◆ กระตุ้นให้ผู้เรียนได้คิด วิเคราะห์ แสดงความรู้สึกต่อสิ่งที่เห็น

◆ ผู้เรียนบันทึกสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาไทยของบรรพบุรุษและความเจริญรุ่งเรืองในอดีต รากเหง้าของความเป็นไทย

◆ ผู้เรียนอภิปรายร่วมกันในกลุ่ม/ ชั้นเรียน

◆ มีการเผยแพร่ความรู้ เช่น จัดทำเป็นเอกสาร หนังสือเล่มเล็ก

การเรียนรู้จากสิ่งของ เครื่องใช้ โบราณวัตถุ

◆ พาผู้เรียนไปศึกษาเรียนรู้สิ่งของ เครื่องใช้ โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์ เช่น ถ้วย โถ โอ ชาม เจดีย์จำลอง พระพุทธรูป เครื่องราชูปโภคพระมหากษัตริย์ ฯลฯ ที่บ่งบอก แสดงถึงความรุ่งเรืองของบ้านเมืองในอดีต

◆ แบ่งผู้เรียนเป็นกลุ่ม ให้เลือกศึกษาสิ่งของ เครื่องใช้ โบราณวัตถุ กลุ่มละ ๑ ชิ้น ตามความสนใจ

◆ ผู้เรียนศึกษาค้นคว้าจากแหล่งต่างๆ เช่น เจ้าหน้าที่ในพิพิธภัณฑ์ เอกสาร ป้ายความรู้ แผ่นพับ ภูมิปัญญา ฯลฯ

◆ สรุปองค์ความรู้ และจัดทำรายงาน

◆ วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร

เป็นวัดต้นตระกูลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมของสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตัวโบสถ์มีลักษณะตกท้องช้าง รูปทรงคล้ายเรือสำเภา ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของโบสถ์สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในโบสถ์มีภาพจิตรกรรมพระพุทธประวัติ พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจวีรกรรมความกล้าหาญของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนกระทั่งทรงครองราชย์ ตลอดจนวัฒนธรรม ประเพณี และการดำเนินชีวิต ซึ่งแสดงให้เห็นประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์

นอกจากนี้ รูปแบบการใช้สีของภาพจิตรกรรมฝาผนังยังแสดงถึงวิวัฒนาการศิลปะไทยของการวาดภาพฝาผนังในโบสถ์ วิหาร

◆ ภูมิปัญญาไทย

แสดงถึงวิถีชีวิตของคนทั่วไปในอยุธยา ที่ผสมกลมกลืนระหว่างวิถีชีวิตของคนในชุมชน ศาสนา สภาพแวดล้อม ซึ่งเกิดจากการรวมกลุ่ม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และร่วมพัฒนาจากกลุ่มคนที่มีความรู้ความสามารถ หรือมีการปรับตัวคล้าย ๆ กัน ซึ่งผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากภูมิปัญญานี้ มีทั้งประเภทของกิน ของใช้ ของเล่น ของประดับตกแต่ง การละเล่น การแสดง โดยมากสัมพันธ์กับการดำรงชีพหรือวิถีชีวิตประจำวันของคนในแต่ละท้องถิ่น

ในปัจจุบันบางชุมชนมีการรวมกลุ่มนำภูมิปัญญาดั้งเดิมมาแปรรูปผลิตเป็นสินค้าโดยลงมือทำในเวลาว่าง ถือเป็นการเพิ่มรายได้จากอาชีพหลัก ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ ความสามัคคี และความภาคภูมิใจของคนในชุมชน ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับเครื่องมือในการทำมาหากินบางอย่างยังสะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในสมัยนั้นและวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน เช่น เครื่องจักสานสำหรับดักปลา จำพวกลอบ ไซ

ภูมิปัญญาบางอย่างเกิดจากชุมชนของคนต่างศาสนา วัฒนธรรม เช่น โรตีสายไหม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากชุมชนชาวอิสลาม

การเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนรู้จักและเข้าใจในภูมิปัญญา ผ่านการลงมือปฏิบัติ ดำเนินการได้ดังนี้

การสาธิตจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

◆ เชิญภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสาธิต แล้วผู้เรียนลงมือทำ ปฏิบัติจริง

◆ ผู้เรียนเขียน/ แสดง ขั้นตอนการทำชิ้นงานลงในกระดาษชาร์ทแผ่นใหญ่ตกแต่งให้สวยงาม

◆ นำไปจัดแสดงนิทรรศการ และจำหน่ายสินค้าฝีมือของผู้เรียน

การทำโครงงานประดิษฐ์

◆ แบ่งกลุ่มผู้เรียนทำโครงงาน(ของเล่นของใช้ของประดับของกิน) ตามความสนใจ

◆ ผู้เรียนศึกษาค้นคว้าวิธีการผลิต (ของเล่น ของใช้ ของประดับ ของกิน) ตามที่เลือกไว้

◆ ผู้เรียนจัดทำผลิตภัณฑ์ตามขั้นตอน วิธีการที่ค้นคว้ามา

◆ ช่วยกันสรุป ประเมินผลการทำงานของกลุ่ม

บทความพิเศษ

วิวัฒน์รัตนโกสินทร์ การสร้างบ้านแปงเมือง และการขยายพระนครในยุคต้นกรุงเทพฯ

- ความนำ
- เอกสารเบื้องต้นในการศึกษา
- บางกอกก่อนการสร้างบ้านแปงเมือง พ.ศ. ๒๓๒๕
- เมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์
- การขยายพระนครในรัชกาลที่ ๔ – ปัจจุบัน

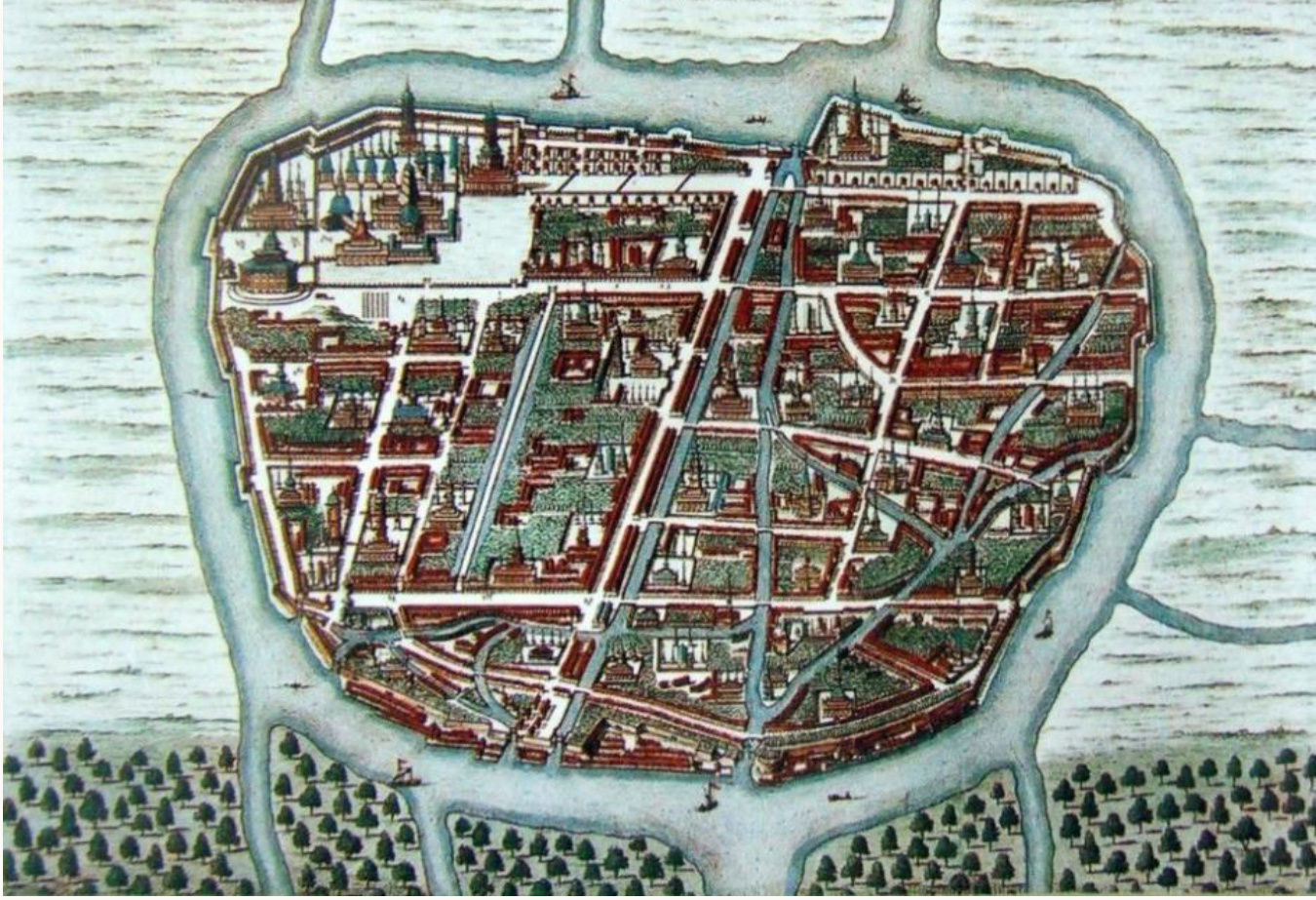

ความนำ

หากจะพิจารณาลักษณะของเมืองในเชิงประวัติศาสตร์และสังคมแล้ว อาจเป็นที่น่าประหลาดใจว่าเมืองในสังคมบรรพกาลของคนสุวรรณภูมิมีลักษณะเฉพาะตัวที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากนัก แม้ว่าจะมีการย้ายถิ่นฐานเกิดขึ้นหลายครั้งก็ตาม

ความเป็น “เมือง” ในความหมายว่า ดินแดนที่มีผู้คนอยู่รวมกัน มีระเบียบ ข้อปฏิบัติแนวทางเดียวกัน เริ่มในสมัยที่ดินแดนในสุวรรณภูมิมีพัฒนาการของชุมชนที่นับถือผีมาก่อน นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีเรียกเมืองในยุคแรกของดินแดนสุวรรณภูมิว่า “เมืองทวารวดี” เช่น เมืองโบราณจันเสน เมืองโคกไม้เดน เมืองอู่ทอง เมืองคูบัว เมืองศรีมโหสถ เป็นต้น เมืองเหล่านี้มีลักษณะพิเศษ คือ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ อาจมีแนวกำแพงซ้อนกันหลายชั้น บริเวณภายในเมืองจัดแบ่งเป็นพื้นที่ใช้สอยต่าง ๆ เช่น ที่อยู่อาศัย แหล่งโบราณสถาน ที่ประกอบพิธีกรรม ซึ่งได้ขุดพบเครื่องใช้ต่าง ๆ รวมทั้งเหรียญเงินที่แสดงว่ามีการติดต่อค้าขายกับภายนอก สิ่งสำคัญ คือ เมืองโบราณเหล่านี้มักตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เพราะต้องใช้น้ำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและใช้ในชีวิตประจำวัน

เมื่อ “เมือง” ในประเทศไทยมีพัฒนาการที่ซับซ้อนมากขึ้น มีการป้องกันเมืองที่แข็งแรง มีค่ายคูประตูหอรบ หรือมีระบบความปลอดภัยมากขึ้น จึงทำให้การวางผังเมืองเปลี่ยนไป เช่น มีการสร้างป้อมที่มุมของกำแพงเมือง หรือมีกำแพงเมืองซ้อนกันมากขึ้น ดังเช่น เมืองเชียงใหม่ เมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์

การวางผังเมืองที่เป็นระเบียบแบบใหม่อาจเริ่มขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เช่น เมืองสุโขทัยและเมืองเชียงใหม่ ครั้นเมื่อกรุงศรีอยุธยาก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๙๓ มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าลักษณะการวางผังเมืองแบบตะวันตกเข้ามามีบทบาทมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช วิศวกรชาวฝรั่งเศสได้ออกแบบผังเมืองลพบุรี (ละโว้) ให้เป็นแบบตะวันตก ออกแบบป้อมปราการเมืองบางกอกและอีกหลายเมือง มีแนวกำแพงเมืองและแบ่งส่วนการใช้สอยในเมืองอย่างชัดเจน เช่น ที่พักอาศัย ศาสนสถาน การสาธารณูปโภค และอื่น ๆ ซึ่งเป็นต้นแบบให้เมืองอื่น ๆ ในประเทศไทยต่อมา อย่างไรก็ดี การวางผังเมืองที่มีวิวัฒนาการมากที่สุด คือ เมืองบางกอกหรือกรุงเทพมหานคร ที่นับแต่สถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ เป็นต้นมา ได้มีวิวัฒนาการมากขึ้นเป็นลำดับ ตามบริบทของสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

Plan De la Ville De Louvo

เอกสารเบื้องต้นในการศึกษา

การศึกษาวิวัฒนาการของกรุงรัตนโกสินทร์จำเป็นต้องใช้เอกสารประเภทพระราชพงศาวดารในรัชกาลต่าง ๆ เป็นหลัก แม้ว่าพระราชพงศาวดารบางฉบับเป็นเอกสารที่เรียบเรียงขึ้นสมัยหลังจากนั้นก็ตาม แต่ก็ปรากฏเค้าเงื่อนที่สามารถใช้เป็นหลักฐานได้ นอกจากนี้ยังอาจปรากฏหลักฐานอื่นร่วมสมัยที่อาจไม่ได้รับความสนใจนัก แต่ก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน ในบทความนี้ได้ใช้เอกสารประวัติศาสตร์ในการศึกษา ดังนี้

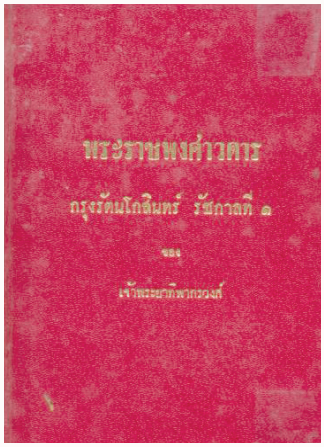

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค)

เป็นพระราชพงศาวดารที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในฐานะบันทึก เมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ แม้ว่าพระราชพงศาวดารฉบับนี้เรียบเรียงขึ้นในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ ก็ตาม แต่ก็ใช้เอกสารในหอหลวงในการเรียบเรียงขึ้น จึงนับได้ว่าเป็นข้อมูลทางราชการที่ถูกต้อง เฉพาะเรื่องของการสร้างบ้านแปงเมืองนั้น ปรากฏข้อมูลเป็นระยะ ในส่วนที่กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

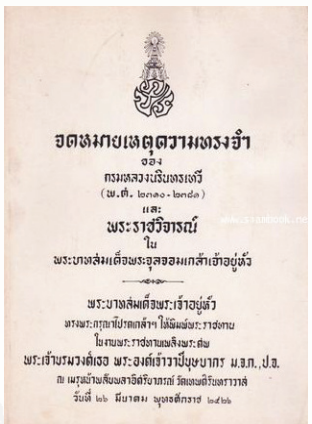

จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี

ซึ่งบันทึกเรื่องราวตั้งแต่ปลายแผ่นดินอยุธยาจนถึงราวรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยที่ผู้แต่งได้พบเห็นและได้ยินเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง มีเนื้อหาบางส่วนบันทึกความเปลี่ยนแปลงของเมืองบางกอก ที่เป็นพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์รัชกาลต่าง ๆ

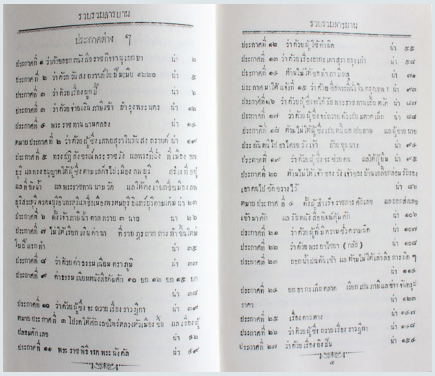

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔

หลายฉบับมีเนื้อความกล่าวถึงการขยายพระนคร และการดูแลรักษาพระนคร

สารบาญชี ส่วนที่ ๒ คือราษฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ. ๑๒๔๕ เล่มที่ ๒

เป็นเอกสารสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๕ ในการศึกษาชุมชนเมืองที่ขยาย พร้อมกับชื่อถนนหนทางต่าง ๆ ในพระนคร

ราชกิจจานุเบกษา รัชกาลที่ ๔ และ ราชกิจจานุเบกษา รัชกาลที่ ๕

กล่าวถึงการขยายพระนคร ทั้งทางด้านตะวันตกและตะวันออก เช่น การขุดคลองต่าง ๆ เป็นต้น

จดหมายเหตุโหร นับเป็นเอกสารที่อาจไม่ได้รับการกล่าวถึงมากนัก เพราะธรรมชาติของเอกสารเป็นการบันทึกข้อมูลโดยกลุ่มบุคคลที่ต้องการเก็บข้อมูลเฉพาะเรื่อง และเขียนอย่างสั้น ๆ รวบรัด อาจอ่านเข้าใจเฉพาะกลุ่ม หรือบันทึกเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับโหราศาสตร์เท่านั้น อย่างไรก็ดี จดหมายเหตุโหรบางตอนก็มีข้อความกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระนคร เช่น เหตุการณ์เพลิงไหม้ ซึ่งจะเป็นข้อมูลที่ยืนยันการขยายตัวของพระนครได้ทางหนึ่ง

นอกจากนี้ ยังมีเอกสารต่าง ๆ ทั้งของไทยและต่างประเทศที่ช่วยทำให้เข้าใจวิวัฒนาการของกรุงรัตนโกสินทร์เพิ่มเติมได้อีกด้วย รวมถึงแผนที่ของพระนครฉบับต่าง ๆ เช่น แผนที่กรุงเทพมหานครของพระสังฆราชปัลเลอกัวซ์ เขียนขึ้นในราวรัชกาลที่ ๓ ที่ให้ภาพพระนครอย่างกว้าง ๆ

อย่างไรก็ตาม ความหมายและขอบเขตของกรุงรัตนโกสินทร์ในการศึกษาครั้งนี้ มิได้กล่าวถึงเฉพาะพื้นที่เขตกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นในที่มีแนวคลองคูเมืองชั้นในเป็นเขตกั้นเท่านั้น แต่ยังมีความหมายรวมถึงเมืองหลวงของราชอาณาจักร ซึ่งในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์จะขยายไปเลยเขตคลองผดุงกรุงเกษมที่ขุดเพิ่มเติมขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ด้วย

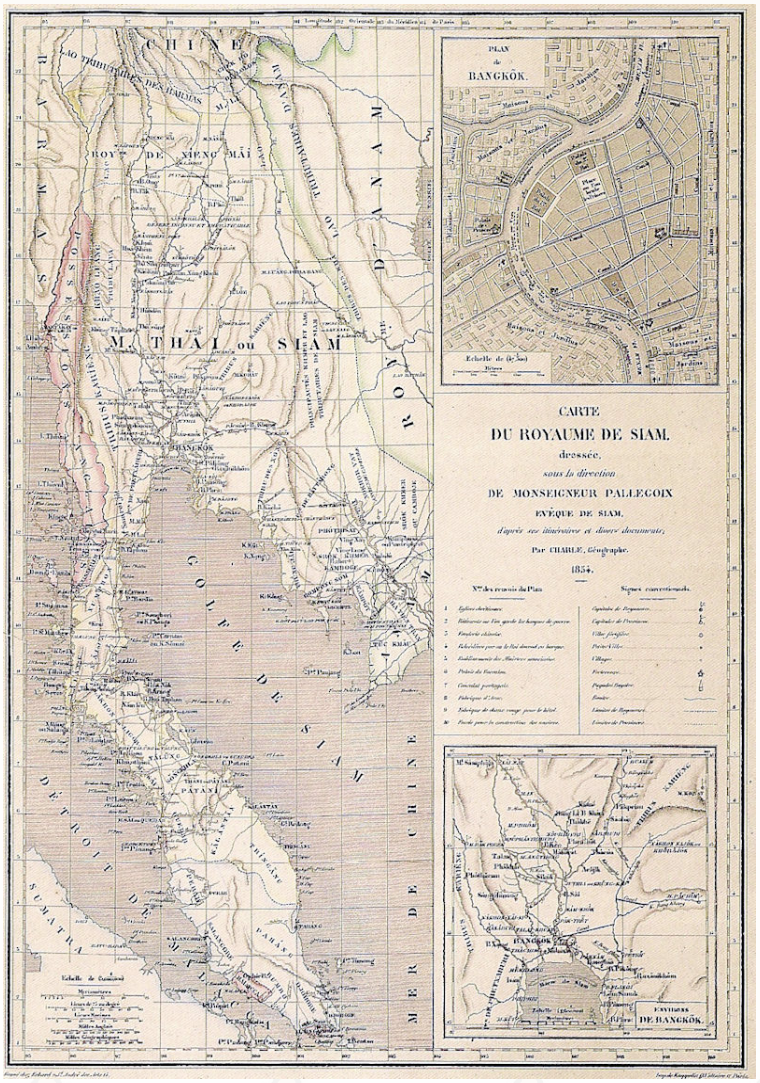

แผนที่กรุงเทพมหานครของพระสังฆราชปัลเลอกัวซ์

บางกอกก่อนการสร้างบ้านแปงเมือง พ.ศ. ๒๓๒๕

พื้นที่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณที่แม่น้ำสายนี้ไหลโค้งเป็นรูปเกือกม้า นับว่าเป็นชัยภูมิที่ดียิ่งต่อการสร้างบ้านแปงเมือง เพราะเป็นจุดสำคัญจุดแรกที่เดินทางถึงจากปากแม่น้ำเจ้าพระยา พื้นที่บริเวณนี้อยู่ห่างจากปากแม่น้ำราว ๒๑ กิโลเมตร มีชื่อเรียกแต่อดีตว่า **บางกอก**

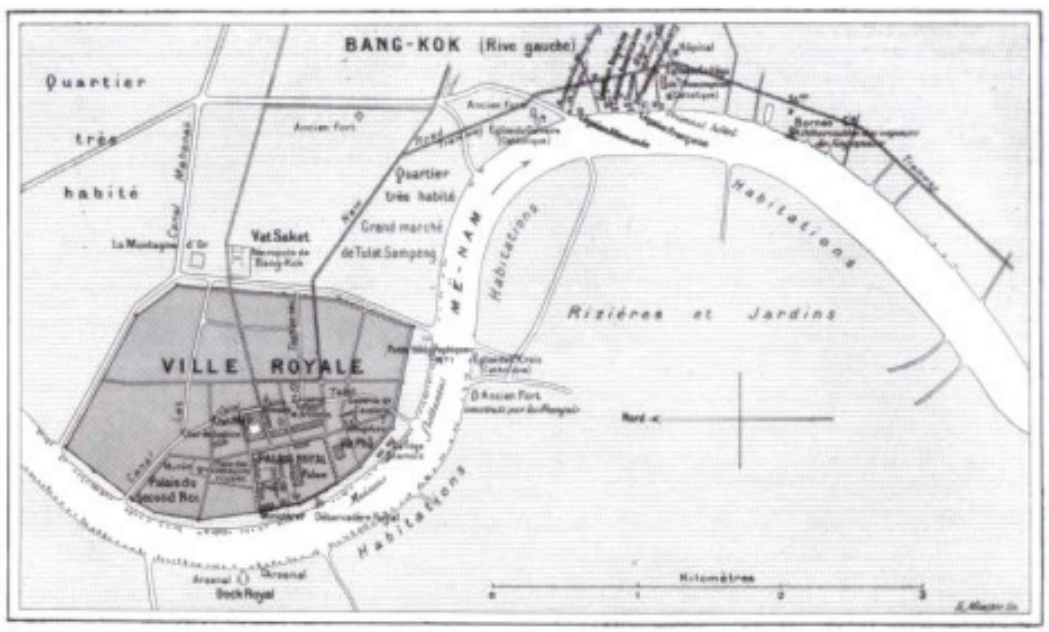

ไม่มีหลักฐานเอกสารใด ๆ ที่บ่งชี้ว่าชุมชนบางกอกเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อใด หากแต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีสันนิษฐานว่าเป็นชุมชนที่มีการก่อตั้งมานานแล้ว คำว่า “บางกอก” นั้น พบครั้งแรกในเอกสารต่างชาติ คือ ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาของวันวลิต (Jeremias van Vliet) พ.ศ. ๒๑๘๓ ว่าเป็นเมืองที่พระเจ้าอู่ทองทรงสร้างขึ้น แต่ไม่ทราบความหมายที่แน่ชัด อย่างไรก็ตาม มีผู้สันนิษฐานถึงความหมายของบางกอกไว้หลายประการ คือ

ประการแรก บางกอกมาจากคำว่า “บางมะกอก” หรือบริเวณชุมชนที่เต็มไปด้วยต้นมะกอก เพราะบริเวณวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร หรือ วัดแจ้ง ก็เรียกกันมาแต่ก่อนว่า วัดมะกอกนอก

ประการที่สอง บางกอกมาจากคำว่า “บางเกาะ” ตามสัณฐานของพื้นที่ที่มีน้ำล้อมรอบคล้ายเกาะ ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช สันนิษฐานไว้จากหลักฐานแผนที่ของวิศวกรฝรั่งเศส เดอ ลามาร์ (De la Mare) ซึ่งเดินทางเข้ามาในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เขียนไว้ว่า I de Bankok ซึ่ง I เป็นอักษรย่อของคำว่า Ile แปลว่า เกาะ อีกทั้งในจดหมายของท้าวเทพกระษัตรี (จัน) ที่มีไปถึงพระยาราชกปิตัน (ฟรานซิส ไลท์) เจ้าเมืองปีนัง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ ก็ยังคงใช้ว่า เมืองบางเกาะ อยู่

ประการที่สาม บางกอกมีความหมายว่า “เส้นทางที่แม่น้ำไหลแรง ไหลตรง” เพราะคำว่า “กอก” เป็นคำไทยที่แปลว่า การดูดออก การทำให้ไหลแรงขึ้น เช่น กอกนม คือ การดูดน้ำนมออกมา กอกฝี คือ การดูดหัวฝีออกมา ข้อสันนิษฐานนี้สอดคล้องกับลักษณะภูมิศาสตร์ของเมืองเมื่อมีการขุดคลองลัดบางกอกที่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยในปัจจุบันไปออกที่บริเวณป้อมวิไชยประสิทธิ์ ทำให้กระแสน้ำไม่ไหลเข้าคลองบางกอกน้อย แต่กลับไหลตรงแรงมากขึ้น ทำให้คลองขุดใหม่กลายเป็นแม่น้ำ

ไม่ว่าคำว่า บางกอก จะมีความหมายเช่นใด ชุมชนบางกอกก็มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะแหล่งเกษตรกรรมและเพาะปลูกผลไม้ รวมทั้งเป็นตลาดการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของอยุธยา ในที่สุดได้กลายเป็นเมืองในชื่อ **“เมืองธนบุรี”**

เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๙๘ ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หลักฐานที่ปรากฏชื่อ “เมืองธนบุรี” ในกฎหมายตราสามดวง ที่เรียกชื่อเมืองนี้ต่างกันถึง ๕ ชื่อ คือ เมืองทน เมืองทนทบุรีย เมืองทนบุรีย เมืองทณบุรีย และเมืองทนบุรีศรีมหาสมุทร ต่อมาชื่อเมืองนี้สะกดเป็นธนบุรีดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

ด้วยเหตุที่บางกอกอยู่ไม่ไกลจากปากแม่น้ำ เป็นจุดพักของพ่อค้าวาณิชต่าง ๆ ทำให้เมืองนี้มีพัฒนาการที่เด่นชัดและได้รับการบันทึกในเอกสารของชาวต่างชาติหลายฉบับ ซึ่งต่างก็เห็นตรงกันว่าเมืองบางกอกนี้มีความสำคัญ ๓ ประการ คือ **เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม เป็นแหล่งกำลังคน** และ**เป็นเขตเศรษฐกิจที่สำคัญ**

ความสำคัญประการแรก ปรากฏในหลักฐานเอกสารฝรั่งเศสว่า บริษัทการค้าฝรั่งเศสเล็งเห็นความสำคัญของเมืองที่**ตั้งอยู่ไม่ไกลจากปากอ่าวไทย** สามารถเชื่อมโยงเส้นทางการค้าทั้งทางบกและทางน้ำได้สะดวก ดังข้อความที่ว่า

“...ทางฝ่ายบริษัทฝรั่งเศสก็รู้สึกดีว่า บางกอกนั้นเป็นแห่งที่สำคัญอย่างไร เพราะบางกอกนี้เป็นทำเลท่ามกลางในอ่าวสยาม ท่าเรือต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตสยามและท่าเรือในประเทศจีนด้วย แต่เมืองมะริดนั้น บริษัทก็อยากได้เหมือนกัน เพราะเป็นทำเลอันเหมาะสำหรับการค้าขายในอ่าวเบงกอล ที่ทั้งสองแห่งนี้ คือ บางกอก และมะริด ถ้าได้สร้างป้อมอย่างดีและมีทหารรักษาแข็งแรง มีท่าจอดเรืออย่างมั่นคง และสร้างโรงเก็บของใหญ่ ๆ ไว้ให้หลายหลัง ก็คงจะทำให้สินค้าทั้งปวงในฝ่ายอินเดียและแหลมมลายูรวมอยู่ในที่นี้ทั้งหมด...”

นับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เป็นต้นมา พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่า พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาโปรดฯ ให้ขุดคลองลัดหลายแห่งในพระราชอาณาเขต เพื่อความสะดวกในการคมนาคมของกองทัพและการขนส่งสินค้าเข้ามายังอยุธยา

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๕ - ๒๐๗๒) โปรดให้ขุดซ่อมคลองสำโรงและทับนาง

สมเด็จพระชัยราชาธิราช (พ.ศ. ๒๐๗๗ - ๒๐๘๙) โปรดให้ขุดคลองลัดบางกอก

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. ๒๐๙๑ - ๒๑๑๑) โปรดให้ขุดคลองลัดบางกรวย

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๕๓ - ๒๑๗๑) โปรดให้ขุดคลองลัดเกร็ดใหญ่ที่สามโคก

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๒ - ๒๑๙๙) โปรดให้ขุดคลองลัดนนทบุรี

สมเด็จพระเจ้าสรรเพชญ์ที่ ๘ (พ.ศ. ๒๒๔๕ - ๒๒๕๑) โปรดให้ขุดคลองมหาชัย

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (พ.ศ. ๒๒๕๑ - ๒๒๗๕) โปรดให้ขุดคลองลัดที่ปากเกร็ด

ช่วงเวลานับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นมาจนกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า มีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาค้าขายกับอยุธยาเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ทุกชาติทุกภาษาต่างรู้จักเมืองบางกอกเพราะถือเป็นด่านขนอนสำคัญในการเก็บภาษีและตรวจตราสินค้า เรียกว่า **“ขนอนบางกอก”** เมื่อเรือสินค้ามาถึงเจ้าหน้าที่ด่านจะบังคับให้เรือสำเภาต่างชาติมอบปืนใหญ่ให้เก็บรักษาไว้ที่ที่ทำการเมืองก่อนอนุญาตให้เดินเรือต่อไปยังอยุธยา

ชาวดัชต์ที่เดินทางเข้ามาระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๐ - ๒๑๖๑ บันทึกว่า เรือที่ผ่านเมืองบางกอก ต้องแจ้งจำนวนสินค้า จำนวนผู้โดยสาร และต้องชำระค่าภาษีอากรด้วย

ในกฎหมายอาญาหลวง กฎหมายตราสามดวงปรากฏ ความว่า ***"...มาตราหนึ่ง นายพระขนอนทณบุรี ขนอนน้ำ ขนอนบก แห่งใดใดในพระนครศรีอยุธยา และจะเก็บจังกอบในสำเภานาวาเรือใหญ่น้อยก็ดี หนบกหนเกวียนหนทางอันจะเข้าถึงขนอนใน ท่านให้นับสิ่งของจนถึงสิบ..."*** หรือปรากฏชื่อเจ้าเมืองในพระไอยการเก่าตำแหน่งนาหัวเมือง ฉบับอยุธยาว่า ***"ออกพระธนบุรีศรีมหาสมุทร เมืองธน นา ๓๐๐๐ ขึ้นประแดงอิน ปัญญาซ้าย..."***

French soldiers in Siam 17th century

เมืองธนบุรี หรือ เมืองบางกอกในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นแหล่งชุมชนใหญ่ที่สำคัญมากขึ้น เพราะหลังจากที่ฮอลันดานำกองทัพเรือมาปิดปากอ่าวไทยใน พ.ศ. ๒๒๐๗ เกิดความขัดแย้งทางการค้ากันนั้น อาจเป็นเหตุหนึ่งให้ทรงตระหนักถึงความสำคัญของเมืองบางกอกเพิ่มขึ้น และทรงหาทางเสริมสร้างความสำคัญของเมือง ทั้งในฐานะเป็นกุญแจสำคัญของพระราชอาณาจักร เมืองยุทธศาสตร์ทางทะเลและเมืองท่าการค้าในระดับนานาชาติ การพัฒนาเมืองบางกอกให้เป็นรูปธรรมนี้ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงใช้ความรู้ทางด้านวิทยาการสมัยใหม่ของวิศวกรชาวฝรั่งเศส และโปรดให้นายทหารฝรั่งเศส ได้แก่ เชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์บัง (Chevalier de Forbin) ซึ่งเป็น ออกพระศักดิ์สงคราม เจ้าเมืองบางกอก และโปรดให้มีกองกำลังทหารประจำอยู่ที่ป้อมนี้ รวมประมาณ ๑,๐๐๐ นาย

นอกจากจะเป็นชุมชนทางการค้าแล้ว บางกอกยังเป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ เพราะพื้นดินเกิดจากการทับถมของตะกอนน้ำ ฟรองซัวส์ อองรี ตุรแปง (François Henri Turpin) ชาวฝรั่งเศส ซึ่งได้เรียบเรียงเรื่องราวเกี่ยวกับสยามขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ บรรยายสภาพเมืองนี้ว่า

"...เมืองบางกอกอยู่ห่างทะเล ๗ ลิเออ และมีชื่อเรียกว่า "ฟู" ในภาษาสยาม อาณาบริเวณเมืองบางกอกสวยงามด้วยเรือกสวนอันร่มรื่น ที่ผลิตผลไม้มากมายให้ชาวบ้านชาวเมืองกิน และเขาก็ชอบยิ่งกว่าอาหารอย่างอื่นทั้งสิ้น พื้นที่ของเมืองบางกอกอุดมสมบูรณ์และมีต้นผลไม้เป็นชนิดต่าง ๆ เมืองบางกอกนี้เป็นเมืองป้อมที่สำคัญแห่งหนึ่งในพระราชอาณาจักรสยาม เชอวาลิเยร์ เดอ โชมอง (Chevalier de Chaumont) เป็นผู้จัดสร้างป้อมให้ใน ค.ศ. ๑๖๘๕ แต่งานสร้างทั้งหมดนี้กลายเป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์แก่ชาวสยาม เพราะเขาไม่รู้จักโจมตีป้อมและไม่รู้จักป้องกันป้อม..."

ความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินและความสะดวกของการคมนาคม เส้นทางน้ำยังเป็นแรงจูงใจให้คนเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบางกอก หรือ ธนบุรีเพิ่มมากขึ้น จดหมายเหตุราชอาณาจักรสยามของ ลาลูแบร์ (La Loubère) ผู้แทนพิเศษพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส เดินทางมาสยามเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐ บันทึกว่า ***"...สวนผลไม้ดาดไปในแขวงบางกอกยาวไปตามลำน้ำราว ๗ ลีค (๕๖๐ เส้น) ขึ้นไปทางจะไปมหานครสยาม ถึงที่ซึ่งมีนามว่าตลาดขวัญนั้น เลี้ยงเมืองนี้ให้เอร็ดอร่อยสมที่พลเมืองสยามชอบกินเป็นอย่างที่สุด ข้าพเจ้าหมายความว่า มีผลไม้หลายอย่างต่างชนิดกัน..."***

ความอุดมสมบูรณ์ของฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เกิดจากการทับถมของตะกอนแม่น้ำ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์นับแต่อดีต เพราะบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทยล้วนเคยเป็นทะเลมาแต่ก่อน ทำให้เกิดการทับถมของตะกอนดินเหนียว ดินตะกอนปนทราย กรวด อีกทั้งมีแม่น้ำลำคลองที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติจำนวนมากที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูกพืชสวน เฉพาะฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามีสวนผลไม้กระจายอยู่ทั่วไป มีชื่อเรียกว่า สวนบางบน สวนบางล่าง สวนใน และต่อไปจนถึงสวนนอกที่อัมพวา สวนบางบน เช่น สวนทุเรียนบางขุนนนท์ บางผักหนาม สวนบางล่างอยู่ใต้พระนครลงมา เช่น สวนทุเรียนตำบลวัดทอง สวนใน คือ ตั้งแต่นนทบุรีลงมาจนถึงพระประแดง ส่วนสวนนอกอยู่ถัดออกไปจนถึงแม่น้ำท่าจีน ผลไม้ต่าง ๆ ที่มีมากมาย ทำให้เกิดความคึกคักในตลาดผลไม้ และเกิดคำคล้องจองสำหรับแม่ค้าที่นำสินค้าพายเรือมาขายว่า ซื้ออ้อยจีนบางใหญ่ อ้อยไทยบางโควัด ข้าวหลามตัดวัดระฆัง ฝรั่งบางเสาธง

จึงกล่าวได้ว่ามีปัจจัยต่าง ๆ ที่เอื้อให้ชุมชนบางกอก หรือ ธนบุรีเหมาะสมในการตั้งถิ่นฐาน เพื่อการประกอบอาชีพ และเป็นจุดยุทธศาสตร์ในการรบและการค้า ทำให้บทบาทและความสำคัญของเมืองธนบุรีมีมากขึ้นด้วย

สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อทรงเลือกบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นชัยภูมิเหมาะสมในการตั้งอาณาจักรใหม่ ทรงตระหนักดีว่าเมืองอยุธยาถูกทำลายลงมากและเกินกำลังที่จะบูรณะได้ใหม่ ในภาวการณ์เช่นนั้นจึงทรงเลือกเมืองบางกอกเพราะเป็นชุมชนที่มีผู้คนอยู่หนาแน่น มีระบบเศรษฐกิจการค้าที่ลงตัว และมีชัยภูมิที่เหมาะสม คือ ตั้งใกล้ปากแม่น้ำ มีป้อมปราการที่ชาวต่างชาติเคยสร้างไว้ก่อน ทรงสถาปนาอาณาจักรขึ้นใหม่ โดยกำหนดขอบเขตของเมืองให้ขยายไปทางทิศตะวันออกของแม่น้ำ แล้วจึงโปรดฯ ให้สร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ขึ้นเพื่อใช้ว่าราชการแผ่นดิน เช่น พระตำหนักที่ประทับ บ้านขุนนาง คุกคุมขังนักโทษ ฯลฯ ตลอดจนให้บูรณะวัดต่าง ๆ ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางจิตใจของประชาชน

ส่วนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างกำแพงพระนครที่ริมคลองคูเมือง สำหรับพื้นที่ถัดออกไปจากนั้นคงเป็นที่ลุ่มเหมาะกับการเพาะปลูกมากกว่า พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ระบุว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๑๙ เมื่อครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงยกทัพกลับมาจากหัวเมืองถึงธนบุรีแล้ว ***"...ให้เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ พระยาธรรมา คุมไพร่พลทั้งปวงทำนาฟากตะวันออกกรุงธนบุรี..."*** พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เรียกพื้นที่ทำนานี้ว่าเป็นทะเลตม

เมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ บันทึกเหตุการณ์เมื่อเริ่มสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ว่า *"... เมื่อปีขาล จัตวาศก ศักราช ๑๑๔๔ นั้น พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นปฐมในพระราชวงศ์นี้ ทรงพระปรารภจะสร้างพระราชวังใหม่ จึ่งดำรัสว่าฝั่งฟากตะวันออกเป็นชัยภูมิที่ดี แต่เป็นที่ลุ่ม เจ้ากรุงธนจึ่งได้มาตั้งอยู่ฟากตะวันตกซึ่งเป็นที่ดอน ครั้งนี้จะตั้งอยู่ฝั่งฟากตะวันตกก็เป็นที่คุ้งน้ำเซาะ มีแต่ชำรุดจะพังไป ไม่มั่นคงถาวรยืนอยู่ได้นาน แลเป็นที่พม่าข้าศึกมาแล้วจะตั้งประชิดติดชานพระนครได้โดยง่าย อนึ่ง พระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานตั้งอยู่ในที่อุปจาร ระหว่างวัดทั้งสองกระหนาบอยู่ ดูไม่สมควรนัก ควรจะยักย้ายสร้างขึ้นใหม่ให้พ้นข้อเหตุรังเกียจต่าง ๆ ก็ในฝั่งฟากตะวันออกที่ตั้งบ้านเรือนพระยาราชาเศรษฐี แลพวกจีนอยู่นั้น ชัยภูมิดี เป็นที่แหลม จะสร้างขึ้นเป็นพระมหานครให้กว้างขวางใหญ่ถึงจะเป็นที่ลุ่มก็คิดถมขึ้นดีกว่า โดยจะมีการศึกสงครามมาหักหาญก็จะได้โดยยาก ด้วยลำแม่น้ำเป็นคูอยู่กว่าครึ่งแล้ว จึ่งดำรัสสั่ง พระยาธรรมาธิบดี พระยาวิจิตรนาวี ให้เป็นแม่กองคุมช่างแลไพร่ไปวัดที่จะตั้งพระนิเวศน์วังใหม่ ฟากฝั่งกรุงธนบุรีข้างตะวันออก ให้พระยาราชาเศรษฐีกับพวกจีน แลครอบครัว ไปตั้งบ้านเรือนที่สวน ตั้งแต่คลองใต้วัดสามปลื้มไปจนถึงคลองเหนือวัดสามเพงฯ แล้วจึ่งได้สถาปนาสร้างพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถาน ล้อมด้วยปราการระเนียดไม้ไว้ก่อน พอเป็นที่ประทับอยู่ควรแก่เวลา..."* ต่อมาเกิดลมพายุพัดหนัก พระที่นั่งราชมณเฑียรสถานและบ้านเรือนราษฎรถูกทำลายลง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้บูรณะซ่อมแซมขึ้นให้ดีดังเก่า

เห็นได้ว่าระยะแรกนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงจัดพื้นที่การใช้สอยทางด้านตะวันออกของกรุงรัตนโกสินทร์เป็นที่ตั้งทัพและเป็นแนวต้านทานข้าศึก ส่วนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งถูกน้ำกัดเซาะเพิ่มมากขึ้นกลายเป็นเรือกสวนผลไม้ อย่างไรก็ตาม ในช่วงยุคต้นนี้ พื้นที่ฝั่งตะวันออกเป็นที่ตั้งบ้านเรือนและวัดโบราณมาแต่ก่อนแล้ว มีชุมชนหลายแห่ง เช่น ท่าเตียน สำเพ็ง

การก่อสร้างเมืองเพื่อรองรับชุมชนที่กวาดต้อนลงมาจากหัวเมืองต่าง ๆ และผู้คนที่มาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารนี้ เริ่มปรากฏหลักฐานในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ เมื่อทรงพระกรุณาให้ตั้งกองสักเลขไพร่หลวง ไพร่สมกำลัง และเลขหัวเมือง กะเกณฑ์ให้ทำอิฐที่จะก่อกำแพงพระนคร โปรดให้รื้อป้อมวิไชยเยนทร์และแนวกำแพงเมืองเก่าฟากตะวันออก ซึ่งหมายถึงแนวกำแพงพระนครที่อยู่รอบคลองคูเมืองเดิมที่เคยใช้เป็นแนวกำแพงพระนครมาแต่ครั้งสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จากนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขยายพระนครออกไป โดยทรงให้เกณฑ์แรงงานเขมร จำนวน ๑๐,๐๐๐ คน เข้ามาขุดคูพระนครด้านตะวันออก ตั้งแต่บางลำพูออกแม่น้ำข้างใต้ ให้ชื่อว่า คลองรอบกรุง ระหว่างคลองคูเมืองทั้งสองชั้นมีคลองเชื่อมต่อกันเล็ก ๆ ๒ คลอง และพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองขนาดใหญ่ที่ด้านเหนือวัดสระเกศตรงยาวออกไปทางตะวันออก คือ คลองมหานาค เพื่อใช้สำหรับการเล่นสักวาในฤดูหน้าน้ำด้วย

พระนครในยุคต้นจึงมุ่งที่จะขยายเมืองไปทางทิศตะวันออกเพราะเป็นที่ลุ่ม และไม่เป็นสวนผลไม้เช่นทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา อีกทั้งเหล่าแรงงานชุมชนต่าง ๆ ก็ตั้งอยู่รายรอบพระนครทางตะวันออกทั้งสิ้น จึงไม่เป็นการยากในการกะเกณฑ์แรงงาน

จากการเริ่มขยายพระนครออกไปนี้เองที่โปรดให้สร้างสะพานข้ามคูคลองต่าง ๆ และสร้างป้อมรอบนอกพระนคร เดิมมีพระราชดำริจะสร้างสะพานขนาดใหญ่บริเวณสะพานช้างข้ามคลองมหานาค ตัดตรงออกไปทางทิศตะวันออก แต่พระพิมลธรรม วัดโพธาราม (ต่อมา คือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร) ถวายพระพรว่า ไม่สมควรด้วยการทำสะพานใหญ่ข้ามคูคลองเช่นนี้ อาจทำให้ข้าศึกสงครามใช้เป็นทางเข้าพระนครได้โดยง่าย และอีกประการหนึ่ง สะพานช้างขนาดใหญ่จะกีดขวางทางเสด็จรอบพระนคร เมื่อทรงเห็นชอบด้วยนั้นจึงโปรดให้ยกเลิกการก่อสร้างเสีย สำหรับป้อมปราการรอบนอกพระนครที่โปรดให้สร้างขึ้นนั้น รวมทั้งสิ้น ๑๙ ป้อม

สรุปว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสร้างความเป็นบ้านเมืองขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง โดยทรงสถาปนาบ้านเมืองให้บริบูรณ์ดังเดิม ประกอบกับทรงสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนที่บ้านแตกสาแหรกขาดหลังศึกสงครามมาก่อน คือ การสร้างพระราชมณเฑียรสถาน พระอารามต่าง ๆ และการชำระกฎหมาย นอกจากนี้ ยังทรงพระราชดำริถึงการป้องกันพระนครทางด้านทิศใต้ของลำน้ำเจ้าพระยา จึงโปรดที่จะให้สร้างเมืองและแนวป้อมที่แข็งแรงขึ้น เช่น เมื่อครั้งองเชียงสือหนีกลับไปเวียดนามนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมที่ลัดโพธิ์ขึ้นและสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ให้มีความมั่นคงกว่าก่อน

ในระยะแรกของการสร้างพระนคร การแบ่งพื้นที่ภายในพระนครยังเป็นพื้นที่ที่ตั้งตำหนักเจ้านาย บ้านเรือนขุนนางผู้ใหญ่ และวัดต่างๆ ทางทิศเหนือของพระบรมมหาราชวังเป็นที่ตั้งของพระบวรราชวัง ถัดขึ้นไปริมป้อมพระสุเมรุเป็นวังเจ้านาย เช่น วังเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา ทางด้านทิศใต้ของพระบรมมหาราชวัง มีวังเจ้านายตั้งเรียงราย ตั้งแต่หลังพระบรมมหาราชวังจนถึงแนวคลองคูเมืองชั้นใน กระจายต่อกันไปถึงแนวพื้นที่ระหว่างคูเมืองชั้นในและแนวคลองรอบกรุงที่โปรดให้ขุดขึ้นใหม่ บ้านเรือนประชาชนทั่วไปกระจายอยู่แถบตะวันออกและริมคลองสำคัญต่าง ๆ เอกสารปูมโหรระบุเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระนครไว้เป็นต้นว่า เมื่อปีมะเมีย จ.ศ. ๑๑๘๔ ทรงพระกรุณาให้ทำป้อมปากน้ำเมืองสมุทรปราการ เมื่อปีขาล จ.ศ. ๑๑๙๒ ขุดคลองวัดราชบูรณะ และครั้นเดือน ๓ ปีเดียวกันให้ขุดคลองแต่หน้าวัดปากน้ำถึงวัดกก วัดเลา และการเกิดเพลิงไหม้ที่ต่างๆ เป็นต้น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒) โปรดให้ขยายพระบรมมหาราชวังออกไปทางด้านใต้ จรดวัดโพธิ์ และในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) โปรดให้ขุดคลองแสนแสบเชื่อมต่อคลองบางกะปิไปออกบางขนากเพื่อใช้เป็นเส้นทางการลำเลียงสิ่งของการเดินทัพไปสู้กับญวน

การขยายพระนครในรัชกาลที่ ๔ – ปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ทรงขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ ทรงตระหนักว่า สภาพการณ์ทางสังคมมีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก พื้นที่ภายในพระนครมีไม่เพียงพอที่จะรองรับการขยายตัวของชุมชนที่มีมากขึ้น ผู้คนที่เข้ามานับแต่แรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เพิ่มขึ้นกว่าก่อน ในเอกสารต่างชาติ เช่น บันทึกของพระสังฆราชปัลเลอกัวซ์ (Pallegoix) เรื่อง “เล่าเรื่องกรุงสยาม” ระบุจำนวนผู้คนในพระนครอย่างคร่าว ๆ ว่ามีราว ๔๐๔,๐๐๐ คน โดยจำแนกตามเชื้อชาติได้ดังนี้

ชาวจีน	๒๐๐,๐๐๐	คน
ชาวไทย	๑๒๐,๐๐๐	คน
ชาวญวน	๑๒,๐๐๐	คน
ชาวเขมร	๑๐,๐๐๐	คน
ชาวมอญ	๑๕,๐๐๐	คน
ชาวลาว	๒๕,๐๐๐	คน
ชาวพม่า	๓,๐๐๐	คน
ชาวมลายู	๑๕,๐๐๐	คน
ชาวคริสต์	๔,๐๐๐	คน

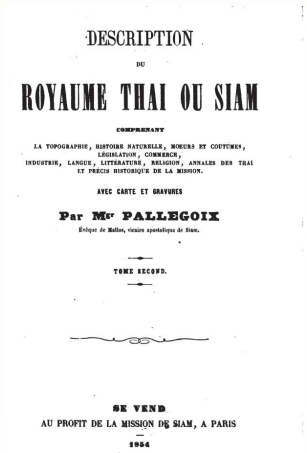
DESCRIPTION
DU
ROYAUME THAI OU SIAM
COMPRENANT
LA TOPOGRAPHIE, HISTOIRE NATURELLE, MOEURS ET COUTUMES, LEGISLATION, COMMERCE, INDUSTRIE, LANGUE, LITTERATURE, RELIGION, ANNALES DES THAI ET PRECIS HISTORIQUE DE LA MISSION.
AVEC CARTE ET GRAVURES
Par Mgr PALLEGOIX
Évêque de Mallos, vicaire apostolique de Siam.
TOME SECOND.
SE VEND
AU PROFIT DE LA MISSION DE SIAM, A PARIS
1854

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑ - ๓ และรัชสมัยของพระองค์เอง ปรากฏการอพยพเทครัวของกลุ่มชนที่อยู่รอบราชอาณาจักรเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ทั้งมอญ ลาว ทวาย เขมร ฯลฯ ทำให้อัตราการเพิ่มของประชากรมีมากขึ้นกว่าก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริขยายพื้นที่เขตพระนครให้กว้างออกไปทางทิศตะวันออก โดยทรงดำเนินตามรอยพระยุคลบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช คือ ทรงขุดคลองรอบกรุงเพิ่มขึ้น และพระราชทานนามว่า คลองผดุงกรุงเกษม แต่ไม่ได้โปรดให้สร้างกำแพงพระนคร ปรากฏความในประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ดังนี้

ประกาศให้เรียกคลองผดุงกรุงเกษม แล ถนนเจริญกรุง

คลองแต่วัดแก้วฟ้าไปถึงวัดเทวราชกุญชร ที่ราษฎรเรียกว่า คลองขุดใหม่ นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า คลองผดุงกรุงเกษม

คลองที่แยกไปจากคลองผดุงกรุงเกษม ตรงไปออกที่บางอ้อ ใต้ปากคลองพระโขนงเหนือนั้น โปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า คลองถนนตรง ที่ทางริมคลองนั้น ก็ให้เรียกว่าทางถนนตรง

ทางที่ทำใหม่ตรงวัดพระเชตุพน ตรงออกไปนอกกำแพง ข้ามคลองไปริมบ้านแขกเมืองเขมร เลี้ยวไปถึงป้อมป้องปัจนึก แล้วข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ตรงลงไปถึงบางคอแหลมนั้น โปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า ถนนเจริญกรุง

ห้ามอย่าให้เรียกอย่างอื่นต่อไป จดหมายประกาศให้ราษฎรจงรู้ทั่ว

ประกาศฉบับนี้เกิดขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองรอบพระนครขึ้นเป็นชั้นที่ ๓ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๙๔ ซึ่งเป็นปีแรกที่เสด็จขึ้นครองราชย์ คลองผดุงกรุงเกษมเริ่มลงมือขุดเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ ใช้เวลาขุด ๑๐ เดือนจึงแล้วเสร็จ ทั้งนี้ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ว่าที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กองเมื่อแล้วเสร็จได้ขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทปลูกศาลาและโรงตามริมคลองฟากละ ๕๐ หลัง ทั้ง ๒ ฝั่งคลอง แล้วเผดียงพระสงฆ์เจริญพระปริตรหลังละ ๕ รูป มีมโหรสพ การละเล่นต่าง ๆ นานา เป็นการฉลองคลองใหม่

ส่วนพระราชดำริในการขยายพื้นที่พระนครออกไปทางทิศตะวันออกเพื่อให้เป็นที่ตั้งชุมชน กลุ่มชนที่เข้ามาค้าขายกับสยาม คือ การตัดถนนเจริญกรุงขึ้นเลียบริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาไปถึงบางคอแหลม อันเป็นพื้นที่อู่ต่อเรือและท่าเทียบเรือสินค้าขนาดใหญ่ ทำให้สภาพสังคมที่เกิดขึ้นเปลี่ยนแปลงไป เป็นการเตรียมรับชาวต่างชาติและเศรษฐกิจใหม่ที่จะเกิดขึ้น เพราะในอีก ๔ ปีต่อมา สยามได้ลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษ ส่งผลให้การค้าพาณิชย์กลายเป็นปัจจัยหลักในการกำหนดพื้นที่การตั้งชุมชน แทนแนวคิดเดิมของการขยายพระนครที่มีมาก่อน ผลที่เกิดขึ้นในที่สุด คือ ชาวต่างชาติเข้ามาพำนักในสยามมากขึ้น

ในประกาศรัชกาลที่ ๔ ว่าด้วย เขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าหรือซื้อได้ ระบุชัดเจนถึงพื้นที่ที่ฝรั่งมีสิทธิ์ในการเช่าซื้อจากชาวสยาม คือ

“...แต่กรุงเทพมหานคร คือ ภายในพระนคร แลห่างกำแพงพระนครออกไปเพียงสองร้อยเส้นเข้ามาโดยรอบ ในเขตร์เท่านี้ ห้ามไม่ให้ผู้ใดขายที่ขาดแก่คนนอกประเทศที่เข้ามาอยู่ยังไม่ถึง ๑๐ ปี แต่จะให้เช่านั้นได้ไม่ห้าม (...) แลที่ห่างกำแพงพระนครสองร้อยเส้นออกไปในภายในที่ ๆ ไม่ไกลนัก เพียงเรือพายเรือแจวจะไปถึงได้ใน ๒๔ ชั่วโมงเข้ามานั้น เจ้าของที่จะขายที่บ้านทั้งเรือน แลที่สวนที่นาให้ขาดกับคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งก็ได้ ไม่ห้าม ไม่มีโทษ โปรดฯ อนุญาตแล้ว เพราะว่าคนนอกมักใจใหญ่ใจโตซื้อแพง ๆ ผู้ที่จะขายได้เงินมาก ๆ เงินทองจะได้ตกอยู่ในบ้านในเมือง...”

หรือเมื่อถนนหนทางในพระนครทรุดโทรมลงนั้นก็ทรงซ่อมแซมพื้นถนน โดยทรงขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์ให้จัดหาอิฐมาร่วมกันปรับปรุงสภาพถนนให้ดีดังเดิมด้วย

แม้การพยายามสร้างความเจริญทางด้านการคมนาคมจะเป็นปัจจัยสำคัญในการขยายพระนครให้กว้างขวางออกไปนั้น แต่ก็ปรากฏว่าบางครั้งสิ่งสาธารณูปโภคนั้นกลับไม่ได้ใช้งานเต็มที่อย่างที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ เช่น เมื่อตัดถนนเจริญกรุง ตั้งแต่หน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ไปออกที่บางคอแหลมนั้น ทรงดำริที่จะให้ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมและย่านที่พักอาศัยของชาวต่างชาติ หากแต่ว่าในพระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้ มีความตอนหนึ่งว่า

"...เสมือนหนึ่งถนนเจริญกรุง ฤาจะเอาตามภาษาปากชาวเมืองว่า ถนนใหม่ ชาวต่างประเทศเข้าชื่อกันขอให้ทำขึ้นเพื่อจะใช้ม้า ใช้รถ ได้สบาย ให้ถูกลมเย็นเส้นสาย เหยียดยืดสบายดี ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทยเห็นชอบด้วย จึงได้ยอมทำตามสร้างขึ้น ครั้นสร้างแล้ว คนใช้ม้า ทั้งไทยกับชาวนอกประเทศกี่คน ใช้รถอยู่กี่เล่ม ใช้ก็ไม่เต็มถนน ใช้อยู่แต่ข้างเดียว ก็ส่วนถนนอีกข้างหนึ่งก็ทิ้งตั้งเปล่าอยู่ ไม่มีใครเดินม้าเดินรถเดินเท้า ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทย ทำถนนกว้างเสียค่าจ้างถมดินถมทรายเสียเปล่าไม่ใช่ฤา ถ้าจะทำแต่แคบ ๆ พอคนเดินได้ก็จะดี แต่ซึ่งทำใหญ่ดังนี้ ก็เผื่อไว้ว่าเมื่อนานไปภายหน้าบ้านเมืองสมบูรณ์ มีผู้คนมากมายขึ้น รถ แลม้า แลคนจะเดินได้คล่องสะดวก จึงทำให้ใหญ่ไว้ แต่เดี๋ยวนี้บ้านเมืองยังไม่เจริญทันใจ ครึ่งหนึ่งของถนน เพราะไม่มีคนเดินคนใช้ก็ยับไปเสียก่อน หากว่าปีนี้ไม่มีฝน ถ้าฝนชุกก็เห็นจะไปมาก ฤาหญ้าก็จะขึ้นรกอยู่ข้างทาง ให้เจ้าของบ้าน เจ้าของเมือง เกณฑ์คนไทยไปถางก็ได้ แต่จะถางไปทำไม ก็เพราะแค่ครึ่งหนทางที่เป็นทางเตียนอยู่เดี๋ยวนี้ ก็เป็นอันพอแก่คนเดินอยู่แล้ว..."

ข้อสังเกตในการขยายพระนครในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ เมื่อทรงขุดคลองผดุงกรุงเกษมขึ้น มิได้ทรงก่อแนวกำแพงริมคลองเช่นเดียวกับที่มีมาก่อนที่คลองคูเมืองชั้นใน คลองบางลำพู - โอ่งอ่าง เพราะสภาพสังคมในสมัยนั้นมิได้มีศึกสงครามอีกต่อไปแล้วทรงเห็นว่าการขยายพื้นที่ของเมืองคงจะเริ่มต้นขึ้น และหากมีการสร้างแนวกำแพงเมืองขึ้นอีกก็จะเป็นสิ่งกีดขวางมิให้ประชาชนสามารถเดินทางเข้าออกได้โดยง่าย ทั้งจะเป็นปัญหาต่อการตัดถนนอีกหลายสายที่จะเกิดขึ้น ด้วยพระองค์ทรงถือว่าแนวพระนครที่มีกำแพงเดิมริมคลองบางลำพู - โอ่งอ่าง เป็นแนวกำแพงพระนครรอบนอกแล้ว เมื่อถัดออกไปนั้นก็คือ ชานพระนครสามารถใช้เป็นที่พักอาศัยได้ แต่การที่ประชากรเข้ามาอยู่ริมคลองรอบกรุงนี้หนาแน่นขึ้น พระองค์จึงทรงออกประกาศฉบับหนึ่ง ทรงขอร้องให้ช่วยกันดูแลตัดต้นไม้มิให้รกพระนคร ดังความว่า

ประกาศขอแรงราษฎรบ้านใกล้เคียงตัดถอนต้นโพธิ์ต้นไทร แลต้นไม้อื่น ๆ ที่กำแพง, ป้อม, ประตู (ณ วัน เดือนยี่ ปีวอกโทศก)

ด้วยพระยาอภัยรณฤทธิ์รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่าต้นโพธิ์ต้นไทร ต้นไม้ต่าง ๆ ขึ้นตามขอบกำแพงประตูรอบพระนครชั้นนอก พระราชวังชั้นกลาง หลายแห่งหลายตำบลนั้น ให้พระยาพิไชยบุรินทรา พระยาเพ็ชรชฎา พระยาเพ็ชร์ปาณี ป่าวร้องข้าราชการแลราษฎรที่บ้านเรือนอยู่ใกล้กำแพง นอกกำแพงพระนครรอบนอก ให้ช่วยกันตัดถอนต้นโพธิ์ต้นไทร ต้นไม้ต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่ตามกำแพงตามป้อมตามประตู อย่าให้ต้นไม้รกร้างอยู่ตามป้อมตามกำแพงตามประตู หน้าบ้านหลังบ้านได้เปนอันขาด แต่ที่ป้อมกำแพงที่ประตูรอบพระราชวังชั้นกลางชั้นในนั้น ให้กรมล้อมพระราชวัง กรมวังนอก กรมการขาดช่วยกันตัดถอนต้นโพธิ์ต้นไทร ต้นไม้ต่าง ๆ ให้เตียนดี อย่าให้มีรกร้างอยู่ได้ พนักงานซึ่งสั่งมาทั้งนี้เร่งป่าวร้องกะเกณฑ์กันลงมือตัดถอนกวาดถาง ตั้งแต่ ณ วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีวอกโทศก ให้แล้วใน ๗ วัน ถึงวันพุธ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ จะโปรดเกล้าฯ ให้มีรายงานไปตรวจ ถ้าป้อม กำแพง ประตู หน้าบ้าน หลังบ้านยังรกร้างอยู่ จะให้ปรับไหมเอาเงินกับเจ้าของบ้านแลป้อมกำแพงประตูรอบพระราชวังชั้นในชั้นกลาง แลเจ้าพนักงานมาจ้างไพร่หลวงไปชำระตัดถอนต้นโพธิ์ต้นไทร ต้นไม้ต่าง ๆ ตามป้อมตามกำแพง ตามประตูต่อไปตามรับสั่ง

ประกาศรัชกาลที่ ๔ ในช่วงต้นแผ่นดินอีกหลายฉบับกล่าวถึงผู้คนที่อาศัยในพระนคร อันแสดงบรรยากาศของความเป็นเมืองได้เป็นอย่างดี เช่น ประกาศให้ระวังเพลิงไหม้ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีขาลฉศก ความว่า

"... พระยาเพ็ชรฎารับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า เทศกาลเดือน ๑๒ เดือนอ้าย เดือนยี่ เดือน ๓ เดือน ๔ เดือน ๕ เปนฤดูแล้ง ลมว่าวพัดกล้า มักเกิดเพลิงไหม้บ้านเรือนอาณาประชาราษฎร เกลือกจะมีอ้ายผู้ร้ายลอบแอบเอาไฟจุดเรือนโรงร้าน ปลอมเก็บเอาทรัพย์สินสิ่งของ แลอ้ายผู้ร้ายตีชิงวิ่งราวตัดช่องย่องเบา มีชุกชุมกำเริบขึ้นเนือง ๆ ราษฎรจะไล่จับโจรผู้ร้ายนั้นโดยยาก ให้นายอำเภอประกาศป่าวร้องข้าราชการแลราษฎรให้ตั้งจำหล่อจงทุกตรอกทุกถนน เปนระยะทางเหมือนอย่างตามเคยมาแต่ก่อน

อนึ่ง ให้เจ้าของบ้าน เจ้าของเรือน เจ้าของโรง เจ้าของร้าน ระวังรักษาโรงเรือนร้านบ้านของตัว อย่าให้มีอ้ายผู้ร้ายไปลอบจุดไฟเรือนโรงร้านบ้านของตัวได้ ถ้าแลบ้านใดมีเรือนโรงร้านร้างเปล่าอยู่ ไม่มีคนอยู่เฝ้ารักษา ก็ให้นายอำเภอรื้อแย่งเสีย อย่าให้เปนเชื้อเพลิงขึ้นได้ ถ้าบ้านใดเกิดเพลิงไหม้เรือนโรงร้าน จะเอาเจ้าของเรือนโรงร้านมาทำโทษ..."

ดังจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระราชหฤทัยใส่และรับเป็นพระธุระในการจัดการบ้านเมืองให้มีความเป็นปกติสุขสงบเรียบร้อย และทรงวางแผนผังพระนครให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลง พระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้น เช่น วัดมกุฎกษัตริยารามราชวรวิหาร วัดโสมนัสราชวรวิหาร วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร ล้วนแต่ตั้งอยู่รอบพระนครทั้งสิ้น ส่วนย่านชาวต่างชาติที่ทรงกำหนดให้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาก็เพื่อความสะดวกในการค้าและการจอดเรือสินค้า แต่ก็ยังเป็นที่สังเกตได้ว่าไม่ได้ทรงอนุญาตให้ชาวต่างชาติปลูกเรือนอยู่ภายในพระนครมากเกินขอบเขตที่ทรงกำหนดไว้

นอกจากการกำหนดพื้นที่ทางบกโดยใช้แนวกำแพงพระนครที่ริมคลองบางลำพู - โอ่งอ่าง ว่าเป็นพื้นที่ในพระนครแล้ว ได้มีการกำหนดหมุดหมายเขตของพระนครทางน้ำอีกด้วย สันนิษฐานว่าคงใช้เส้นทางน้ำทั้งเก่าและใหม่เป็นเกณฑ์ในการกำหนดด่านเก็บภาษี และแนวเขตพระนคร เช่น ที่ปากคลองด่านต่อกับคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งเป็นคลองเดิมมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยานั้น มีหมุดศิลาปักอยู่ที่ปากคลองเป็นสัญลักษณ์ขอบเขตพระนครทางด้านทิศตะวันตก ส่วนทางทิศใต้ คงอยู่แถบเขตราษฎร์บูรณะเพราะมีหลักศิลาปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ทิศเหนือนั้นไม่น่าจะเกินเขตสามเสน และทางทิศตะวันออก สันนิษฐานว่าคงอยู่ในเขตบางกะปิ ซึ่งเป็นเขตต่อนอกพระนครออกไป

ครั้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ทรงปรับปรุงผังเมืองของประเทศเพิ่มมากขึ้น โปรดให้ขยายและตัดถนนต่าง ๆ เชื่อมโยงกันเป็นโครงข่าย การวางผังเมืองแบบใหม่นี้เป็นผลจากการที่เสด็จพระราชดำเนินเยือนหลายประเทศ อาทิ อินโดนีเซีย อินเดีย และประเทศตะวันตก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนสายหลักของพระนครขึ้น ปลูกต้นไม้ใหญ่สองข้าง มีม้านั่ง โคมไฟ ทรงสร้างสะพานที่มีศิลปะตะวันตกหลายสะพาน เช่น สะพานผ่านพิภพลีลา สะพานผ่านฟ้าลีลาศ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอาคารบ้านเรือนอีกเป็นจำนวนมากที่วางตัวขยายออกไปตามชุมชนสำคัญต่าง ๆ โดยเฉพาะแถบสีลม สาทร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติและคหบดีหรือแหล่งธุรกิจต่าง ๆ ดังที่มีการสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน

การขยายโครงสร้างของพระนครในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นไปตามแนวพระราชดำริที่รัชกาลที่ ๔ ทรงวางไว้ กล่าวคือ เมื่อมีถนนเส้นหลักเกิดขึ้น คือ ถนนเจริญกรุงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริตัดถนนอื่นเพิ่มเติม และสร้างตึกแถวตามแนวถนนเพื่อเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ ประกอบกับรูปแบบการค้ามีการเปลี่ยนแปลงไป ผู้คนที่อาศัยอยู่ในบ้านเรือนแพจึงอพยพขึ้นมาบนบก ในพระราชนิพนธ์ว่าด้วย วัดพระนามบัญญัติ วัดราชประดิษฐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์ความตอนหนึ่งที่ทรงอ้างถึงสมเด็จพระบรมชนกนาถไว้ว่า

"...ในขณะนั้น (หมายถึง ในสมัยรัชกาลที่ ๔) โปรดให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษม เป็นคูพระนครชั้นนอก..." หมายความว่า พระนครในช่วงรัชกาลที่ ๔ มีพื้นที่หลักเพียงในบริเวณแนวกำแพงเมืองริมคลองบางลำพู-โอ่งอ่างเท่านั้น พื้นที่นอกเหนือออกไปเป็นพื้นที่นอกเขตพระนคร สำหรับการขยายตัวออกของชุมชน

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้เองที่สังเกตได้ว่า การตัดถนนทางทิศเหนือและทิศตะวันออกของพระนครเพิ่มขึ้น เฉพาะทางทิศเหนือนั้น เมื่อทรงสร้างพระราชวังสวนดุสิตขึ้นเป็นที่ประทับนอกจากพระบรมมหาราชวังแล้ว บรรดาวังของเจ้านาย พระตำหนัก และหน่วยราชการต่าง ๆ ก็ขยายตัวไปทางทิศเหนือ เลาะตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ทางทิศตะวันออก มีถนนเริ่มจากลานพระราชวังสวนดุสิต เช่น ถนนราชวัตร (ถนนนครไชยศรี) ถนนดวงเดือน (ถนนสุโขทัย) ถนนดวงตะวัน (ถนนศรีอยุธยา) ถนนคอเสื้อ (ถนนพิษณุโลก) ถนนฮก (ถนนหน้าวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม) ถนนซิ่ว (ถนนสวรรคโลก) เป็นต้น ทางทิศใต้ของพระนครมีถนนตัดใหม่ เช่น ถนนอนุวงศ์ ถนนทรงวาด ถนนนครเกษม ถนนวรจักร เป็นต้น

พร้อมกันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริขุดคลองขึ้นหลายสาย เช่น คลองเปรมประชากร ที่ขุดขึ้นเป็นคลองแรกในรัชกาล คลองรังสิตประยูรศักดิ์ คลองนครเนื่องเขต คลองประเวศบุรีรมย์ คลองทวีวัฒนา คลองนราภิรมย์ เป็นต้น คลองต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อการขนถ่ายกำลังพลเพื่อการรบอีกต่อไป แต่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นเส้นทางลำเลียงสินค้าและเป็นเส้นทางคมนาคมให้กับประชาชน พร้อมกับพัฒนาที่ดินบริเวณริมคลองให้เกิดประโยชน์กว่าก่อน เพราะในช่วงรัชกาลของพระองค์กิจการรถลาก รถไฟ รถราง และสิ่งสาธารณูปโภคอื่น ๆ เช่น ไฟฟ้า ประปา ไปรษณีย์ โทรเลข ก็ล้วนเกิดขึ้นแล้วทั้งสิ้น

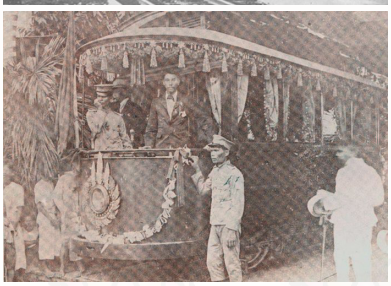

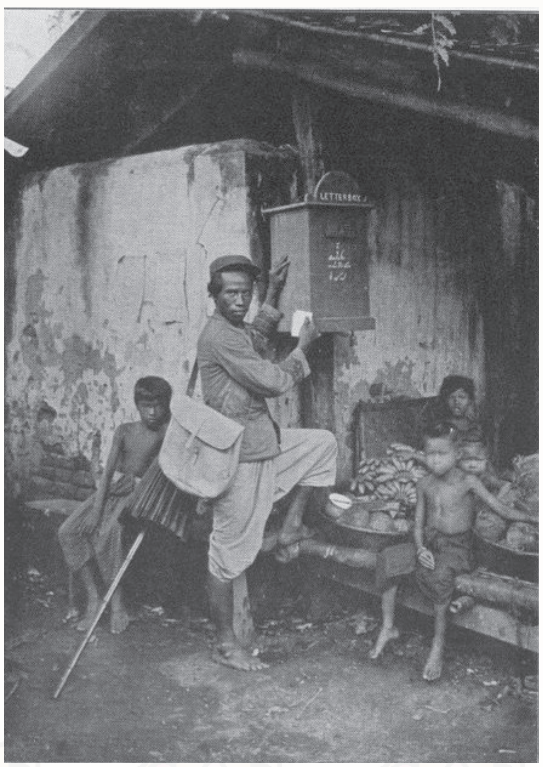

หนังสือสำคัญฉบับหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับประชากร อาชีพ และถนน ตรอก ซอกซอยต่าง ๆ คือ *"สารบาญชี ส่วนที่ ๒ คือราษฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ. ๑๒๔๕ เล่มที่ ๒"* ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๒๖ เอกสารนี้เป็นคู่มือของพนักงานไปรษณีย์ โทรเลข ให้รู้ว่าบุคคลใดมีที่พักอยู่ที่ใด และมีข้อมูลนอกไปจากนั้น เช่น คคลผู้นั้นเช่าบ้านใคร เป็นบุตรของใคร ลักษณะบ้านที่พักเป็นอย่างไร หนังสือสารบาญชีฯ จึงเป็นเอกสารที่ให้ข้อมูลชื่อถนน ตรอกซอกซอยในเขตพระนครได้อย่างละเอียดที่สุด และเห็นได้ว่าถนนเจริญกรุง ทั้งชั้นในและชั้นนอกนั้น มีผู้คนอยู่อาศัยมากที่สุด ตามรายชื่อ มีจำนวนถึง ๑,๔๒๒ ราย ดังเช่น

ถนนขวางวัดบวรนิเวศ กรุงเทพมหานคร

๑ อำแดงเลื่อน บุตรพระยาภักดีษาเดช เรือนฝากระดาน
๒ นายม่วง บุตรอำแดงกลิ่น ขึ้นหลวงศรีราชบุรุต เรือนแตะ
๓ นายเผื่อน เป็นพระยาสุนธรณุรักษ์ผู้ช่วยกรมมหาดไทยในพระราชวังบวร เรือนฝากระดาน
๔ นายพัน แขก บุตรนายบอลอ ขายของร้านชำ เรือนฝาแตะ
๕ อำแดงรอด บุตรนายนบ เรือนจาก
๖ นายเหม ขึ้นพระยาอัคคีสราภัย เป็นหลวงวิเศศ ช่างเหล็ก
๗ นายอิ่ม แขก เป็นขุนมาลายูอักษร ขึ้นเจ้าคุณกลาโหม ช่างทอง เรือนจาก
๘ นายเหมือน เป็นจ่าชำนิ ขึ้นพระยาอภัยรณฤทธิ์ เรือนจาก
๙ นายวร บุตรนายพร เป็นเลกวัดราชบพิธ ทำทอง เรือนจาก
๑๐ อำแดงหรับ ภรรยาจางวางพร ขายของชำ เรือนจาก
๑๑ นายฟัก บุตรอำแดงเหมือน เป็นทหารดับเพลิง ทำทอง เรือนจาก
๑๒ นายวัด เป็นราชพิจิตร ขึ้นคลังในซ้าย พระราชวังบวร ออกร้านตลาด เรือนจาก
๑๓ นายยอ แขก เป็นบุตรขุนกนกราชา ขึ้นพระยานรรัตนราชมานิต ช่างทอง เรือนจาก
๑๔ อำแดงชุม บุตรพระมหามนตรี เรือนฝากระดาน
๑๕ คลอง ข้างวัดบวรนิเวศ

หนังสือสารบาญชีนี้ จัดทำขึ้นตามพระบรมราชโองการในรัชกาลที่ ๕ ที่ว่า ***"...ให้ได้มีว่าบ้านในตำบลนั้น มีหมายเลขที่เท่านั้น แล้วจึ่งตีป้ายหมายเลขเรียงเป็นลำดับกำกับบ้านเป็นตำบล ๆ แล้วจะได้ลงในบาญชีสารบาญว่านายนั่นบุตรคนนั้น มีการค้าขายทำมาหากินสิ่งนั้นอย่างนั้น ฤาขึ้นอยู่กับผู้นี้ผู้นั้น อยู่ในบ้านหมายเลขที่เท่านั้น ตรอก ถนน ตำบล บ้านคลอง บาง นั้น ๆ..."*** ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อเจ้าพนักงานไปรษณีย์ และทำให้ได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับประชากรของพระนครในช่วง พ.ศ. ๒๔๒๖ ด้วย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) ทรงจัดระเบียบความสวยงามของเมือง คือ โปรดให้ตัดถนนและสะพานเพิ่มอีกหลายแห่ง เช่น สะพานพระรามหก ซึ่งเป็นสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาแห่งแรกที่สามารถเชื่อมทางรถไฟสายใต้เข้ากับสถานีรถไฟหัวลำโพงได้ แต่ไม่มีการขยายเมืองออกไปอีก สิ่งสำคัญอีกประการ คือ พระองค์พระราชทานที่ดินให้สร้างสวนสาธารณะแห่งแรกขึ้นกลางเมือง คือ สวนลุมพินี และขยายอาณาเขตของพระตำหนักไปทางเหนือของเมือง คือ สร้างพระตำหนักจิตรลดารโหฐานเป็นที่ประทับ ในเวลาต่อมาชุมชนได้ขยายตัวไปอีก โดยเฉพาะตอนในของตัวเมืองทางทิศใต้ มีการขยายกิจกรรมการค้าลงไป เช่น อู่ต่อเรือ โรงสี โรงเลื่อยไม้

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๗) ได้มีการตัดถนนหลักเพิ่มอีก เช่น ถนนสุขุมวิท การขยายตัวของชุมชนออกไปทางเหนือ แถบบางซื่อ บางโพ เป็นต้น รวมทั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้สร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าขึ้น เชื่อมระหว่างฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี ในโอกาสที่กรุงรัตนโกสินทร์สถาปนาครบ ๑๕๐ ปี

แผนที่กรุงเทพมหานครในช่วงระยะเวลาต่างกัน แสดงการขยายเมืองออกไปทางตะวันออกของพระนครมากกว่าทิศอื่น เพราะการกำหนดเส้นทางการขยายพระนครที่มีมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ เป็นเกณฑ์สำคัญที่ทำให้ถนนหนทางและผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ไม่ไกลจากกลางพระนครนัก และได้ใช้ประโยชน์จากคูคลองที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดไว้แต่เดิมเป็นทางสัญจร แม้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อความหนาแน่นของประชากรในพระนครเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับมีแรงงานชาวจีนเดินทางเข้ามามากขึ้น พระองค์ก็ทรงกำหนดพื้นที่เฉพาะกลุ่มคนขึ้น เพื่อความสะดวกในการประกอบอาชีพ จึงเป็นเหตุให้พื้นที่เยาวราช ราชวงศ์ ทรงวาด ตลาดน้อย เป็นพื้นที่พักอาศัยและประกอบอาชีพของชาวจีน

สิ่งที่ควรสังเกต คือ พื้นที่ฝั่งตะวันตกของพระนครกลับยังคงเป็นพื้นที่เรือกสวนเช่นเดิม และใช้เป็นเส้นทางลำเลียงผลผลิตทางการเกษตรไปยังตลาดสินค้าต่าง ๆ เช่น การลำเลียงผลผลิตจากนครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี เข้าสู่พระนคร แทนที่การขนส่งทางเรือ ลักษณะเช่นนี้ทำให้ไม่เกิดความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับการขยายตัวทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน คือ การขยายเมืองกรุงเทพมหานครไม่มีระเบียบและไม่เป็นระบบ กล่าวคือ การสร้างสิ่งปลูกสร้างไม่คำนึงถึงลักษณะภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมและสังคมของเมือง สิ่งอำนวยความสะดวกที่เกิดขึ้นมีส่วนสำคัญในการทำลายลักษณะความเป็นเมืองที่มีการแบ่งส่วนพื้นที่การใช้สอยอย่างชัดเจนมาก่อน การโยกย้ายชุมชนดั้งเดิมและแทนที่ด้วยคนจากแหล่งอื่นส่งผลให้วัฒนธรรมเดิมของชุมชนย่อมเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่สามารถหวนกลับมาได้อีกครั้ง

บรรณานุกรม

กรุงเทพมหานคร. **๒๒๕ ปี กรุงรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๕๒.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๕๒.

เทพชู ทับทอง. **กรุงเทพในอดีต.** กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ม.ป.ป.

ประชุมจดหมายเหตุโหร รวม ๓ ฉบับ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, ๒๕๕๑.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ - ๒. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท หม่อมเจ้าชิดชนก กฤดากร วันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๔๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๔๑.

ปัลเลอกัวซ์. **เล่าเรื่องกรุงสยาม.** กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, ๒๕๕๒.

ปิยะนาถ บุนนาค และคณะ. **คลองในกรุงเทพ.** รายงานผลการวิจัยเงินทุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, ๒๕๕๑.

วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕.

สารบาญชี ส่วนที่ ๒ คือราษฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ. ๑๒๔๕ เล่มที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, ๒๕๔๑.

B.J. Terwiel, **Through Travellers' Eyes. An approach to Early Nineteenth Century Thai History.** Bangkok : Duang Kamol, 1989.

A.Wright, O.T. Breakspear, **Twentieth Century Impressions of Siam : Its History, People, Commerce, Industries, and Resources, With Which Is Incorporated an Abridged Edition of Twentieth Centery Impressions of British Malaya.** London : Lloyds Greater Britain Publishing Company Ltd., 1908.

คณะผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

นายอำนาจ วิชยานุวัติ	เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
นางสาวรัตนา แสงบัวเผื่อน	ผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
นางเบญจลักษณ์ น้ำฟ้า	ผู้เชี่ยวชาญพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

คณะทำงาน

รศ.ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถี	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ร.ท.หญิงสุดาวรรณ เครือพานิช	ข้าราชการบำนาญ
นางสาวกิตยาภรณ์ ประยูรพรหม	นักวิชาการศึกษา สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา

ผู้จัดพิมพ์ต้นฉบับ

นางสาวมณฑาทิพย์ มรกต

พิสูจน์อักษร

ว่าที่ ร.ต.หญิงภูษณิศา สังข์ช่วย

บรรณาธิการกิจ

นางสาวกิตยาภรณ์ ประยูรพรหม	นักวิชาการศึกษา สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา

ประวัติศาสตร์ไทย

สถาบันสังคมศึกษา สวก. สพฐ.